

नि

910

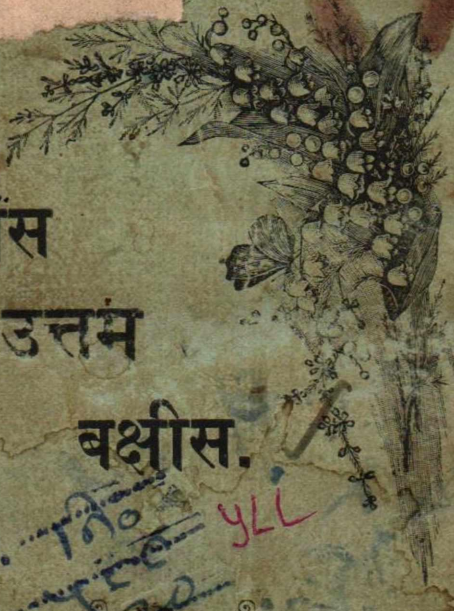
५१८

10/11 ५१८
२०

मुलांस

उत्तम

बक्षीस.

द. प्र. सं. नि
सं. सं. ५१८
नि ५१८

मुद्रांक सं. १४

विनायक कोंडदेव ओक.

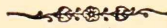

(मे. डायरेक्टर आफ् पब्लिक् इन्स्ट्रूक्शन् यांनीं बक्षिसांकरतां
व लायब्रन्यांकरतां मंजूर केलेले.)

मुलांस उत्तम बक्षीस.

विनायक कोंडदेव ओक
ह्यांनीं केले.

सत्कर्मयोगें वय घालवावें
सर्वांमुखीं मंगल बोलवावें.

रामदास.

आवृत्ती सातवी.

मुंबईत,

तुकाराम जावजी यांनीं आपल्या 'निर्णयसागर' छापखान्यांत
छापिलें.

इसवी सन १९१६.

किंमत ५ आणे.

(सर्वे हक प्रसिद्धकर्त्यानि आपल्या स्वाधीन ठेविले आहेत.)

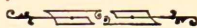
Published by Tukaram Javaji and Printed by Rámchandra
Yesu Shedge, at the Nirṇaya Śigar Press,
23, Kolbhat Lane, Bombay.

अनुक्रमणिका.

विषय.	पृष्ठ.	विषय.	पृष्ठ.
तीन प्रकारचे विद्यार्थी.	१	राजांची विपत्ति. ...	२७
अंडें उभें केलें. ...	१	अल्प कारणांवरून मोठीं	
वागण्याचे दहा नियम.	२	कार्ये.	२९
सातवे एडवर्ड बादशहा.	४	ऋण.	३०
मरणकालीं परोपकार. ...	५	नीतिबोध. ... ३४, ६८, ८१	
मीं आपलें काम बजाविलें.	६	दीर्घ प्रयत्न.	३५
आई.	७	आनंदी वृत्ति.	३७
निर्लोभता.	८	सद्गुणांची प्रशंसा. ...	३८
दया आणि शौर्य. ...	९	पुत्रास पिल्याचा बोध.	
उद्योग.	१०	३९, ५७, ६२, ८९, ९३, ९७	
पहांटेस उठण्याची संवय		वाजार.... ..	४०
विकत घेतली. ...	१२	चमत्कारिक रीति. ...	४५
मोटेपण.	१३	विद्वानांस दारिद्र्य. ...	४७
आरोग्य.	१४	साक्रेतीस आणि आलसि-	
शिवाजी महाराज. ...	१८	वायादीज.	४८
तोंडपाठ करण्यासारखीं		गौतमबुद्धनीति. ...	४९
पद्यें. ... २१, ५५, ८६		थोर पुरुषांचीं भाषणें. ...	५३
शहाणपण वयावर नसतें. २१		दोन रत्नें.	५६
वेळेचे वेळीं काम करणें. २२		धीर.	५८
शेतकऱ्याचा मुलगा राजाचा		वेळेस जपलें पाहिजे. ...	६०
मित्र.	२३	अल्पकारणें आणखी मोठीं	
सुखाचें खरें साधन. ... २५		कार्ये.	६१
ह्यास्तारपर्णीं ज्ञानाची		मला पोटाचा उद्योग केला	
अभिरुचि.	२६	पाहिजे.	६४

विषय.	पृष्ठ.	विषय.	पृष्ठ.
जार्ज वाशिंग्टन. ...	६९	विद्वानांची विपत्ति. ...	९२
निस्पृहता. ...	७१	गुप्त गोष्ट न सांगणें. ...	९५
दृढनिश्चय. ...	७२	तुकारामाचे	
कवि आणि राजा. ...	७४	अभंग. ९६, १०१, ११५	
मध्यम स्थिति बरी. ...	७५	सुखाचे दिवस थोडे. ...	९८
पहांटेस लवकर उठणें.	७६	सज्जनपणाचें मुख्य लक्षण. ९९	
शरीरप्रकृतीशीं मनाचा		आईची ममता.	१०२
संबंध.	८०	लहान चुकीनें मोठी हानि. १०३	
अडचण आली ह्मणजे		स्वदेशप्रीति.	१०५
युक्ति सुचते. ...	८२	अंतर्काळीं देखील थोर. १०६	
संवय प्रतिस्वभाव आहे.	८३	वैभवाची अशाश्वती. १०७	
कुटुंबसुख.	८५	प्रामाणिकपणा.	१०९
खरें थोरपण.	८७	शूरत्व आणि दयालुत्व. ११०	
अप्रबुद्ध बुद्धिवान्. ...	९०	बोध कोणापासूनही घ्यावा. ११२	
कर्ज.	९१	आचरणाचा कित्ता. ... ११३	

मुलांस उत्तम बक्षीस.

तीन प्रकारचे विद्यार्थी.

विद्यार्थी तीन प्रकारचे असतात. चांगले, मध्यम आणि वाईट. चांगले विद्यार्थी गाईसारखे होत. गाईला खायाला प्यायाला थोडे पुरतें, आणि ती दूध पुष्कळ देते. तसें, चांगल्या विद्यार्थ्यांस थोडे शिकविलें, तरी, स्वतः अभ्यास करून आपलें ज्ञान ते पुष्कळ वाढवितात.

मध्यम विद्यार्थी पोपटासारखे होत. हणजे, त्यांस जेवढें शिकवावें, तेवढें मात्र येतें; अधिक येत नाही.

वाईट विद्यार्थी फुटक्या भांड्यासारखे होत. फुटकें भांडें पाण्यानें पूर्ण भरलें, तरी तें लागलेंच पुनः पूर्वीप्रमाणें रिकामें होतें. त्याप्रमाणें, वाईट विद्यार्थ्यांस जें शिकवावें, तें ते लागलेंच विसरतात; आणि पुनः जशाचे तसे कोरडे राहतात.

गाय दूध देऊन उपयोगी पडते, हणून ती सर्वास आवडते; पोपटापासून उगाच कधी थोडी करमणूक होते, हणून तो कांहीं लोकांस आवडतो; पण फुटकें भांडें हणजे अगदीं निरुपयोगी, रिकामी अडचण, हणून तें कोणालाही आवडत नाही. यास्तव सर्व मुलांनीं गाईसारखें होऊन, चांगले विद्यार्थी हणवून घ्यावें, हेंच उचित होय.

अडें उभें केलें.

कोलंबसानें अमेरिका खंड इ० स० १४९२ त शोधून

काढिलें. त्यावरून त्याची फार कीर्ति झाली; आणि स्पेनच्या दरबारीं त्याला मोठा मान मिळाला. हें त्या दरबारच्या कितीएक सरदारांस आवडलें नाहीं. एवढेंच केवळ नव्हे, तर त्यावरून ते त्याचा मत्सर करूं लागले.

एके दिवशीं एका गृहस्थाचे घरीं मेजवानींत कोलंबस भोजनास बसला होता. त्यास, पंक्तींतल्या एका मोठ्या मान-कन्यानें मत्सरबुद्धीनें विचारिलें, “कायहो, अमेरिका जर तुझाला सांपडली नसती, तर ती दुसऱ्या कोणाच्यानेंही शोधून काढवली नसती काय ?” त्यास कोलंबसानें तेव्हां कांहींएक उत्तर दिलें नाहीं.

पण कांहीं वेळ लोटल्यावर कोलंबसानें एक अंडें हातांत घेतलें, आणि “हें कोणाला उभें करतां येतें काय ?” असें तेथल्या सर्व मंडळीस विचारिलें. त्याविषयीं सर्वांनीं प्रयत्न करून पाहिले; पण तें कोणाला साधेना. तेव्हां तें कोलंबसानें आपल्या हातांत घेतलें, त्याचें एकीकडचें टोंक थोडेंसें फोडून टाकिलें, आणि त्यावर तें अंडें चटकन उभें केलें.

ह्यावरून त्यानें असें दर्शविलें कीं, मनुष्यें तेथून सगळीं सारखीं; पण त्यांत योजक विरळा. हेंच खरें आहे.

वागण्याचे दहा नियम.

१. जें तुला आज करितां येण्यासारखें आहे, तें उद्यांवर टाकूं नको.

२. जें तुझे काम स्वतः तुला करतां येण्यासारखें असेल, तें करण्याविषयीं दुसऱ्यास त्रास देऊं नको. ह्यानें तुझा स्वतंत्रपणा वाढेल.

३. तुझा पैसा हातीं येण्यापूर्वीं खर्चाच्या कामास हात घालूं नको. ह्मणजे तुला अडचणी येणार नाहीत, आणि व्यर्थ मोह पडणार नाहीं.

४. वस्तु कितीही स्वस्त असो; पण जर तिजवांचून तुझे अडत नाहीं, तर ती विकत घेऊं नको.

५. क्षुधा, तृषा आणि थंडी ह्यांपेक्षां गर्व हा मनुष्याची हानि अधिक करितो. ह्यास्तव तो सोडून दे.

६. अधिक खाण्याचा पश्चात्ताप करण्याचा प्रसंग कधीं प्राप्त होऊं नये, असा खाण्याचा बेत ठेव. नेमस्तपणा हेंच आरोग्य आहे.

७. आपण जें स्वसंतोषानें करतो, त्यापासून त्रास होत नाहीं. ह्मणून संतोष राहिल इतके आणि अशा प्रकारचे श्रम करावे.

८. न टळणारीं पुढें येणारीं संकटें मनांत आणून चिंताक्रांत होऊं नको. कारण, त्याचा कांहीं उपयोग नाहीं.

९. कोणत्याही गोष्टीच्या बऱ्यावाईट परिणामाविषयीं विचार कर. चांगल्या परिणामांपासून सुख होईल, त्याविषयीं आनंद कर. पण, वाइटांविषयीं उगाच मुंगीचा हत्ती करून काळजी वाहूं नको.

१०. राग आला, तर बोलण्यापूर्वीं मनांत दहा अंक मोज, आणि फारच राग आला, तर शंभर मोज. ह्मणजे, रागाच्या योगानें तुझे हातून कधीं पाप होणार नाहीं. आणि तुला कधीं दुःख होणार नाहीं.

सातवे एडवर्ड बादशहा.

हे अत्यंत भाग्यशाली प्रभु महाराणी व्हिक्टोरिया ह्यांचे ज्येष्ठ चिरंजीव होत. ह्यांचें जन्म लंडन शहरीं बकिंघम राजवाड्यांत इ० स० १८४१ च्या नोवेंबरच्या नवव्या तारखेस झालें, आणि हे आपल्या मातुश्रींच्या पश्चात्, इ० स० १९०१ च्या जानेवारीच्या बाविसाव्या तारखेस इंग्लंडच्या गादीवर बसले.

ह्यांचा विद्याभ्यास लहानपणीं फार उत्तम झाला होता. आणखी त्यांनीं अल्पवयांत अमेरिका, जर्मनी, इटली, इजिप्त, सीरिया, डेन्मार्क, स्वीडन आणि रशिया हे देश पाहिले. इ० स० १८७५ त ह्यांची स्वारी आपलें हिंदुस्थान पाहून गेली. तेव्हां येथें

त्यांस फार संतोष झाला. हे सिंहासनारूढ झाल्यावर पार्लमें-
टांत बसणाले, “आमच्या मातुश्रींनीं कित्ता घालून दिला आहे,
त्याप्रमाणें सगळा राज्यकारभार चालवावा, अशी आमची इच्छा
आहे.” पुढें ह्या बादशहांनीं हिंदुस्थानांतल्या राजेरजवाड्यांस
आणि प्रजाजनांस पत्र पाठवून कळविलें कीं, “महाराणी बाद-
शाहिणींनीं कित्ता घालून दिल्याप्रमाणें आम्ही आपल्या हिंदुस्था-
नांतल्या सर्व प्रकारच्या प्रजाजनांच्या हितार्थ प्रयत्न करूं, आणि
त्यांच्याप्रमाणें त्यांची अचल राजनिष्ठा आणि प्रेम हीं आपणांकडे
ओढून घेऊं.” ह्यांच्या कारकीर्दींत राज्याचें उत्पन्न सवादाने
ते अडीच अब्ज रुपयांचें होतें. हे बादशहा ता० ६ मे इ०
स० १९१० रोजीं परलोकवासी झाले. सांप्रत त्यांचे चिरंजीव
पंचम जार्ज हे सिंहासनावर आहेत. ह्यांचें राज्य सदोदित आनं-
दांत राहो, असें आम्ही परमेश्वरापाशीं मागतों.

मरणकालीं परोपकार.

इंग्लंदांत इलिझाबेथ राणी राज्य करीत होती; तेव्हां तिच्या
दरबारीं सर फिलिप सिदनी ह्या नांवाचा एक सरदार होता. तो
मोठा विद्वान्, गुणवान् आणि शूर होता.

स्पानिआर्द् लोकांनीं दक्ष लोकांवर जुलूम चालविला होता;
त्याचें निवारण करण्यास इलिझाबेथ राणीनें सर फिलिप सिदनी
ह्यास हालंदांत, इ० स० १५८५ ह्या वर्षीं पाठविलें. तो
स्पानिआर्द् लोकांशीं लढत असतां, त्याला एक गोळी लागली,
आणि तिच्या योगानें तो व्याकुळ झाला. तेव्हां त्याला उच-
लून छावणींत नेलें.

छावणींत पोंचल्यावर त्याला अतिशयित तहान लागली. त्यानें पाणी मागितलें. पण तेथें कोठें पाणी मिळेना. शेवटीं, मोठ्या श्रमानें पंचपात्रीभर पाणी मिळविलें, आणि तें त्याच्या तोंडार्शी नेलें. तेव्हां त्याच्या जवळ एक साधारण शिपाई, त्याहून अधिक जखमी होऊन पडलेला आणि तान्हेनें व्याकुळ होऊन त्या पाण्याकडे आशाळभूतपणानें टक लावून पाहात असलेला त्याच्या दृष्टीस पडला. त्या वेळीं, तें पाणी तोंडांत न घेतां, त्या शिपायाकडे पाहून, सर फिलिप सिदनी त्याला ह्मणाला, “बाबा, हें पाणी तूं घे; ह्याची गरज माझ्यापेक्षां तुला अधिक लागली आहे !”

“मीं आपलें काम बजाविलें.”

प्रत्येक माणसाला कांहींतरी काम बजावायाचें असतें. तें जो उत्तम प्रकारें बजावितो, तो धन्य होय. “मीं आपलें काम बजाविलें,” असें ह्मणून जे जन इहलोक सोडितात, ते धन्य होत.

स्पेन देशाच्या दक्षिणेस त्राफल्गार ह्या नांवाचें एक भूशिर आहे. तेथें इ० स० १८०५ च्या अक्तोबर महिन्याच्या २१ व्या तारखेस फ्रेंच आणि इंग्लिश ह्यांच्या आरमारांची एक मोठी लढाई झाली. तेव्हां इंग्लिश आरमाराचा मुख्य अधिकारी लार्द नेल्सन हा होता. लढाईच्या भराच्या वेळीं त्याला एक गोळी लागून, तो अतिशयित व्याकुळ झाला. त्याच्या अंगांतून रक्त वहात होतें. आणि त्याला फार वेदना होत होत्या; तरी त्याचें सगळें लक्ष लढाईच्या परिणामाकडे होतें. शेवटीं, आपल्या पक्षास जय प्राप्त झाला, असें जेव्हां त्याला कळलें, तेव्हां त्याला अत्यानंद झाला; आणि तो वर डोळे करून हर्षित मुद्रेनें ह्मणाला, “मीं आपलें काम बजाविलें ! परमेश्वरा, तूं धन्य आहेस !”

आई.

मनुष्याची मोठेपणाची स्थिति त्याच्या लहानपगच्या संवईवर आणि शिक्षणावर बहुतांशी अवलंबून असते. आणि मनुष्यास लहानपणी जितका सहवास आईचा असतो, तितका दुसऱ्या कोणाचा नसतो. ह्मणून, मनुष्याच्या सगळ्या मोठेपणाचें धोरण त्याच्या आईच्या शिक्षेवर अवलंबून असतें, असें ह्मणण्यास कांहीं चिंता नाही.

जार्ज हर्वर्त ह्मणून एक चांगला विद्वान् पुरुष होऊन गेला. त्याचें ह्मणणें असें असे कीं, “मुलांस सुशिक्षण देण्याच्या कामीं एक चांगली आई जितकी उपयोगीं पडते, तितके शंभर चांगले शिक्षक उपयोगीं पडत नाहीत.”

फौवेल बक्सतन ह्या थोर पुरुषानें एकदां आपल्या आईस लिहिलें, “मी एकादें मोठें आणि त्यांत विशेषकरून परोपकाराचें कृत्य करितों, तेव्हां, तूं मला जें लहानपणीं शिकविलें आहेस, त्याचें मला स्मरण होतें.”

लार्ड लांगदेल ह्यानें आपल्या आईविषयीं एकदां ह्मटलें, “तराजूच्या एका पारड्यांत माझ्या आईला घातलें, आणि दुसऱ्यांत सगळें जग घातलें, तर माझ्या आईचें पारडें खालीं राहून जगाचें पारडें वर जाईल !”

फ्रान्सदेशाचा प्रसिद्ध बादशहा नेपोलियन बोनापार्ट हा असें ह्मणे कीं, “मुलाचें पुढें बरें होणें किंवा वाईट होणें हें सगळें त्याच्या आईवर असतें.” त्याच्या चरित्रांत असें लिहिलें आहे कीं, “तो लहानपणीं आपल्या आईशिवाय दुसऱ्या कोणाचें ऐकत नसे. ममतारूपणा, कडकपणा आणि न्यायानें वागणें, इतक्या गोष्टींचें मिश्रण तिच्या शिक्षेंत स्पष्ट दिसे. त्याच्या योगानें तो तिजवर प्रीति करी, तिला मान देई, आणि तिच्या आज्ञेंत राही. आज्ञाधारकपणाचा गुण त्यानें तिजपासून संपादिला.”

निर्लोभता.

साधूच्या आंगच्या सर्व सद्गुणांमध्ये निर्लोभता हा गुण मुख्य होय. हा प्राप्त झाला ह्मणजे दुसरे कितीएक सद्गुण सहज येतात. कितीएक संसारी पुरुषांचे ठायींही हा गुण आढळतो.

नेपोलियन बोनापार्ताच्या भरभराटीच्या वेळीं, त्यास पूज्य न मानणारे असे जे थोडेसे लोक होते, त्यांमध्ये आंक्रेतिल ह्या नांवाचा एक इतिहासकार होता. तो दररोज मेहनत करून, आणा दोन आणे मिळवून, त्यांवर आपला चरितार्थ चालवी. त्यास त्याच्या एका मित्रानें एकदां ह्मटलें, “तुम्ही जर आजारी पडलां, तर तुमचें कसें चालेल ? तुम्ही बादशाहाच्या पक्षाचे व्हा, ह्मणजे तुम्हांला पेनशन मिळेल; मग तुम्ही कितीही दिवस जगलां तरी तुम्हांला कांहीं कमी पडावयाचें नाहीं, तुमचे मनांत जगावयाचें आहे, तर तुम्ही त्याला अनुकूल झालांच पाहिजे.” त्यावर त्याला आंक्रेतिल ह्यानें उत्तर दिलें, “पण मरायाला तर मला त्याला अनुकूल व्हावयास नकोना ?” हा पुरुष पंचाण्णव वर्षांचा आणि संपत्तिमान् होऊन मरण पावला.

सर जेम्स औत्रम हा लष्करी अंमलदार अशाच प्रकारचा होऊन गेला. सर चार्लस नेपियर ह्यानें सिंध प्रांत इ० स० १८४३ ह्या वर्षी काबीज केला, त्याच्या मदतीस ह्यास सरकारानें पाठविलें होतें. त्या वेळीं सिंध प्रांत घेणें हें कृत्य त्याला अगदीं अप्रशस्त वाटलें. तरी तो आपलें कर्तव्यकर्म करण्यास तिळभरही टळला नाहीं. परंतु सर्व लढाई आटोपल्यावर, लुटीची वांटणी चालली, तेव्हां सर जेम्स औत्रम ह्मणाला, “लढाई झाली ही मला अगदीं अयोग्य वाटते. लुटीच्या पैशाला मी शिवणार देखील नाहीं.”

मद्रास इलाख्याचा नामांकित गव्हरनर सर थामस मनरो,

ह्यास गव्हरनर जनरलची जागा देत होते. तेव्हां त्यानें एकास लिहिलें, “मला तें काम दोन वर्षांहून अधिक करवणार नाही; आणि मी फार थकल्यामुळें, तें जसें व्हावें तसें माझे हातून व्हायाचें नाही, ह्मणून तें मला नको.”

तुकारामबोवांस शिवाजीमहाराजांनीं भेटीस बोलाविलें, त्या वेळीं त्याला त्यांनीं कसें निस्पृहतेचें उत्तर दिलें, तें प्रसिद्धच आहे.

दया आणि शौर्य.

हे दोन्ही गुण एका माणसाचे ठायीं रहावयाचे नाहीत, असें कित्येकांस वाटतें; पण तें खरें नाही. दया आणि क्रौर्य हीं मात्र एकत्र रहावयाचीं नाहीत.

शूर पुरुष दयाळू असतात. सर चार्लस नेपियर हा मोठा शूर पुरुष होता. त्याचे मनांत असें आलें कीं, शिकार करितांना आपण मुक्या जनावरांस दुखवितों हें चांगलें नव्हे; ह्मणून त्यानें शिकार करणें सोडून दिलें.

फ्रेंच आणि इंग्लिश ह्यांची लढाई पाईटियर्स येथें इ० स० १३५६ ह्या वर्षीं झाली. तेव्हां इंग्लंडच्या काळ्या राजपुत्रानें (Black Prince) फ्रान्सच्या राजाचा पराभव करून, त्याला धरून आपल्या छावणींत नेलें. तेथें सायंकाळीं जेवतेवेळीं त्या दीन झालेल्या राजावर दया करून, त्यास वाईट न वाटावें ह्मणून, त्याची तजवीज जातीनें त्या राजपुत्रानें इतकी ठेविली कीं, तिच्या योगानें, त्या फ्रेंच राजाचें मन त्याला अगदीं वश होऊन गेलें.

बेर्द साहेब टिपूच्या तुरुंगांत पुष्कळ वर्षे पडला होता. आणि त्यापासून त्याला पुष्कळ त्रास झाला होता. तरी त्या साहेबानें इ० स० १७९९ त, मोठ्या शौर्यानें जेव्हां श्रीरंगपट्टण काबीज

करून घेतलें, तेव्हां, टिपूचीं बायकामुलें अनाथ झालेलीं पाहून त्याच्या डोळ्यांतून खळखळां अश्रुधारा वाहूं लागल्या, आणि त्यानें त्यांस पुष्कळ साह्य केलें.

दया ही शौर्याची माता आहे, असें कधीं कधीं दिसून येतें. पारिस शहरामध्यें एका मोठ्या वाड्याचें काम चाललें होतें. तें चवथ्या पांचव्या मजल्यापर्यंत चढलें होतें. त्याच्या परांच्या एकाएकीं तुटल्या, आणि त्यावरचीं माणसें धडाधड खालीं पडलीं. अगदीं वरच्या परांचीवर दोन मनुष्य उभे होते. तीं ढांसळली, आणि तिची एक लहानशी फळी कोठें अडकून राहिली; तिजवर त्या दोघांचा भार पडल्यामुळें ती लटलटां हालूं लागली, आणि त्यांस असें स्पष्ट दिसून आलें कीं, त्यांतल्या एकानें जिवाची आशा सोडून जर खालीं उडी टाकली, तरच बाकी राहिलेल्याचा जीव बचावेल. त्या दोघांतला एक उतार वयाचा होता, तो तरुणास ह्मणाला, “अरे बाबा, मी मुलावाळांचा बाप आहे रे.” तरुण मनुष्य ह्मणाला, “असें आहे काय ? ठीक आहे. तर मग मी जातो.” असें ह्मणून त्यानें खालीं उडी टाकिली. तेव्हां तो लागलाच मरण पावला.

उद्योग.

कांहींतरी उपयोगी उद्योग करणें हें जगण्याचें उत्तम फळ होय. आजपावेतो जे कोणी थोर ह्मणून होऊन गेले ते, सगळे मोठे उद्योगी होते.

रूस देशाचा प्रसिद्ध बादशहा पीतर धि ग्रेत हा दररोज आठआठ तास काम करीत असे.

जर्मनी देशाचा राजा पांचवा चार्लस हा मोठा पराक्रमी होता. तो राज्यकारभारास कंटाळला, ह्मणून तो सोडून देऊन

तो एका मठांत जाऊन राहिला. तेथें त्याच्यानें रिकामें बस-
वेना, ह्मणून कुलपें आणि घड्याळें करण्यांत तो आपला वेळ
घालवीत असे.

नेपोलियन बोनापार्ट स्वतः मोठा उद्योगी असून, उद्योगी
मनुष्यांविषयीं त्याला फार आदर असे. तो एका कारागिराच्या
कारखान्यांत त्याचें काम पहावयास गेला होता. तेथून निघते-
वेळीं त्यानें तेथील मुख्य कारागिरास फार लवून सलाम केला.
तो सेंट हेलिना बेटांत, आपली बायको बालकोम हिजसहवर्तमान
सहल करीत असतां, ओझ्यानें लादलेले कांहीं हमाल एकाएकीं
त्यांच्या वाटेंत आले. त्यांस ती वाई रागें भरून एकीकडे
होण्यास सांगूं लागली. तीस नेपोलियन ह्मणाला, “त्यांच्या
डोक्यांवर ओझीं आहेत, ह्याचा थोडासा विचार करा.”

सौदे हा नामांकित इंग्लिश पुरुष १९ वर्षांचा झाला तेव्हां
त्यानें एकास असें लिहिलें:—“एकुणीस वर्षे ! ह्मणजे माझ्या
आयुष्याचा चौथा हिस्सा. हा व्यर्थ गेला. कारण, इतक्या मुद-
तींत, माझ्या देशबंधूंच्या उपयोगीं पडण्यासारखें असें एक
देखील काम माझे हातून झालें नाहीं.....रोज आणा दीड
आणा घेऊन जो कुणव्याचा पोरगा शेतांतलीं पांखरें हांकितो,
तो माझ्यापेक्षां पुष्कळ बरा; कां कीं, तो उद्योग करून जे दाणे
राखितो, ते मी आळशासारखा स्वस्थ बसून खातो.”

जगांत जितकीं माणसें आहेत, तितकीं सगळीं जर उद्योग
करितील, तर कोणाही माणसास अवश्य लागणाऱ्या वस्तूंची
ददात पडणार नाहीं. ही गोष्ट मनांत आणून चीन देशाचा
एक बादशहा असें ह्मणत असे कीं, “राज्यामध्ये कोणी एक
मनुष्य जर निरुद्योगी राहिला, तर कोणीतरी एक मनुष्य क्षुधेनें
किंवा थंडीनें पीडित झालाच पाहिजे.”

पहांटेस उठण्याची संवय विकत घेतली.

बफान हा एक फ्रेंच विद्वान् पुरुष होऊन गेला. ह्याला घरीं कांहीं कमी नव्हतें. परंतु, उद्योग न करितां वेळ घालविणें हें वाईट आहे, असें तरुणपणीं त्याच्या मनांत भरून उद्योग करण्याची अतिशयित इच्छा त्याला झाली. पण त्याला फार वेळ निजून राहण्याची फार वाईट खोड लागली होती. ती घालवावयाचा त्यानें निश्चय केला. आणि आपण आपोआप मोठ्या पहांटेस उठावें, ह्याविषयीं त्यानें पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिले, पण ते व्यर्थ गेले. मग त्यानें आपला चाकर योसेफ ह्यास असें सांगितलें कीं, तूं मला ज्या दिवशीं सहा वाजायाचे आंत उठविशील, त्या दिवशीं मी तुला अडीच रुपये बक्षीस देईन. त्याप्रमाणें त्या चाकरानें एकदोनदां सामोपचारानें त्यास उठविण्याची खटपट केली. पण, यजमान उठले नाहींत. शेवटीं, त्यांच्याच सूचनेवरून त्यांच्या आंगावर त्यानें गार पाणी शिंपडलें. तेव्हां ते धडपडून उठले; आणि वचन दिल्याप्रमाणें त्यांनीं त्यास बक्षीस दिलें.

असा क्रम कितीएक दिवस चालल्यावर, आपोआप लवकर उठण्याची संवय बफान ह्यास लागली. त्यानें वारंवार असें ह्मणावें कीं, “प्राणिविद्येवर मीं दोन तीन ग्रंथ लिहिले आहेत, ते योसेफाच्या श्रमाच्या योगानें तयार झालेले आहेत.”

तो सकाळीं पांच तास आणि सायंकाळीं चार तास, असें दररोज नऊ तास काम करी. अशा प्रकारें त्यानें एकसारखीं ४० वर्षें घालविलीं. हा सर ऐझाक न्यूटन ह्यास इतका मान देत असे कीं, काम करतेवेळीं तो त्याची तसवीर आपले पुढें ठेवी, आणि आपणांस त्यासारखें व्हावयाचें आहे असें मनांत घोकी.

मोठेपण.

मनुष्याला मोठेपण प्राप्त झालें ह्मणजे त्याला सुख फार होतें, असें साधारण लोक समजतात. परंतु तें खरें नाहीं. “ज्याचे अंगीं मोठेपण, तथा यातना कठीण” असें तुकारामानें ह्मटलें आहे, तें यथार्थ आहे. ह्याविषयीं इतिहासांतील एक गोष्ट सांगतां.

चेरीन ह्या नांवाचा कोणीएक फ्रेंच सरदार होता. तो कोणे एके समयीं आपलें सैन्य एका कठीण डोंगराळ प्रदेशांतून घेऊन चालला होता; आणि त्याच्या आसपास शत्रु होते, हें त्याला समजलें होतें. ह्मणून तो आपल्या शिपायांस लवकर लवकर पाय उचलण्याविषयीं जलदी करीत होता. ती ऐन दुपारची वेळ होती, आणि उन्हांनें जशा काय दगडांच्या लाह्या होत होत्या. त्यामुळें सगळे शिपाई अगदीं थकून गेले होते. तरी त्या सरदाराची घाई चाललीच होती. ती त्यांतल्या एका शिपायास न सोसून तो त्याला उलटून ह्मणाला, “घोड्यावर बसून चला चला ह्मणायाचें फार सोपें आहे; चालायाचें दुःख चालणारांच्या पायांस पुसलें पाहिजे.” हें ऐकून तो सरदार घोड्यावरून खालीं उतरला, आणि त्या शिपायास शांतपणानें ह्मणाला, “अहो, तुम्ही क्षणभर माझ्या घोड्यावर बसा पाहिजे तर.” ते शब्द कानीं पडतांच तो शिपाई मोठ्या हौसेनें त्या घोड्यावर बसला. तो घोडा एकदोन पावलें चालला न चालला इक्यांत एकाएकीं एक गोळी सूं सूं करीत आली, आणि त्या शिपायाच्या छातींत शिरली. त्याबरोबर कासावीस होऊन तो खालीं पडला, आणि मरण पावला. त्याजकडे बोट करून चेरीन सर्व शिपायांस ह्मणाला, “पाहिलेंना हें. उंच पदवीच्या मनुष्यांस भय कमी असतें, असें तुम्ही समजूं नका.”

आरोग्य.

शरीरीं आरोग्य असणें हें मोठें सुख आहे. एक आरोग्य नसलें ह्मणजे बाकीचीं सगळीं सुखसाधनें व्यर्थ होतात. ह्याचा अनुभव प्रत्येक समंजस माणसास येतो. सिसमांडिस ह्यानें असें ह्मटलें आहे कीं, “मनुष्याला आधीं प्रथम आरोग्य पाहिजे; त्याचे खालोखाल शोभा; त्याच्या खालोखाल नीतीनें संपादलेली संपत्ति; आणि त्याच्या खालोखाल सन्मित्रसहवास.” खरें आहे.

आरोग्य नसलें, ह्मणजे जीवाचें ओझें होतें; जीव नकोसा होतो. तेंच आरोग्य असलें ह्मणजे वेळ आनंदांत जातो; आयुष्य कितीही गेलें तरी थोडें वाटतें.

आपण एखाद्या परक्या स्थलीं राहावयास गेलों असतां आधीं प्रथम तेथल्या वैद्यवावांचा परिचय करावा, असें एका ज्ञात्याचें ह्मणणें आहे. त्याचें तात्पर्य असें कीं, इतर प्रकारचें साह्य पाहिजे तें दुसरीं माणसें करतील; पण, आपल्या सगळ्या सुखाचा आधार जो देह, त्याचें आरोग्य राखण्यास साह्य वैद्यवावांचेंच पाहिजे. इतरांचें उपयोगीं पडावयाचें नाहीं. जगावर अनेक शास्त्रज्ञांचे अनेक उपकार झालेले आहेत. त्यांत वैद्यांइतके उपकार दुसऱ्या कोणत्याही लोकांचे झालेले नाहींत. वैद्यशास्त्र जर मुळींच नसतें, तर सध्या आहेत त्यांच्या अर्धाइतकीं माणसें पृथ्वीच्या पाठीवर जीवंत असतीं कीं नसतीं, ही शंका आहे.

आरोग्यरक्षणासाठीं अनेक राष्ट्रांत अनेक उपाय पूर्वींपासून योजीत आले आहेत. त्यांपैकीं सर्वसाधारण ह्मटले ह्मणजे खा-

लील होत. १ आपली राहण्याची जागा ओलसर नसावी. २ घर अगदी स्वच्छ असून त्यांत रात्रंदिवस स्वच्छ हवा खेळती असावी. ३ शरीर स्वच्छ ठेवावें. ४ अंगी कोणतेही व्यसन नसावें. ५ नियमितपणें व्यायाम करित असावें. ६ मन सदा-सर्वदा आनंदी राखावें. ७ खाण्यापिण्यांत नेमस्तपणा असावा.

सुखास आरोग्य अत्यंत आवश्यक आहे—किंबहुना त्यावांचून सुख व्हावयाचें नाहीं—असें जरी सगळ्या समंजस माणसांस ठाऊक आहे, तरी त्यांचे ठायीं हलगरजीपणा एवढा आहे कीं, आरोग्यरक्षणाचे घबाड नियम जे त्यांस पक्के ठाऊक आहेत, ते देखील तीं पाळित नाहींत. उपेक्षा करितात. ह्याचा सूक्ष्म रीतीनें शोध केला तर असें निघेल कीं, मनुष्यांना जीं दुखणीं येतात, तीं बहुतेक त्यांच्या स्वतःच्या हलगरजीपणानें येतात—ह्मणजे पर्यायेंकरून असें ह्मणावयाचें कीं, माणसें आपल्या हातानें आपणांवर दुखणीं आणून घेतात. जर त्यांनीं मनावर घेतलें, तर त्यांस आपली प्रकृति चांगली निकोप ठेवतां येण्यासारखी आहे—परंतु प्रकृतीस जपण्याचें अगत्य माणसांच्या मनावर चांगलें ठसविलेलें नसतें. त्यामुळें त्यांचे हातून उपेक्षा होते. प्रकृति साधारणपणें नीट राहण्यास वर लिहिलेल्या स्वच्छता, निर्व्यसनिता, व्यायाम इत्यादि गोष्टींची आवश्यकता आहे. इतकें संभाळलें ह्मणजे झालें. हे नियम पाळून लोकोत्तर वृद्धावस्थेपर्यंत जगल्याचें आमच्यामधलें मुंबईतील प्रसिद्ध असें उदाहरण ह्मटलें ह्मणजे रा. रा. त्रिंबक भटजी वैद्य ह्यांचें होतें. ते शंभर वर्षांचे होऊन वारले. तोंपर्यंत ते आपलीं सगळीं कामें आपण स्वतः करीत असत. तसेंच प्रकृति सुदृढ राखून पुष्कळ वर्षें टिकल्याचें जगत्प्रसिद्ध ठळक उदाहरण मिस्तर ग्ल्याडस्टन ह्यांचें होतें.

हे वयाला ८७ वर्षे होऊन वारले. पार्लमेंटाचे सभासद पंचावन वर्षे होते. चार वेळां महाराणी सरकारचे मुख्य प्रधान झाले होते. पुत्रशोकासारखे भयंकर प्रसंग त्यांवर गुदरले होते. तरीही आपलें प्रधानगिरीचें काम संभाळून, युरोपांतील विश्वविद्यालयांच्या प्राचीन इतिहासासारख्या विषयावर ते चार चार तास अस्खलित भाषण करीत असत. हें सामर्थ्य कशाचें? तर वर जे कित्येक आरोग्यरक्षणाचे नियम सांगितले आहेत त्यांच्या पालनाचें होय. अशी आख्या आहे कीं, ते आपला प्रत्येक घांस निदान पंचवीस वेळां तरी चावल्याशिवाय गिळीत नसत. आणखी अलीकडे एका चांगल्या वैद्यानें असें सिद्ध केले आहे कीं, ज्यांस दूध पचत नाहीं, बाधतें, त्यांनीं तें थोडें थोडें तोंडांत घेऊन, घोळून घोळून, चाखत चाखत प्यालें तर चांगलें पचतें. ह्यावरून साधारणपणें असा एक नियम दिसतो कीं, आपण आपलें खाणें चांगलें पक्कें चावून बारीक करून आणि त्यांत आपली पुष्कळ लाळ मिसळून जर खाल्लें, तर तें चांगलें पचतें. हें एक साधन सोपें आहे.

चांगला पुष्कळ व्यायाम व्हावा, त्यानें चांगली क्षुधा लागवी; आणि तेव्हां नुसती दूधभाकर किंवा भाजीभाकर खावी; ह्यापासून जें सुख होतें, तें बाजीरावी मेजवानीपासून होत नाहीं. “भुकेला कोंडा” ह्मणतात त्याचें तात्पर्य तेंच आहे. बेताचें खाल्यानें कधीं कोणी आजारी होत नाहीं; आणि अधिक खाल्यानें आजारी झाल्याशिवाय कोणी राहात नाहीं. नैमस्तपणा पाहिजे.

नामांकित इंग्लिश कवि वर्डस्वर्थ हा वारा, ऊन, पाऊस, थंडी ह्यांस न जुमानितां अगदीं नेमानें बाहेर फिरावयास जात असे. हवा कशी आहे तें पाहात नसे. आणखी त्यावरून तो

नेहमीं असें ह्मणत असे कीं, “ मी कधीं ह्वेकडे पाहात नाहीं, ह्मणून मला वैद्याकडे पाहावें लागत नाहीं. ” प्रकृति चांगली राहण्यास पुष्कळ स्वस्थ झोंप पाहिजे; आणि पुष्कळ स्वस्थ झोंप येण्यास पुष्कळ स्वच्छ हवा घेतली पाहिजे. शेतकऱ्यांस कधीं झोंपेची वाट पाहात पडावें लागत नाहीं. आंधरुणास आंग लागावयाचा अवकाश कीं झोंप तयार. ह्याचें कारण हेंच आहे.

आपल्या शरीराची रचना फार चमत्कारिक आहे. ह्यांत २०० हाडें आहेत; ५०० शिरा आहेत; त्यांस असंख्य लहान लहान रक्तवाहिन्या मिळालेल्या आहेत; अन्नपचनाचा व्यापारकोठा ह्या यंत्रांत विलक्षण रीतीनें चालला आहे; आपल्या हृदयांत एका वर्षामध्ये ३००००००० तीन कोटि ठोके पडत आहेत; कातडीमध्ये हवा आंतबाहेर येण्याजाण्याच्या लहान लहान पिशव्या २००००० दोन लक्ष आहेत; आपल्या डोक्याचें भिंग हें सरासरी पातळशा कागदाइतकें पातळ आहे, तरी त्यांत नऊ थर आहेत; ह्या भिंगांत बारीक बारीक अवयव ३००००००० तीन कोटि आहेत. डोक्यांतला मगज निळसर रंगाचा आहे, त्यामध्ये बारीक बारीक अवयव साठ कोटींपेक्षां पुष्कळ अधिक आहेत; आणखी त्या प्रत्येक अवयवांत लक्षोपलक्ष लहान अवयव आहेत. त्यांचीं कामें वेगळीं वेगळीं आहेत. हें एवढें अवाढव्य देहविश्व यथास्थितपणें बरोबर चालणें, ह्यांत कांहीं उणें न पडणें हें आपणां माणसांचें आरोग्य होय. ह्यावरून, आरोग्य हें प्रकरण केवढें मोठें आहे, ह्याची कल्पना सहज करतां येण्यासारखी आहे. एवढें हें अवाढव्य यंत्र निर्विघ्नपणें चालून आपण इतकीं वर्षें जगतों हा केवढा चमत्कार आहे ! ह्यास आपले प्रयत्न तर आवश्यक आहेतच. त्याशिवाय चालावयाचेंच नाहीं. परंतु त्यास ईश्वरी कृपा पाहिजे.

आणखी आरोग्य ह्याचा अर्थ आत्मांस असा वाटतो कीं, आपल्या सगळ्या इंद्रियांचे व्यापार आपल्या इच्छेप्रमाणें चालविण्याचें सामर्थ्य असणें, हें देहाचें आरोग्य होय. त्याप्रमाणेंच आपल्या अंतःकरणवृत्तींचे व्यापार आपल्या इच्छेप्रमाणें चालविण्याचें सामर्थ्य असणें हें आत्म्याचें आरोग्य होय. हें दोन्ही प्रकारचें आरोग्य आपणांस पाहिजे आहे. त्यांत आत्म्याच्या आरोग्याची योग्यता मोठी आहे. कां कीं, आत्मा अमर आहे. हें आरोग्य संपादण्याचे मार्ग थोरांनीं दाखविले आहेत. त्या मार्गांनें आपण चालावें, आणि त्यांत यश येण्यास परमेश्वराची प्रार्थना करावी, एवढेंच आपलें कर्तव्य आहे.

शिवाजी महाराज.

महाराष्ट्र देशामध्ये मराठ्यांच्या राज्याची स्थापना करणारे जे महान् प्रतापी आपले शिवाजी महाराज त्यांचें हें चित्र आहे.

ह्यांनीं मोठ्या पराक्रमानें स्वकीर्तीचा ध्वज उभारून अनेक प्रकारीं आपल्या राष्ट्राचें कल्याण केलें.

शिवाजी महाराजांचा जन्म इ. स. १६२७ त शिवनेरी किल्ल्यांत झाला. त्यांना लहानपणीं त्यांचे वडिल शहाजीराजे यांनीं आपल्या पुणें येथील जहागिरींत दादोजी कोंडदेव यांच्या शिक्षेंत ठेविलें होतें. तेथें असतांना त्यांच्या अंगच्या घोड्यावर बसणें, नेम मारणें इत्यादि क्षत्रियास आवश्यक अशा कला, आणि धैर्यशौर्यादि गुण चमकूं लागले होते.

शिवाजी महाराजांनीं आपले वयाचे एकोणिसावे वर्षीं ह्मणजे १६४६ त विजापुरकरांचा तोरणा किल्ला घेतला. आणि त्याच्याच पुढच्या वर्षीं तोरणा किल्ल्याचे आग्नेयीस राजगड किल्ला बांधला. त्याचप्रमाणें कोंडाणें किल्ल्याचा मुसलमान अधिकारी वश करून घेऊन त्याजपासून तो किल्ला घेतला आणि त्याचें नांव सिंहगड असें ठेविलें.

महाराजांच्या पारिपत्याकरतां इ. स. १६५९ त विजापुरच्या बादशहानें अफजुलखाननामक सरदारास त्यांजवर पाठविलें. तेव्हां त्यांनीं त्यास मोठा नम्रपणा दाखवून एकांतांत गांठलें, व त्याच्या पोटांत वाघनखें खुपसून त्याचा प्राण घेतला.

त्यानंतर महाराजांनीं विजापुरकरांचे पन्हाळा, रांगणा, विशाळ-गड वगैरे किल्ले घेतले.

इ. स. १६६३ त दिल्लीचा बादशहा औरंगजेब याचा मामा शाहिस्तेखान हा मोठ्या सैन्यानिशीं महाराजांच्या पारिपत्यास्तव पुण्यावर चाल करून आला. त्या वेळेस त्याच्या छावणीवर अकस्मात् घाला घालून त्यास त्यांनीं अगदीं जेर करून सोडलें.

ह्यानंतर औरंगजेबानें आपल्या जयसिंग नामें सरदारास बरोबर मोठें सैन्य देऊन शिवाजी महाराजांच्या पारिपत्यास्तव

दक्षिणेंत पाठविलें. जयसिंगाच्या त्या अनावर सैन्यापुढें आपलें कांहीं चालावयाचें नाहीं असें मनांत आणून महाराजांनीं त्याशीं तहाचें बोलणें लाविलें. त्यानंतर पुढें महाराज बादशहास भेटण्याकरितां पुत्रासहवर्तमान दिल्लीस गेले, तेथें औरंगजेवानें त्यांस प्रतिबंधांत ठेवलें. त्या कडेकोट बंदोबस्तांतूनही महाराज मोठ्या युक्तीनें पुत्रासह दक्षिणेंत निघून आले.

इ. स. १६७४ त महाराजांनीं राजगडावर मोठ्या थाटानें आपणास राज्याभिषेक करून घेतला. आणि आपल्या नांवास 'श्रीमन्महाराज छत्रपति' हें पद जोडलें. त्या समारंभास इंग्लिशानीं मुंबईहून आपला एक मुखत्यार पाठविला होता.

शिवाजी महाराज ह्यांस गुडघीचा विकार होऊन त्यांतच इ. स. १६८० ह्या वर्षीं त्यांचा अंत झाला.

महाराजांचे गुरु रामदास स्वामी होते. ते साताऱ्याजवळ परळीस रहात असत. त्या ठिकाणाला सज्जनगड ह्मणतात.

पुत्र संभाजी ह्याचे हातून राज्य चांगलें चालावयाचें नाहीं, आणि त्याचा शेवट वाईट होईल, असें महाराजांनीं आधींच भविष्य केलें होतें, तें पुढें खरें झालें.

प्राण सोडितांना मंडळीकडे पाहून महाराज ह्मणाले, "तुम्ही चुकुर होऊं नका. हा तों मृत्युलोकच आहे. ह्यामार्गे किती उत्पन्न झाले तितके गेले." नंतर परमेश्वराचें ध्यान करून त्यांनीं देह ठेविला. ही महाराष्ट्र देशाची फार मोठी हानि झाली.

औरंगजेब हा शिवाजी महाराजांचा द्वेष करीत असे. तो त्यांस "डोंगरांतला उंदीर" ह्मणत असे. पण, त्यांच्या मरणाचें वर्तमान त्याच्या कानीं पडलें तेव्हां तो ह्मणाला, "शिवाजी हा खरा शूर होता." ही शत्रूच्या तोंडची स्तुति; हिची किंमत मित्राच्या तोंडच्या स्तुतीच्या शतपट धरिली पाहिजे!

तोंडपाठ करण्यासारखीं पद्यें.

आर्या.

- भारी लोभ मनुष्या कलिरायाच्या युगांत कनकाचा,
न तसा दास-सुतांचा बंधूचा जननिचा न जनकाचा. १.
- रे कूपदुर्दुरा किति दुर दुर करिसी वृथा न भाग रहा.
काय तुझे भाग्य अरे मंदा त्वां पाहिला न सागर हा. २.
- भ्रमवी श्रमवी मळवी पळवी सत्कीर्तीला दुराग्रह रे.
सेव्य सदुपदेशसुधा ग्रह असदुपदेश हा सुराग्रह रे. ३.
- दुःख परासि न द्यावें सत्य वदावें क्षमा न सोडावी,
जोडावी कीर्ति अशी कुलरीति तुह्मीं कधीं न मोडावी. ४.
- स्नेहें शिशुला देइल मातेहुनि अधिक काय सुख दायी ?
चंद्रापुढें चकोरा वद होइल अन्य कोण सुखदायी. ५.
- विसरति अपकारांतें उपकारांतेंचि साधु आठविती,
कीं सोशितां न सा विति होय वपु न सोशितां न आठ विती. ६.
- मिरविसि सुज्ञत्व वृथा अन्याला स्वकृत ताप लावूनी,
काय न दगड तपस्वी भिजला वृष्टींत तापला ऊनीं. ७.

आर्याधै.

- धर्म-न्याय-विरोधें कोणाचेंही न इष्ट साधेल.
हांसत कर्म करावें भोगावें रडत तेंचि परिणामीं.
अरिच्याहि सद्गुणातें प्रेमें वाखाणितात सुज्ञानी.
लागे उपहासास्तव वा मानधना जना हिरा खाया.

मोरोपंत.

शहाणपण वयावर नसतें.

मागें दुसरा फिलिफ ह्या नांवाचा एक राजा स्पेन देशामध्ये होऊन गेला. तो राज्य करीत असतां रोमशहरचा पोप पांचवा सिक्सतस हा पोपपदारूढ झाला. त्याविषयीं आपला संतोष प्रदर्शित करण्याकरितां, फिलिपराजानें आपल्या दरबारचा एक

तरुण सरदार सिक्सतस ह्याच्या दरबारीं पाठविला. तो चांगला शहाणा होता, पण त्याला दाढीमिशा आल्या नव्हत्या. त्याजकडे पाहून त्यास सिक्सतस ह्यानें ह्मटलें, “अहो, तुमच्या यजमानांच्या पदरीं पोक्त पुरुष नाहीतच का कोणी? त्यांनीं आह्मांकडे विनदाढीचा वकील पाठविला आहे, ह्याचें आह्मांला मोठें नवल वाटतें.” त्यास त्या वकिलानें लागलेंच उत्तर दिलें, “महाराज, शहाणपण कायतें दाढीत असतें, असें जर आमच्या सरकारास वाटलें असतें, तर, त्यांनीं महाराजांकडे मला न पाठवितां एकाद्या मोठ्या दाढीवाल्या बोकडास पाठविलें असतें!” तें ऐकून सिक्सतस निरुत्तर झाला.

वय आणि शहाणपण ह्या दोन अगदीं वेगळ्या गोष्टी आहेत. त्या एकमेकींच्या धोरणानें चालतात असें नाहीं. वय आपोआप वाढतें; त्याविषयीं परिश्रम करावे लागत नाहीत. तसें ज्ञान आपो-आप वाढत नाहीं. तें वाढविण्यास फार परिश्रम करावे लागतात. ह्मणून जो मनुष्य केवळ वयानें थोर झाला आहे, त्यास जगांत मान मिळत नाहीं; पण जो ज्ञानानें थोर झाला आहे, त्यास मान मिळतो. हा मान मिळविण्याचा प्रयत्न करावा.

वेळचेवेळीं काम करणें.

इंग्लंड देशामध्यें नेल्सन ह्या नांवाचा एक फार थोर आणि मोठा शूर पुरुष होऊन गेला. त्याचीं कृत्ये इतिहासांत प्रसिद्ध आहेत. तो इ० स० १८०५ च्या आक्तोबर महिन्यांत त्राफल्-गार येथें फ्रेंचांशीं लढत असतां गोळी लागून मरण पावला. तो पुरुष किता घेण्यासारखा होता. त्यानें एकदा असें ह्मटलें कीं, “मला जें इतकें यश मिळालें आहे, त्याचें मूळ एवढेंच आहे कीं, कोणत्याही कामांत आधीं पाव तास माझी तयारी असते.”

फ्रान्स देशाचा राजा पंधरावा लुई हा स्वतः मोठा विलासी होता. तरी तो वारंवार असें ह्मणे कीं, “आपलीं कामें वेळचे-वेळीं करणें हें राजांच्या मोठेपणाचें मुख्य लक्षण आहे.”

ज्या पराक्रमी प्रख्यात पुरुषानें इ० स० १७७६ त अमेरिकेंतील संस्थानांस स्वतंत्र केलें, तो आपलीं सगळीं कामें इतक्या नियमितपणानें करीत असे कीं, लोक त्याच्या जाण्यायेण्याच्या वेळावरून आपलीं घड्याळें बरोबर लावीत असत, असें एके ठिकाणीं लिहिलें आहे. एके वेळीं त्याच्या एका चिटणिसास कचेरीस येण्यास किंचित् उशीर झाला. त्यास वाशिंग्टनानें वेळ होण्याचें कारण विचारिलें. त्यावर त्यानें, आपल्या खिशांतल्या घड्याळांकडे पाहून उत्तर दिलें, “मजकडे दोष नाही. माझ्या घड्याळाप्रमाणें मी अगदीं बरोबर वेळेस आलों आहे.” त्यास तो थोर पुरुष शांतपणानें ह्मणाला, “अहो, तुमचें घड्याळ बरोबर चालत नाही. आतां तुझीं घड्याळ नवें घेतलें पाहिजे, अथवा आझांला नवा चिटणीस ठेविला पाहिजे.”

टपालांत पत्र टाकायास किंवा आगगाडींत बसायाच्या ठिकाणीं जाण्यास जर थोडा उशीर लागला, तर पत्र रवाना होणें आणि माणसांचें जाणें कसें लांबणीवर पडतें, आणि त्यापासून किती अडचणी कधीं कधीं उत्पन्न होतात, हें बहुतकरून सर्वास ठाऊक आहे. ह्यास्तव आपलीं सर्व कामें वेळच्या वेळीं करावीं.

शेतकऱ्याचा मुलगा राजाचा मित्र.

गरीब आणि श्रीमंत ह्यांची मैत्री सहसा जमत नाही. कारण, त्यांच्या स्थितींमध्ये फार अंतर असतें. पण कधीं कधीं तें अंतर विद्येच्या योगानें नाहीसें होतें.

स्कातलंड देशाच्या पूर्वभागी कीथ ह्मणून एक लहानसें

शहर आहे, तेथे इ० स० १७१० ह्या वर्षी जेम्स फर्ग्युसन ह्या नांवाचा एक मुलगा जन्मला. त्याचा बाप गरीब शेतकरी होता. त्याला मुलांस शाळेत घालण्यास सामर्थ्य नव्हतें. झणून तो त्यांना घरीं आपणच शिकवीत असे. जेम्स हा फार लहान होता, झणून त्याला लिहायास वाचायास शिकविणें त्यानें किंचित् लांबणीवर टाकिलें. परंतु जेम्स त्याविषयीं फार उतावीळ झाला. तो आपल्या भावंडांचे घडे लक्ष देऊन ऐकूं लागला, आणि फार गुप्तपणें एका ह्यातारीजवळ वाचावयास शिकला. तो एके वेळीं एक पुस्तक वाचीत असतां एकाएकीं त्याचा बाप तेथें आला. तेव्हां त्याचें त्याला मोठें नवल वाटलें, आणि फार आनंद झाला.

पुढें जेम्स फर्ग्युसन ह्यास एका गृहस्थाचीं गुरें राखायास ठेविलें. तो गृहस्थ फार चांगला होता. त्याला फर्ग्युसनाची विद्याभ्यासाविषयींची उत्सुकता ठाऊक होती. झणून तो त्याला, फावल्या वेळीं पाणचकळीचे वगैरे कितीएक नमुने स्वकल्पनेनें करूं देत असे.

त्या खेळांनीं फर्ग्युसनाची तृप्ती झाली नाहीं. त्याचें लक्ष आकाशाकडे लागलें. तो तारे पाहूं लागला. त्याजवळ यंत्रें नव्हतीं. काठ्यांस दोन्या बांधून, त्यांत मणी ओवून त्यानें त्याकरितां एक लहानसें यंत्र तयार केलें. झाडाखालीं आपल्या घोंगडीवर पडून, त्या यंत्रानें तो आकाशांतील पदार्थ ग्रहर ग्रहर पाही. त्यावरून त्यानें आकाशाचा नकाशा काढिला. तो प्रसिद्ध होतां होतां विद्वान् पुरुषांचे हातीं गेला. तो त्यांस फार पसंत वाटला. तेव्हांपासून त्याची कीर्ति वाढत चालली. तो लंडन शहरामध्यें हजारों लोकांच्या समाजांत खगोलविद्येवर व्याख्यानें देऊं लागला.

तेव्हां इंग्लंडच्या गादीवर तिसरा जार्ज राजा होता. तो जेम्स फर्ग्युसन ह्यास फार चाहात असे. त्यानें त्याला वारंवार बोलावून

न्यावें, आणि त्याजपासून खगोलविद्येसंबंधी त्याच्या नवीन शोधांची माहिती विचारून घ्यावी. ते दोघे कितीएक तासपर्यंत एकमेकांशी गोष्टी करीत बसत. फर्ग्युसन ह्याची योग्यता ह्याची वाढली, हे त्याच्या ज्ञानाचें फळ होतें. हा पुरुष इ० स० १७७६ त मरण पावला.

सुखाचें खरें साधन.

द्रव्य हें सर्व सुखाचें उत्तम साधन आहे, असें पुष्कळांस वाटतें. तें जर खरें असतें, तर श्रीमंत मनुष्यांस आणि राजांस दुःख कधीही झालें नसतें. परंतु, धनवान् मनुष्यें पुष्कळ दुःख करितांना आपल्या दृष्टीस पडतात. ह्मणून तो समज बरोबर नाही.

शिकंदर बादशहानें सगळी पृथ्वी जिंकिली, तेव्हां पुढें आणखी जिंकण्यास कांहीं राहिलें नाही ह्मणून त्यास वाईट वाटून तो रडला असें ह्मणतात. सुलतान महमूद ह्यानें मरायाच्या वेळेच्या किंचित् आधीं, आपल्या द्रव्याच्या राशीकडे पाहिलें आणि त्यांस सोडून जावयाचा प्रसंग जवळ ठेपला आहे असें मनांत आणून, खेदानें आसवें गाळलीं. ह्मणजे ह्या दोघां पराक्रमी पुरुषांनीं जरी एवढें वैभव संपादिलें होतें, तरी त्यांस दुःख चुकलें नाही.

हे दोन पुरुष जसे वैभवानें फार थोर होऊन गेले, तसे, तुकाराम आणि साक्रेतीस हे ज्ञानानें थोर होऊन गेले. तृप्ति हें सुखाचें खरें साधन त्यांस सांपडलें होतें. तुकाराम ह्या लोकच्या सुखाची परवा मुळींच करीत नव्हता. शिवाजी महाराजांनीं त्याला एकदां बोलावणें पाठविलें होतें. त्याला त्यानें असें सांगून पाठविलें कीं, “मला तुह्यांपाशीं कांहीं मागावयाचें नाही. आणि तुह्यांला मी खरेंच सांगतां भिक्षेसारखें सुख दुसऱ्या कशांतही नाही.”

साक्रेतीस हा एके दिवशीं वाजारांतून जात असतां दुका-
नांतल्या अनेक वस्तु पाहून ह्मणाला, “किती प्रकारच्या वस्तु
ह्या ! ह्या मुला मुळींच कधीं लागावयाच्या नाहीत !” दुसऱ्या
एका प्रसंगीं तो बोलला, “मनुष्यास ह्या लोकच्या जितक्या
जितक्या वस्तु कमी लागतात, तितक्या तितक्या मानानें तो
अधिक सुखी आहे, असें समजावें.”

शिकंदर बादशहा आणि महमूद हे एवढे धनवान् होते,
तरी ते रडले; आणि तुकाराम आणि साक्रेतीस हे लोकांचा
नाना प्रकारचा छळ सोसून, दरिद्रांत जन्म घालवून, आनंदानें
मरण पावले. हल्लीं पृथ्वीमध्ये शिकंदर बादशहा आणि महमूद
ह्यांस जाणणाऱ्यांपेक्षां तुकाराम आणि साक्रेतीस ह्यांस जाणणारे
पुष्कळ अधिक निघतील. तेव्हां ह्यांत श्रेष्ठ कोण बरें ? आणि
सुखाचें खरें साधन कोणाला प्राप्त झालें होतें बरें ?

ह्यातारपणीं ज्ञानाची अभिरुचि.

ह्यातारपण हें मृत्यूकडचें बोलावणें आहे, असें साधारणपणें
सर्व माणसें समजतात. आणि त्या स्थितींत मनुष्याच्या शक्ति
आंखडत जातात, त्यामुळें त्याचे हातून साधारण संसाराचीं
कामें देखील बरोबर होत नाहीत. मग इतर कठीण कामांची
गोष्ट कशास पाहिजे ? परंतु, ज्ञानसंपन्न देशांतील कितीएक वृद्ध
पुरुषांचे हातून आश्चर्य वाटण्यासारखीं कामें, केवळ ज्ञानाच्या
अभिरुचीनें, झालीं आहेत.

साक्रेतीस हा मोठा तत्त्वज्ञानी होता. तो अगदीं ह्यातार-
पणीं वाघें वाजवायास शिकला.

केतो ह्या नांवाचा एक फार नामांकित पुरुष प्राचीन काळीं
होऊन गेला. तो जाडा विद्वान् असून मोठा शूर रोमन गृहस्थ
होता. तो ऐशीं वर्षांचा झाल्यावर ग्रीक भाषा शिकूं लागला.

प्लेतो आणि आरिस्तातल ह्यांचा शिष्य थिओफ्रातस हा मोठा विद्वान् पुरुष होता. त्यानें, “मनुष्याची स्वाभाविक नीति” ह्या विषयावर एक फार उत्तम ग्रंथ आपल्या वयाच्या नव्वदाव्या वर्षी लिहिला.

फ्रान्स देशाचा राजा चवदावा लुई ह्याचा प्रधान तेलियर हा मोठा शहाणा आणि राज्यकारस्थानी पुरुष होता. तो आपल्या वृद्धापकाळीं तर्कशास्त्र शिकला. तें कशाकरितां तर आपल्या नातवांशीं त्याविषयीं आपणास वादविवाद करितां याचा ह्मणून !

व्होलतेर ह्मणून एक फार मोठा इतिहासकार होऊन गेला. त्यानें आपल्या ग्रंथांत एके ठिकाणीं असें लिहिलें आहे कीं, “ल्युदोव्हिको मोनालदेस्को ह्या नांवाच्या मनुष्यानें आपल्या वयाच्या ११५ व्या वर्षीं आपल्या जन्माची सगळी वखर लिहिली.”

ह्या गोष्टींवरून असा बोध घ्यावा कीं, वय केवढेंही झालें तरी चांगली गोष्ट शिकण्यास कधींही लाजू नये, मरणें हें केव्हां तरी आहेच. उद्योग टाकिल्यानें टळतें असें नाहीं, मग उद्योग कां टाकावा ?

राजांची विपत्ति.

लक्ष्मी चंचल आहे; तसें इहलोकचें सगळें वैभव अगदीं अशाश्वत आहे. राजकुलांत उत्पन्न झालेल्या मनुष्यांस विपत्ति प्राप्त होण्याचें भय मुळींच नसतें, असें कितीएकांच्या मनांत येतें; परंतु तें खरें नाहीं. सिंहासनारूढ झालेल्या मनुष्यांस नानाप्रकारचे हाल भोगावे लागले आहेत. ह्याचीं उदाहरणें इतिहासांत पुष्कळ आहेत.

जर्मनीचा बादशहा चवथा हेनरी ह्यास त्याच्या मुलानें

पदच्युत करून प्रतिबंधांत ठेविलें, आणि गादी आपण बळकाविली. तेव्हां तो विचारा मोठ्या युक्तीनें आणि संकटानें आपली सुटका करून घेऊन स्पायर येथें गेला. तेथें त्याला खायास मिळेना, ह्मणून तो तेथील धर्मोपदेशकास फार दीनवाणीनें ह्मणाला, “महाराज, मला थोडेंसें गातां येतें आहे. आपण आपल्या देवळांत मला थोडें काम सांगून पोटाला घालाल तर मोठे उपकार होतील.” तें बोलणें त्यानें मान्य केलें नाहीं. हा हतभास्य पुरुष तेथेंच कांहीं दिवसांनीं मरण पावला. त्याचें प्रेत, कांहीं धर्मसंबंधीं कारणांवरून, पांच वर्षेपर्यंत तसें लोळत पडलें होतें !

मेरी आंतवानेत, ह्मणजे फ्रान्स देशाचा बादशहा सोळावा लुई ह्याची राणी, हीस, राज्यक्रांतीच्या धामधुर्मांत इ० स० १७९३ ह्या वर्षीं, शिरच्छेद करून ठार मारिलें. ती वधस्तंभावर चढण्यास जाण्यापूर्वीं आपले केंस आपल्या हातानें कातरून टाकण्यास पाहत होती. पण तिला कातर मिळाली नाहीं !

फ्रान्स देशाचा राजा सातवा चार्लस ह्याचें बहुतेक सगळें राज्य इंग्लंदाचा राजा पांचवा हेनरी ह्यानें घेतलें होतें; तेव्हां चार्लसाकडे फक्त बर्जेस एवढें मात्र ठिकाण राहिलें होतें. त्या प्रसंगीं त्यानें एका चांभाराला एक जोडा करायास सांगितला. त्यास त्यानें साफ ‘नाहीं’ ह्मणून सांगितलें. ह्मणून त्याला बरेच दिवस जोड्यावांचून काढावे लागले !

पृथ्वीवर राज्यक्रांतीच्या योगानें राजकुलोत्पन्न चांगलीं मनुष्यें अत्यंत दुःसह विपत्तींत पडलेलीं आढळतात, असें एका नामांकित ग्रंथकारानें ह्मटलें आहे, त्याच्या खरेपणाचीं उदाहरणें इतिहासांतरीं पाहिजेत तितकीं आहेत. जे पुरुष आपणांस श्रीमंत ह्मणवितात, त्यांतल्या कितीएकांस खरोखर दुपारची

आंति असते. ही स्थिति पाहून मनाला फार दुःख होतें. परंतु, होणारापुढें उपाय नाही, असें समजून आणि देव जें कांहीं करितो तें चांगलें करितो, असें लक्षांत ठेऊन स्वस्थ रहावें.

अल्प कारणांवरून मोठीं कायें.

परमेश्वरानें ह्या जगांतील वस्तूंमध्ये अनंत चमत्कार करून ठेविले आहेत. ते विचार करून शोधून काढणें आणि त्यांपासून सुख प्राप्त करून घेणें हें मनुष्याकडे आहे. जे चमत्कार मुळींच माहीत नसतात, त्यांविषयीं शोध करण्यास मनुष्यांस प्रथम मुळींच मार्ग नसतो. परंतु बुद्धिवान् पुरुष अत्यंत अल्प गोष्टींवरून फार मोठे शोध लावितात.

सर ऐझाक न्यूतन ह्यानें, सहज, झाडावरचें फळ तुटून खालीं पडतांना पाहिलें. तेवढ्यावरून त्यानें गुरुत्वाकर्षणाचा, ह्मणजे, मोठा पदार्थ लहान पदार्थास आपणाकडे ओढीत असल्याविषयींचा नियम शोधून काढिला. त्याच्या योगानें पदार्थ-विज्ञानशास्त्राच्या मूळच्या स्थितींत पुष्कळ फेरफार झाले; आणि तेणेंकरून ज्ञान पुष्कळ वाढलें.

जेम्स वात ह्यानें चहादाणीवरचें झांकण वाफेच्या जोरानें उडतांना पाहिलें. त्याच्या कारणाचा शोध करितां करितां अनेक चमत्कार त्याच्या अनुभवास आले. त्यांच्या योग्य योजनेनें सांप्रतकाळीं आगगाड्या, आगबोटी, छापखाने, माग, टांक-साळी इत्यादि अनेक सुखोत्पादक कारखाने चालले आहेत.

जेन्नर हा ग्लूस्टरशायर ह्या नांवाच्या प्रांतांत जन्मला, आणि त्याच प्रांतांत सोडवरी ह्या गांवीं एका वैद्याच्या हाताखालीं वैद्यकी शिकायास राहिला. तेथें एके दिवशीं शेतकऱ्याची एक गरीबशी मुलगी आली, आणि औषध मागूं लागली. तिला

वैद्यानें विचारिलें, “तुला देवी आल्या होत्या काय पण ?” त्यावर तिनें उत्तर दिलें, “मला आतां देवी यायाचें भय नाहीं दादा. कां ह्मणाल, तर गाईच्या थानाच्या फोडांची लस लागून मला एकदां पुष्कळ खरूज येऊन गेली आहे.” ह्या तिच्या उत्तरानें जेन्नर ह्याचें चित्त वेधिलें; आणि तेव्हांपासून त्यानें नानाप्रकारचे शोध करून, आणि छळ सोसून, गोस्तनदेवी माणसांस काढण्याची रीति प्रचारांत आणिली. तिच्या योगानें जगांतील सर्व माणसांचें फार हित झालें आहे.

ह्या थोर पुरुषांनीं हे शोध लाविले, हे त्यांचे जगावर फार मोठे उपकार आहेत. वस्तु शोधून काढणारांचे जर आपण इतके आभारी होतो, तर ज्यानें त्या वस्तु निर्माण केल्या आहेत, त्याचे किती उपकार मानावे बरें ?

झाडावरचें फळ खालीं पडणें, चहादाणीचें झांकण उडणें आणि त्या गरीब मुलीचें बोलणें, ह्या अल्प कारणांवरून गुरुत्वाकर्षण, वाफेची शक्ति, आणि गोस्तनदेवी ह्या मोठ्या कार्यांची सिद्धि झाली.

ऋण.

ऋण नव्हतें असा माणूस आजपर्यंत ह्या जगांत उत्पन्न झाला नाहीं, आणि पुढें कधीं व्हावयाचा नाहीं. कदाचित् असें देखील वाटतें कीं, ऋणाचें ओझें डोक्यावर घेतल्यावांचून मनुष्यास ह्या पृथ्वीवर जन्मतांच यावयाचें नाहीं. तें ऋण ह्या लोकां जन्मास आल्यावर त्याच्या योग्यतेप्रमाणें कमजास्त होत असतें. आपल्या मातुश्रीनें मोठ्या कष्टानें आपणांस नवमास पोटांत वागविलें; आईबापांनीं हाडांचीं काडें करून, खाऊंपिऊं घालून, लहानाचें मोठें केलें; इष्टमित्रांनीं सत्संगति दिली; गुरु-

जीर्नी उत्तम विद्या शिकविली; राजानें सर्व प्रकारच्या परचक्रां-
पासून रक्षण केलें; उत्तम ग्रंथकारांनीं लिहिलेले ग्रंथ वाचायास
मिळून स्वकर्तव्याविषयीं अंतःकरणांत प्रकाश पडला; आपल्या
जन्मभूमीनें, आपला सगळा भार जन्मापासून सांवरून, अन्न-
वस्त्र, हवा, पाणी, इत्यादि जें जें लागलें तें सगळें पुरवून उत्तम
प्रकारें रक्षण केलें; आणि हें जग इतक्या अपघातांनीं निरंतर
भरलेलें असतां—ह्मणजे आपणांस अपमृत्यूचें भय पावलोपावलीं
असतां—इतकीं वर्षें परमेश्वरानें आपणांस सुखरूप ठेविलें; तेव्हां,
ह्याबद्दल आपल्या मातुश्रीचें, आपल्या पित्याचें, आपल्या इष्ट-
मित्रांचें, आपल्या गुरूंचें, आपल्या राजाचें, उत्तम ग्रंथकारांचें,
आपल्या जन्मभूमीचें, आणि परमेश्वराचें आपणांवर फार ऋण
चढलें आहे, हें उघड आहे. हें सगळें ऋण फेडावयास
आपणांस शंभर वर्षें आयुष्य असलें तरी तें पुरेल काय ? आपण
ऋणको एकटे, आणि आपणांस धनको हे इतके ! शिवाय,
अमुक एक कृत्य केलें ह्मणजे आपण मातृऋणांतून मुक्त झालों,
असें ह्मणण्यास कांहीं जागा आहे का ? अथवा ज्या धर्मग्रंथ-
कारांनीं किंवा अवतारी पुरुषांनीं आपणांस परमेश्वराकडे वळ-
विलें किंवा परमेश्वराकडे जाण्याचा मार्ग दाखवून दिला, त्यांचें
ऋण—ह्मणजे सर्वांत अतिशयित मोठें ऋण—त्यापासून आपण
कोणत्या प्रकारें मुक्त व्हावें ? सारांश सांगावयाचा एवढाच कीं,
ह्या जगामध्यें आपणांस जें सुख होत आहे, तें, लक्षावधि किंवा
कोट्यावधि माणसांच्या, साक्षात् किंवा परंपरागत साह्यानें होत
आहे, ह्मणून आपण तितक्या सर्वांचे ऋणी आहोंत—देणेकरी
आहोंत. तें देणें देणें हें आपलें कर्तव्य आहे. त्या कर्तव्यास
चुकतो, त्यास नरकवास भोगावा लागतो, असा सिद्धांत सर्व

धर्मशास्त्रांत ग्रथित केला आहे. ह्यणून ह्या ऋणांतून पूर्णपणें मुक्त होणें जरी आपणांस शक्तिवाह्य आहे—किंबहुना अमानुष आहे—तरी तें फेडायचा प्रयत्न करणें—त्या प्रयत्नामध्ये काया-वाचामनेकरून झटणें—त्यांत आंगचोरपणा न करणें इतकें तरी आपण करावें, ह्यणजे पुरे.

आणखी दुसरें असें आहे कीं, आपणांपेक्षां श्रेष्ठ आहेत, त्यांचेंच काय तें ऋण आपण लागतो असें नाहीं; तर आपणांपेक्षां कनिष्ठ आहेत, त्यांचेही ऋण आपण लागतो. आपल्या पत्नीचें संगोपन करणें, आपल्या मुलांबाळांस खायाप्यायास घालून त्यांस विद्या शिकविणें, आपल्या सेवकांशीं ममतेनें वागणें, आणि एकंदरीत आपणांपेक्षां कनिष्ठ आहेत त्यांस अशा रीतीनें वागविणें कीं त्यांपासून त्यांस सुख व्हावें, ताप होऊं नये, हें सगळें आपणांवर ऋणच आहे. तें यथायोग्य रीतीनें फेडायचा प्रयत्न सगळीं चांगलीं माणसें करित असतात, आणखी त्या संबधानें केवढीं मोठीं संकटें आलीं, तरी तीं भोगितात. भीमसेन महान् पराक्रमी होता. त्याला कौरवनाश अगदीं सहज करितां आला असता. परंतु, इकडे ज्येष्ठ भ्राता धर्मराज ह्याच्या आज्ञा पाळावयाच्या, आणि तिकडे पत्नी द्रौपदी हिच्या संकटाचें निवारण करावयाचें, अशी आडविहीर त्याला झाली होती. त्या स्थितीतलें दुःख त्यानें शांतपणें सोशिलें. विराटाच्या पाकशाळेंत त्याला निद्रिस्त पाहून द्रौपदी त्याला जें कठोर भाषण बोलली, तें खरोखर अत्यंत हृदयभेदक होतें, तेजस्वी पुरुषास मरणप्राय होतें. तरी तें त्यानें सोशिलें. त्या प्रसंगाचें वर्णन पंतांनीं केलें आहे.

आर्या.

- पाहूनि ह्यणे भीमा आश्रय तुज काय हें महानस हा
न यशोहानि सहा गा सुजा सहकाय हेमहान सहा. १.
- साश्रु गळां पडुनि ह्यणे मेलां किंवा तुह्मी अहां सासू
होतें ह्यणत व्याली माझीच रिपुक्षंयावहां सासू. २.
- मी काय भली निद्रा सुखदात्री काय हा महान सखा
गमलें वपुचि यशोधिक तरि अन्नचि धरुनि हें महानस खा. ३.
- निजलां काय मृतापरि व्हा जागे सिंहसे उठा राहो
निद्रा कीर्ति वराहो ऱ्हीप्रद हा बाहु भृंगुकुठारा हो. ४.
- हे स्त्री नव्हे प्रतिष्ठा तुमची जरि ईस सोडितां पाणी
'धर्मं चार्थं च' असें वदलां कां प्रथम जोडितां पाणी. ५.
- दावी रडोनि झाले जे गंध उगाळितां स्वहात किणी'^१
भीम ह्यणे विधिलेखनि ! लेखनिं नच वचकलीस घातकिणी. ६.
- नेत्रें पुसोनि कवळुनि भीम सतीला ह्यणे उगी न रडें
अज्ञातवास नसता तरि अरिचें तैचि मुरडितों नरडें. ७.
- धर्माज्ञेतें भ्यालों मी साधिव न अंधनंदनगदेतें
सुख गुरुवचोनुगचि वपु दे न सुरसगंधनंदनग दे तें. ८.

ह्यावरून स्पष्ट दिसून येतें कीं, ज्येष्ठ बंधूचें आणि पत्नीचें असें उभयतांचें ऋण फेडावयास भीमसेन प्रयत्न करीत होता, त्यास पराकाष्ठेचे क्लेश भोगावे लागले. हा प्रकार कमजास्त मानानें सगळ्या विचारशीलांस लागू आहे. पण, त्यांत एक मोठें धोरण व्यक्त आहे. तें हें कीं, ज्याचें ऋण सर्वांत मोठें असतें, त्याचें ऋण फेडण्याचा प्रयत्न आधीं आणि मोठ्या आस्थेनें करा-

- १ पाकशाला. २ हाय. ३ सदेह. ४ सुवर्णहानि. ५ सोसा.
६ जीवंत. ७ शत्रुनाशकर्त्यास. ८ लज्जास्पद. ९ परशुरामाच्या परशूस. १० पाणिग्रहणाच्या वेळची प्रतिज्ञा—शपथ. ११ घट्टे पडलेले. १२ दुर्योधनाच्या गदेली. १३ गुरुवचन पाळणारें. १४ उत्तम रसगंधयुक्त नंदनवनांतील गीत.

याचा, असा शिष्टसंप्रदाय आहे. थोर माणसें सर्वांची ऋणी असतात, त्यांत आपल्या राष्ट्रार्ची ऋणी फार असतात. ह्मणून तें ऋण फेडण्याचा प्रयत्न तीं करीत असतात. त्यांची गणना साधूंत होते-देवमाणसांत होते. ह्मणून, आपणांवर आपल्या राष्ट्रार्चें ऋण काय आहे, आणि तें फेडण्याचें सामर्थ्य आपणांस किती आहे, ह्याचा विचार करून, तें सगळें सामर्थ्य त्यांत खर्चिण्याचा प्रयत्न कायावाचामनेंकरून करावा; हें प्रत्येक विचारी मनुष्याचें कर्तव्य आहे. तें करावयाचें कसें, हें स्पष्ट थोडक्यांत सांगतां यावयाचें नाहीं. तरी, आपल्या देशबंधूंचें हित, आपल्या मनास योग्य वाटेल तसें, करवेल तितकें, करवेल तेथें आणि करवेल तेव्हां करावें. आपण सदाचरणानें, गरीबीनें, नम्रतेनें आणि हितबुद्धीनें वागून, आपल्या देशबंधूस, आपल्या राजकर्त्यांस आणि परमेश्वरास संतुष्ट करण्याचा प्रयत्न करणें ह्यांत सगळें येतें. आणखी मोठाल्या विद्या करून आणि शास्त्रें पढून माणसास जें काय संपादावयाचें आहे, तें हेंच आहे. मनुष्य लहान असो कीं मोठा असो, त्यास हें कृत्य थोडेंवहुत तरी साधतां येण्यासारखें असतें. माझ्या गरीबाच्या हातून काय व्हावयाचें आहे, ही सव्व लंगडी असते. ह्मणून, शांतपणें हें ऋण फेडण्यास सर्वांनीं यथाशक्ति प्रयत्न करावा.

नीतिबोध.

ओव्या.

पुढें ओढवूनि प्रारब्धा जो टाकी प्रयत्न धंदा

तो पुरुष बुद्धिमंदांमाजी गणती जाणते.

१-

न कीजे कोणाची हेलना न बोलावें दुष्ट वचना

जाणोनि पराची वेदना परोपकारा भजावें.

२-

- ध्यावे थोरांचे आशीर्वाद भूतीं न करावा विरोध
वर्मस्पर्शाचे कुटिल शब्द न बोलावे कवणातें. ३.
- उगेंचि न जावें परसदना विनोदेंही न कीजे परछळणा
दुरुक्ति बोलतां दुर्जना प्रत्युत्तर न द्यावें. ४.
- संसर्ग न करावा नीचाचा विश्वास न मानावा मत्सऱ्याचा
क्रोध मद मत्सर यांचा विटाळ मानीं मानसें. ५.
- कुटिल असत्य वर्मस्पर्श हेळन छलन हास्य उपहास
जेणें पुढिलां होतसे त्रास ऐसें वाक्य न वदावें. ६.
- उपकारियाचें लक्षण अपार आपण केले कोटी उपकार
न बोले तो उत्तम नर उत्तम पुरुष बोलती. ७.
- गेलें हृदयीं नाठवावें केलें मुखीं न बोलावें
सत्य सर्वदा न सांडावें साधुवर्तन ह्या नांवें. ८.

मुक्तेश्वर.

दीर्घ प्रयत्न.

मोठीं कामें दीर्घ प्रयत्नांवांचून सिद्धीस जात नाहींत. आणि दीर्घ प्रयत्न करण्यास मनुष्याचे ठायीं शांति आणि धीर हीं आवश्यक आहेत.

अमेरिकेंत आबुदन ह्या नांवाचा एक विद्वान् पुरुष होऊन गेला. तो पक्ष्यांविषयीं निरंतर शोध आणि विचार करीत असे. त्यानें कितीएक वर्षे श्रम करून सुमारे दोनशें उत्तम चित्रे काढून तयार केलीं, आणि तीं एका पेटींत ठेऊन तो कांहीं कामाकरितां दुसऱ्या गांवीं गेला. आणि परत येऊन पाहूं लागला तों, त्या पेटींत सहस्रावधि मुंग्या भरून त्यांनीं त्या चित्रांचा नाश केला आहे, असें त्याच्या दृष्टीस पडलें. तेव्हां त्याला फार वाईट वाटलें आणि कितीएक रात्री त्याला स्वस्थ झोंप

देखील आली नाही. त्याविषयीं त्यानें स्वतः असें लिहिलें आहे कीं, “काहीं दिवस लोटल्यावर मला पुनः उद्योग करण्याची नवी उमेद आली, आणि दोन वर्षांत तीं सगळीं चित्रें पहिल्या-पेक्षांही अधिक चांगलीं अशीं मी तयार केलीं.”

सर ऐझाक न्यूतन ह्या तत्त्वज्ञान्यानें कितीएक वर्षेपर्यंत पुष्कळ शोध आणि गहन विचार करून एक पुस्तक रचिलें होतें, तें, त्याचा आवडता कुत्रा मोत्या ह्यानें तोंडांत धरून दिव्याच्या ज्योतीशीं नेलें. तेव्हां तें जळून गेलें. तेव्हां तो पुरुष त्यावर न संतापतां शांतपणानें ह्मणाला, “मोत्या, तुझे हातून आज केवढी हानि झाली, हें तुला ठाऊक नाहीना? इतकें बोलून तो पुनः आपल्या उद्योगास लागला.

कार्लाइल ह्या ग्रंथकारानें फ्रान्स देशांतील राज्यक्रांतीच्या इतिहासाचा प्रथम भाग बहुत श्रम घेऊन तयार केला, आणि, तो आपल्या शेजान्यास वाचायास दिला. तो त्या शेजान्याच्या मोलकरणीनें, रद्दी कागदाचें पुडकें ह्मणून, चहा तयार करते-वेळीं चुलींत घालून जाळून टाकिला ! हें कार्लाइल ह्याला कळलें तेव्हां त्याला फार वाईट वाटलें. पण तोंडाबाहेर रागाचा एकही शब्द न काढतां, तो ग्रंथ त्यानें तितके श्रम करून पुनः लिहिला.

जिआर्दिनि हा एक अत्यंत वाद्यविद्याप्रवीण मनुष्य होता. त्याला एका तरुण माणसानें विचारिलें, “तुमच्या इतकें शिका-यास किती दिवस अभ्यास करावा लागेल बरें ?” त्यानें उत्तर दिलें, “दररोज वारा तासांप्रमाणें एकसारखीं वीस वर्षें.”

ग्रीक लोकांनीं दहा वर्षेपर्यंत तायर शहरास वेढा घातला, तेव्हां तें त्यांच्या हातीं आलें.

आनंदी वृत्ति.

मनुष्याला सुख होणें हें त्याच्या वृत्तीवर आहे. संपत्ति विपुल आहे आणि जर वृत्ति आनंदी नाही, तर माणसाला सुख कधीं व्हावयाचें नाही. ह्मणून, थोर पुरुष प्राप्त स्थितींत आपली वृत्ति आनंदी ठेवितात; उगाच कुरकुरत बसत नाहीत.

सिदनी स्मिथ हा विलायतेंत एका प्रांताचा धर्मोपदेशक होता. त्याला तें काम आवडत नव्हतें. तरी, तो ह्मणे कीं, “हें काम मला आवडेंसें करण्याचा मीं निश्चय केला आहे.” ह्याच पुरुषानें वृद्धापकालीं आपल्या एका मित्राला लिहिलें, “मला संधिवात, दमा आणि दुसरे सात रोग ह्यांची पीडा आहे. बाकी माझी प्रकृति बरी आहे!”

जर्मी तेलर हा पुरुष इंग्लंडांत होता. राज्यक्रांतीच्या घडामोडींत, इतर लोकांबरोबर, ह्याच्याही घरादाराची आणि कुटुंबाच्या माणसांची वाताहात झाली. त्याचें सर्वस्व गेलें, आणि त्याला सर्व गोष्टींची वाण पडली. अशा स्थितींत असतां, त्यानें आपल्या एका मित्रास लिहिलें, “मी प्रजासत्ताक पक्षाच्या लोकांच्या हातीं सांपडलों आहे. आणि माझे सर्व कांहीं गेलें आहे. आतां काय ? तरी बरें, त्यांनीं सूर्य, चंद्र, माझी आवडती बायको, ज्यांस माझी दया येते असे कांहीं मित्र, आणि मला साह्य करण्यास तयार आहेत असे कांहीं मित्र, हीं राहूं दिलीं आहेत, हें फार चांगलें आहे. माझी आनंदी वृत्ति मजपाशीं आहे. त्याप्रमाणें, धर्माच्या योगानें जें समाधान होतें, तें मला आहे.....इतक्या सुखांत थोडेंसें दुःख असलें ह्मणून काय झालें ? त्याविषयी कशाला कुरकुरावें ?”

यूलर हा मोठा नामांकित गणिती होता. तो ह्यातारपर्णी अगदीं आंधळा झाला होता. तरी, तो दुःखी होऊन कधीं कण्हत

वसत नसे. तो त्यांतच होईल तितका अभ्यास करी, आणि मधल्या वेळांत आपल्या नातवंडांस त्यांचे घडे शिकवून आनंदाने कालक्रमणा करी.

सद्गुणांची प्रशंसा.

सद्गुणांची प्रशंसा करणें हें थोरपणाचें लक्षण आहे. त्यांत खरें बोलणें आणि जनांस सन्मार्गानें वागण्यास उत्तेजन देणें हीं दोन साधतात.

दाक्टर जान्सन असें ह्मणत असे कीं, “दुसऱ्याच्या आंगच्या सद्गुणांची प्रशंसा करण्याच्या संवईच्या योगानें जितके मित्र जोडतात, तितके दुसऱ्या कोणत्याही गुणाच्या योगानें जोडत नाहींत.”

महाराणी व्हिक्टोरिया ह्यांचे भ्रतार प्रिन्स आलबर्ट ह्यांचे चरित्रांत त्यांजविषयीं असें लिहिलें आहे—“कोणी एकादें चांगलें भाषण केलें, अथवा चांगलें काम केलें, तर त्याची प्रशंसा वारंवार करावी, हा गुण त्यांचे ठायीं फार वर्णनीय होता. त्याविषयीं त्यांला मोठा आनंद वाटे, आणि त्याची वाहवा ते पुढें कितीएक दिवस करीत. मग तें भाषण अथवा कृत्य एकाद्या लहान मुलाचें असो, अगर एकाद्या ह्याताऱ्याचें असो. त्यापासून त्यांला हर्ष होई.”

चांगला गुण शत्रूच्या ठायीं जरी असला, तरी सुज्ञ पुरुष त्याची तारीफ करितात. देवादिकांस अटकेंत ठेवण्याच्या अत्याचारावरून आमचेकडील भाविक विद्वान् रावणास नांवें ठेवितात; परंतु त्यानें वेदाचीं खंडें केलीं त्या त्याच्या विद्वत्तेवरून त्याची वारंवार स्तुति करितात.

पुत्रास पित्याचा बोध.

इंग्लंदांत लार्द चेस्तरफील्ड ह्या नांवाचा एक फार थोर पुरुष होऊन गेला. त्याला एकच मुलगा होता. तो त्याला प्राणापलीकडे आवडत असे. तरी, विद्याभ्यासाच्या कामी त्याची शिक्षा फार कठीण असे. आपल्या पुत्रानें चतुरस्र व्हावें, अशी त्याची फार इच्छा होती, ह्मणून त्याचा विद्याभ्यास बराच झाल्यावर, त्यानें त्याला युरोपांतले इतर देश पाहण्यास पाठविलें. त्याबरोबर त्याला एक चांगला शिक्षक त्यानें दिला होता. हा मुलगा प्रवासांत असतां त्यास त्याच्या बापानें जीं पत्रें पाठविलीं, त्यांत त्यानें त्याला फार उत्तम बोध केला आहे. तसा बोध आपले मुलांस करावा, असें सर्व बापांच्या मनांत येईल, पण तें सामर्थ्य थोडक्यांचे ठायीं आढळेल. त्या बोधांतले कांहीं चुटके “पुत्रास पित्याचा बोध” ह्या सदराखालीं आर्क्षीं देण्याचें योजिलें आहे.

योग्य वर्तणुकीविषयीं त्याच्या एका पत्रांत असें आहे:—“वेळ पाहून वागणें, हें फार अगत्याचें आहे. कितीएक गोष्टी अशा आहेत कीं, त्या योग्य स्थळीं आणि योग्य वेळीं केल्या असतां शोभतात; त्याच भलत्या स्थळीं आणि भलत्या काळीं केल्या तर लजेस कारण होतात. पहा. खेळणें हें अभ्यास झाल्यावर किंवा काम आटोपल्यावर शोभतें आणि तेंच, शिक्षक शिकवीत असतां, अगदीं वाईट दिसतें.....माझी कृपा संपादावी, अशी जर तुझी इच्छा आहे, तर, आपल्या शिक्षकाची कृपा संपाद ह्मणजे झालें. तो जें शिकवील तें मनापासून शिक, आणि जें सांगेल तें मनापासून ऐकून, त्याशीं सभ्य रीतीनें वाग; ह्मणजे त्याची कृपा तुजवर सहज होईल....”

बाजार.

बाजार हैं वस्तु विकत घेण्याचें ठिकाण होय. तेथें प्रसंगवशात् सर्वास जावें लागतें. तेथें अनेक वस्तु विक्रीस मांडलेल्या असतात, आणि अनेक प्रकारच्या माणसांच्या गांठी पडत असतात. तेथें वागावयाचें बरेंच कठीण असतें. त्याविषयीं थोड्या सूचना करितों.

१. आधीं प्रथम बाजारांत जाण्याचा प्रसंग बरोबर आहे कीं नाहीं तें पहावें. ह्मणजे असें. बाजारांत जायाचें वस्तु विकत घेण्यास, त्या वस्तूची आवश्यकता—फार जरूर—आहे कीं काय, हें आधीं मनांत आणावें आणि ती पाहिजे—तिच्या—वांचून चालावयाचें नाहीं—असें खचीत वाटल्यास बाजारांत जाण्याचा विचार करावा. उगाच हिंडण्यास बाजारांत कधींही जाऊं नये. ह्यास मुख्य दोन कारणें आहेत. वेळ फुकट जातो, हें एक; आणि गरज नसते अशा वस्तु विकत घेण्याविषयीं मोह पडतो, हें दुसरें. ह्यासाठीं आधीं बाजारांत जाण्याच्या पूर्वी चांगला विचार केला पाहिजे.

२. बाजारांत लक्षावधि वस्तु विकावयास मांडलेल्या असतात. त्या आपापल्यापरी उपयोगी असतात. त्यांत निरुपयोगी अशी वस्तु एक देखील नसते. पण, त्यांतल्या कोणत्या वस्तूच्या खरेदीकरितां आपण आलों आहों, ह्याचें अवधान ठेऊन, तिज-विषयीं मात्र चौकशी करावी. इतर वस्तूंकडे लक्ष देऊं नये. दुकानांतल्या वस्तूविषयीं उगाच विचारपूस करावी, आणि कां-हींएक घेऊं नये, हा हलकेपणा आहे. त्याच्या योगानें दुकान-दारास त्रास होतो, आणि त्याचे ठायीं आपलेविषयीं अपूज्य-बुद्धि उत्पन्न होते, ती, उगाच कां उत्पन्न होऊं द्यावी? बाकी, ही नाहीं तर ती, ती नाहीं तर दुसरी, अशी वस्तु घ्यावयाची

असल्यास त्या सर्वांविषयीं विचारपूस करणें हें योग्य आहे. ती विचारपूस कार्यापुरती असावी. उगाच फाजील नसावी.

३. ही विचारपूस करतांना अनेक प्रकारच्या माणसांशीं बोलण्याचा प्रसंग येतो. तीं सगळींच चांगलीं नसतात. चांगलीं असतात, त्यांविषयीं कांहीं सांगाय़ास नको. परंतु इतरांविषयीं थोडें सांगाय़ास पाहिजे. आपण हें लक्षांत ठेविलें पाहिजे कीं तीं माणसें, आपणांसारखींच गरजू असतात. ह्मणजे, आपणास जशी वस्तूची गरज असते, तशी त्यांस आपल्या वस्तु विकण्याची गरज असते. पण, त्यांतल्या त्यांत आपण त्यांच्या दारारीं जातों. तेव्हां आपण त्यांशीं विशेष नम्रतेनें वागणें योग्य आहे. वस्तूची किंमत तीं माणसें कधीं एक सांगत नाहीत; प्रथम पुष्कळ सांगतात; आणि आपणांस पुष्कळ कमी बोलावी लागते. त्यांत उभयपक्षां राग येण्याचा संभव असतो. पण हें लक्षांत ठेवावें कीं त्यांत राग येण्यास कांहीं कारण नाही. सौदा आहे. पटल्यास करावा, नाहीतर तसाच राहूं द्यावा. त्यांत जो राग येतो, तो किंमतीच्या मानावरून येत नसतो, तर बोलण्याच्या पद्धतीवरून येत असतो. ती पद्धत नम्रपणाची असावी, ह्मणजे झालें. असें असूनही प्रसंगीं दुकानदार कांहीं अधिक बोललासें आपणांस वाटलें, तर तें सोसून घेऊन दुसरीकडे निघून जाणें हें शहाणपण आहे; भांडत बसणें हें शहाणपण नाही. एके वेळीं एका दुकानदारास आर्ही सहज ह्मटलें कीं, “मालावर तुमची सत्ता आहे; आमची कांहीं जबरदस्ती नाही.” तें ऐकतांच तो उसळून ह्मणाला, “जबरदस्ती करणार तूं कोण मोठा बाजीराव !” आतां येथें काय करावें ? गुपचुप निघून जावें हें बरें.

४. वस्तु विकत घेण्याच्या कार्मीं क्रोणातरी माहीतगार माण-

साचें साह्य आरंभीं तरी निदान आवश्यक असतें; नाहीतर माणूस फसतें. त्यांत मुंबईसारख्या मोठ्या शहरांत तर नवख्या माणसानें बाजारच्या खरेदीला एकट्यानें कधींच जाऊं नये. कां कीं, अशा बाजारांतलीं माणसें फार धूर्त असतात, तीं खेड्याच्या नवख्या माणसाला, नुसत्या त्याच्या चर्येवरून तेव्हांच ओळखतात, आणि एकाद्या वस्तूची किंमत एकदम तिप्पट चौपट सांगतात. तेव्हां, गिन्हाइकास, आपल्या सभ्यपणाकरितां तरी निदान, त्याच्या निमे किंमत बोलावी लागते; आणि अशा रीतीनें तें गिन्हाईक फसतें, ह्मणून कोणी माहीतगार माणूस बरोबर घेतल्यावांचून नवख्यानें बाजारांत जाऊं नये.

५. वस्तु रोख पैसे देऊन घ्यावी; उधार कधीं घेऊं नये. पाहिजे असेल त्यापेक्षां थोडी कमी अशी वस्तु घेऊन—किंवा उशीरानें घेऊन—अडचण काढावी. पण उधार घेण्याच्या भरीस पडूं नये. उधार घेण्यानें अनेक तोटे होतात. एक तर, वाणी देईल तसला, देईल त्या दरानें माल घ्यावा लागतो. तेणेंकरून माल वाईट मिळून पैसा फार जातो. शिवाय, उधार मिळत असल्यामुळें पाहिजे असतो त्यापेक्षां अधिक माल माणूस घेतें. आणी तो अधिक आलेला माल इकडे तिकडे फुकट जातो. आणखी ह्या सगळ्यांपेक्षां मोठा जो तोटा होतो, तो हा कीं; डोक्यावर कर्ज वाहण्याची संवय लागते. कर्जाची लाज नाहींशी होते. आणि तिच्या पायीं पुढें सर्वस्वीं नाश होतो, मनुष्याला अन्न नाहींशी होते, आणि तो कर्जवाजारी होतो. ती स्थिति अत्यंत भयंकर आहे. ती शत्रूसही कधीं येऊं नये. कर्जाच्या योगानें माणसाचें माणूसपण नाहींसें होतें. ह्मणून उधार घेण्याचा पाठ मुळींच ठेवूं नये. दे घे रोखठोक असावी, त्यासारखें सुख नाहीं.

६. बाजारांत वस्तूची खरेदी करण्यास जो पैसा पडतो, तो कमी पडो, बरोबर पडो, की अधिक पडो, तिची बरोबर किंमत इतरांस होत नाही, तिची किंमत बहुधा कमी करितात. त्याची क्षीत मानूं नये. आधीं सहसा अशी किंमत करण्याचा प्रसंग आणूं नये; आणि आलाच तर, कोणी काय बोलतील तें ऐकून घ्यावें. वाद करित वसूं नये. कां कीं, त्यापासून काहीं लाभ नाही. खरेदी ही एक प्रकारची लढाई आहे. वाणी व गिन्हाईक हीं माणसें एकमेकांस ठकवायास पाहात असतात. त्यांत आपल्या कसबांत जें कोणी अधिक शहाणें असतें, त्याचें साधतें. आणखी, साधारणतः वाणी हे एकसारखा विकण्याचा धंदा करित असतात, त्यांस नेहमीं अनेक प्रकारच्या बऱ्यावाईट माणसांचा सहवास होतो, त्याच्या योगानें त्यांचें व्यवहारचातुर्य पुष्कळ वाढलेलें असतें. त्या चातुर्याच्या बलावर ते गिन्हाईकांस चकवितात, ह्यांत काहीं नवल नाही. शहाणपणाचा पगडा वर असलाच पाहिजे. आणखी ह्याविषयीं गिन्हाईकांस खंती वाटण्याचें प्रयोजन नाही. कां कीं, वाणी तो सकाळपामून संध्याकाळपर्यंत वाणीपणा करित असतो, तो पक्का वाणी व्हावा आणि गिन्हाईक हें गिन्हाईकपण आठचार दिवसांनीं कधीं घटका अर्धीं घटका करतें तें वेताचें शहाणें असावें, हें साहजिक आहे. सगळें अभ्यासाचें फल आहे.

७. दुष्काळ पडतो, आणि धान्य महाग होतें, तेव्हां दाणे-वाले कट करून गरीबांस नाडतात, असें वाटून त्यांचा राग येतो. परंतु, ती कल्पना खोटी आहे. “धारण आणि मरण कोणाच्या स्वाधीन नाही,” अशी जी जुनी ह्मण आहे, ती पुष्कळ अंशीं खरी आहे. धान्य काय आणि दुसरी एकादी वस्तु काय, ती सस्ती होणें किंवा महाग होणें तें तिच्या गिन्हाईकीवर ह्मणजे गरजेवर आणि पुरवठ्यावर अवलंबून असतें. बाजारांत

मालाला गिन्हाईक कमी असलें ह्मणजे माल सस्ता होतो; आणि गिन्हाईक पुष्कळ असलें ह्मणजे तो महाग होतो; त्यांत वाण्याकडे कांहीं नसतें. माल महाग विकत असतां बाजारांत बाहेरचा माल खूब आला कीं, आपला माल लवकर विकण्याच्या चढाओढीनें तो माल वाणी एकापेक्षां एक अधिकाधिक सस्ता करतात, किंवा त्यांना तो सस्ता करावाच लागतो. तेथें त्यांच्या मर्जीची गोष्ट नसते. त्याप्रमाणेंच, गिन्हाईक पुष्कळ असलें ह्मणजे जो तो आपला माल विकवेल तितका अधिक पैशांस विकावयास पहातो, तीच महागाई होय. ह्मणजे सस्ताई किंवा महागाई ही वाण्यांच्या हातीं नसते, हें लक्षांत ठेवायाचें. महागाईबद्दल वाण्यांवर संतापणें हें रास्त नाहीं.

८. वाणी बाजारांत पदार्थ आणितात, आणि गिन्हाईकें ते विकत घेतात; ह्यांत कोणी कोणावर उपकार करीत नाहींत. पैसा हा सगळ्या व्यवहारांचा राजा आहे. त्याला आपलासा करण्याकरितां हे सगळे प्रयत्न चालले असतात. आणखी, हा पैसा मिळवेल तितका मिळविण्याचा प्रयत्न चाललेला असतो. तेव्हां त्या संबंधाच्या बोलण्यांत खोटें पुष्कळ असावें हें साहजिक आहे. व्यापाराची स्थिति एका प्रकारें अशी चमत्कारिक झाली आहे कीं, त्यांत खोटें बोलण्यावांचून निभावतच नाहीं, असें पुष्कळांचें ह्मणणें आहे. एक वाणी खरें बोलण्याचा नियम धरील, पण त्याला नाना प्रकारचीं शंभर गिन्हाईकें भेटणार, तीं खोटें बोलणार—ह्मणजे माल एका रुपयाला घ्यावयाचा विचार असला तरी प्रथम आठ आण्यांस मागणार. तेव्हां वाण्यासही त्यासारखें होणें भाग पडतें. त्यांत कोणाला दोष लावण्याचें कारण नाहीं. तथापि, मालाची किंमत एक सांगितल्यानें वेळ आणि श्रम हे दोन्ही वांचतात, असा अनुभव आहे, आणि कितीएक एकवचनी दुकानें फार चांगल्या रीतीनें चाललीं आहेत.

९. विचारदृष्टीने पाहिलें असतां प्रपंच हा एक बाजारच आहे. ह्यांत चांगुलपणा आणि वाईटपणा हे दोन पदार्थ मांडलेले आहेत. त्यांचा क्रयविक्रय चालला आहे. त्यांतलें चांगुलपण घेण्याचा प्रयत्न यथाशक्ति करावा. त्यास श्रम करावे लागतात; कष्ट सोसावे लागतात; आणि जगाचे 'आघात' वाहावे लागतात. पण जीविताचें खरें सार्थक त्यांतच आहे. "तुका ह्मणे तोचि संत, सोशी जगाचे आघात." बाजारांत कोणी वाणी असो, का गिऱ्हाईक असो, तो निघून गेल्यावर बाकीच्या दोन्ही प्रकारच्या मंडळीनें हळहळावें-मोठी हानि झाली असें ह्मणावें असें वागावें,-ह्मणजे संसारबाजार चांगला आटोपला, असें ह्मणावयाचें.

चमत्कारिक रीति.

मनुष्यांच्या रीति त्यांच्या स्वभावानुरूप असतात असें पुष्कळ गोष्टींवरून स्पष्टपणें दिसून येत असतां, आणि मनुष्यांचे स्वभाव बहुतकरून एकसारखे असतां, भिन्नभिन्न देशांत, भिन्नभिन्न रीति कशा प्रचारांत आल्या ह्याचें मोठें नवल वाटतें.

मालदीव बेटांतले लोक अगदीं एकटे एकटे वसून खातात. ह्मणजे, पानें वाढल्यावर, कुटुंबांतल्या प्रत्येक माणसानें आपापलें पान उचलून, आपल्या इच्छेप्रमाणें, एका एका कोपऱ्यांत जाऊन बसावें, आणि तेथें आपलें खाणें कोणाच्या नकळत खावें, अशी त्यांची चाल आहे.

फिलिपिन बेटांतल्या लोकांची रीति, वर सांगितलेल्या रीतीच्या अगदीं उलट आहे. त्यांच्यांतल्या एकाद्यास जर कधीं एकटें जेवायास बसण्याचा प्रसंग आला तर तो लवकर लवकर रस्त्यांत जाऊन कोणातरी एकाद्या ओळखीच्या

मनुष्यास मोठ्या आग्रहानें बोलावून आणितो, आणि त्याला आपल्या पंक्तीस जेवायास बसवितो. ह्मणजे त्या लोकांस एकटें जेवणें मुळींच बरें वाटत नाहीं.

दक्षिण पासिफिक महासागरांत दक्षिण अमेरिकेच्या पश्चिमेस ओताहिती ह्मणून बेटें आहेत. त्यांतले लोक एकमेकांशीं मिळून मिसळून राहणारे आहेत. परंतु, जेवतेवेळीं ते एकमेकांपासून तीन तीन चार चार हातांच्या अंतरावर एकमेकांकडे पाठी फिरवून बसतात. आणि जेवण आटोपेपर्यंत ते एक शब्द देखील कोणाजवळ बोलत नाहीत.

ब्राझिल देशांत जे इंदियन लोक आहेत, ते जेवतांना किंवा दुसरें कांहीं खातांना मध्ये पाणी पीत नाहीत. त्यांच्यांतल्या एकाद्यानें जर हा नियम मोडिला, तर ते त्याला पापी आणि मूर्ख समजतात.

अमेरिकेंतले इंदियन लोक, घरीं जेवावयास बोलाविलेल्या मेजवान लोकांबरोबर कधीं जेवायास बसत नाहीत. ते मंडळीस अतिशयित आग्रह करितात, आणि त्यांची सर्व तजवीज बरोबर ठेवण्यांत अगदीं मग्न असतात. न्यू फ्रान्स येथील इंदियन लोकांत तर अशी चाल आहे कीं, जेवतांना पाहुण्यांस रंजविण्याकरितां यजमानानें एकसारखें गात बसलें पाहिजे.

तार्तार लोकांत आग्रह करण्याची चाल फार विचित्र आहे. फार परिचित मनुष्यास कांहीं रस पिण्याचा आग्रह करावयाचा असला, ह्मणजे त्याचा मित्र त्याचा कान फार जोरानें धरून उपटितो, आणि त्या वेदनांनीं त्यानें आ केला ह्मणजे, सगळीं मंडळी टाळ्या पिटून गदगदां हंसते; आणि मग तो रस त्याचे तोंडांत ओतितो.

कामश्चातका देशांत मित्रत्वाच्या परीक्षेची रीति जशी विचित्र

आहे, तशी कोठेही नसेल. जिवलग मित्र ह्मणविणाऱ्या मनुष्यास घरीं आणावें; त्याला एका लहानशा खोलींत वसवावें, त्याला अगदीं कढत कढत अन्न खायास लावावें; शिवाय, त्याच्या शरीराचा दाह होण्याकरितां त्या खोलींत मोठा जाळ करावा; त्या उष्णतेच्या योगानें त्यास दहा पांच उलट्या व्हाव्या; आणि अशा स्थितींत जर तो त्या घरच्या यजमानावर रागावला नाही किंवा तळतळला नाही, तर तो त्याचा खरा मित्र आहे, असें सर्व लोक समजतात !

विद्वानांस दारिद्र्य.

धनापेक्षां विद्या पुष्कळ अधिक श्रेष्ठ आहे, ह्याविषयीं कांहीं शंका नाही. विद्येनें धन प्राप्त होतें, ह्याही गोष्टीचा अनुभव सर्वत्र दृष्टीस पडतो. परंतु ज्यांच्या हातून जगावर पुष्कळ उपकार झाले आहेत, असे बहुतेक विद्वान् पुरुष फार गरिबींत होते, असें इतिहासावरून समजतें. त्याचें मोठें आश्चर्य वाटतें.

तुकाराम आणि साक्रेतीस हे महाज्ञानी पुरुष अत्यंत दरिद्री होते; आणि संसारास लागणाऱ्या वस्तु त्यांस मिळवितां येईनात, ह्मणून त्यांच्या बायका त्यांस अतिशयित त्रास देत असत.

क्षैलंदर ह्मणून एक नामांकित विद्वान् पुरुष स्पेन देशांत होऊन गेला. त्यानें एका कठीण ग्रंथावर टीका केली होती, ती त्यानें एका जेवणाबद्दल एकास दिली. त्यानें असें लिहून ठेविलें आहे कीं, “मी अठरा वर्षांचा होतों तेव्हां ज्ञानवैभव संपादायास शिकलों; आणि पंचवीस वर्षांचा झालों तेव्हां पोटास मिळवायास शिकलों.”

सव्हेतिस हा मोठा ग्रंथकार स्पेन देशामध्यें सोळाव्या शतकांत होऊन गेला. त्याला कधीं कधीं निवळ उपास पडत.

पोर्तुगाल देशांतील लोकांस कामोन्स ह्या नांवाच्या त्यांच्या कवीविषयी मोठा अभिमान आहे. तो सोळाव्या शतकांत होऊन गेला. तो अन्न अन्न करून लिस्बन येथील दवाखान्यांत मरण पावला.

तासो हा एक मोठा कवि सोळाव्या शतकांत इताली देशामध्ये होऊन गेला, तो नेहमी कर्जबाजारी असे. त्याला लिहायला वाचायाला दिवा मिळेना. त्याने आपल्या मांजरांस लक्षून एक लहानशी कविता केली आहे. तींत तो त्यांजपार्शी, रात्री काम करण्यास दिसण्याकरितां, त्यांच्या नेत्रांचा प्रकाश मागत आहे, असें दर्शविलें आहे.

आरिओस्तो हा उत्तम इतालियन कवि होता. त्यानें एकदां एक लहानसें घर बांधिलें. त्यांत ठेवायास सामानसुमान त्याजपार्शी कांहींएक नव्हतें. तें पाहून त्याला कोणी एकांनें ह्मटलें, “महाराज, आपल्या काव्यांत एवढाल्या उत्तम सुशोभित सामानाने भरलेल्या वाड्यांचें वर्णन आहे; मग आपलें घर असें रिकामें कां ?” त्यावर त्यानें उत्तर दिलें, “अरे बाबा, तें सगळें खरें आहे. पण काव्य करणें आणि सामानाने घर भरणें हीं अगदीं वेगळीं आहेत.” असें वित्ताचें आणि विद्येचें वैमनस्य कशावरून पडलें असावे, हें समजत नाही. परंतु एका मनुष्यास एका काळीं जशीं दोन कामें करितां येत नाहीत, तशीं जीं मनें ज्ञानसंपादनाच्या व्यवसायांस लागतात, त्यांस द्रव्यसंपादन साधत नाही, असें वाटतें.

साक्रेतीस आणि आलसिबायादीज.

प्राचीन काळीं अथेन्स शहरामध्ये आलसिबायादीज ह्मणून एक मोठा नामांकित सरदार होता. तो मोठा संपत्तिमान होता.

आणि त्याजकडे जमीनजुमला फार होता, त्याचा त्याला फार गर्व झाला होता. त्याला असे वाटे की, माझ्याएवढी जहागीर दुसऱ्या कोणाची नसेल. त्याचा गर्व उतरावा, ह्मणून एके दिवशी सर्व पृथ्वीचा नकाशा त्याच्या पुढे ठेवून साक्रेतिसाने त्याला ह्मटले, “अहो ज्या आत्तिका प्रांतांत तुमची जहागीर आहे, तो प्रांत ह्या नकाशावर दाखवा बरे.” तो प्रांत त्याला प्रथम दिसेना सुद्धां, इतका तो लहान होता. तो मोठ्या प्रयासाने सांपडल्यावर, साक्रेतिसाने त्याला त्याच्या जहागिरीची जमीन त्या नकाशावर दाखवायास सांगितले. तिचा त्यावर त्याला मुळीच पत्ता लागेना. तेव्हां तो ह्मणाला, “ती एवढीशी जहागीर ह्यांत कशी सांपडेल ?” ते ऐकून साक्रेतीस त्याला ह्मणाला, “जी वस्तु पृथ्वीच्या नकाशावर दृश्यमान सुद्धां होत नाही, तिजविषयी तुम्हीं इतका गर्व वाहावा, हे योग्य आहे काय ?” हे भाषण ऐकून आलसिबायादीज हा लज्जित झाला, आणि तेव्हांपासून पुढे त्याने आपले संपत्तीचा आणि जमीनदारीचा गर्व कधी मिरविला नाही.

गौतमबुद्धनीति.

आजपर्यंत पृथ्वीच्या पाठीवर जे कोणी धर्मस्थापक होऊन गेले, त्यांतल्या श्रेष्ठांत गौतमबुद्धाची गणना आहे. हा महात्मा आमच्या हिंदुस्थानांत होऊन गेला, हे आमच्या राष्ट्रास मोठे भूषण आहे. त्याची नीति अशी आहे की, ती इतर सर्व धर्मांनी मान्य केली पाहिजे. तींतल्या कांहीं गोष्टी येथे सांगतो.

प्रपंची माणसाच्या कर्तव्यकर्माचे सहा भाग करून त्यांतली वेगळी वेगळी कर्तव्ये परस्परांसंबंधाने सांगितली आहेत. तीं अशीं:—

१. आईबापें आणि मुलें.

आईबापांनीं—

१. मुलांस दुर्गुणांपासून दूर राखावें.
२. सद्गुण लावावे.
३. कामधंदे शिकवावे.
४. त्यांचीं लभें यथास्थित करून द्यावीं.
५. आपले जिनगीचे वारीसदार त्यांस करावें.

मुलानें ह्मणावें कीं,

१. ज्यांनीं माझा प्रतिपाळ केला, त्यांस मी संभाळीन.
२. कुटुंबांतलीं त्यांच्या संबंधाचीं कर्तव्यकर्में मी करीन.
३. मी त्यांच्या जिनगीचें संरक्षण करीन.
४. मी त्यांच्या जिनगीस योग्य असा वारीसदार होईन.
५. तीं गत झाल्यावर मी त्यांच्या नांवांस मान देईन.

२. विद्यार्थी आणि गुरु.

विद्यार्थ्यांनें आपल्या गुरूंचा मान इतक्या प्रकारांनीं ठेवावा:—

१. ते आले कीं उभा राहून.
२. आपणापाशीं असेल तें देऊन.
३. आज्ञा मानून.
४. त्यांच्या गरजा भागवून.
५. त्यांच्या इच्छेप्रमाणें वागून.

शिक्षकांनीं विद्यार्थ्यांविषयींचें प्रेम ह्या प्रकारें दाखवावें:—

१. जें काय सत्कार्य ह्मणून आहे, तें करायास त्यांस शिकवून.
२. ज्ञानसंपादनाची अभिरुचि त्यांस लावून.
३. त्यांस आपलें ज्ञानभांडार देऊन.

४. त्यांच्या स्नेह्यांसोबत्यांशीं त्यांचें स्तुतिस्तोत्र करून.
५. भयापासून त्यांचें रक्षण करून.

३. भ्रतार आणि पत्नी.

भ्रतारानें पत्नीचा सांभाळ इतक्या प्रकारांनीं करावा:—

१. तिचा मान ठेवून.
२. तिजवर ममता करून.
३. तिशीं एकपत्नीव्रतानें वागून.
४. इतरांकडून तिचा सन्मान करवून.
५. तिला योग्य वस्त्रभूषणें देऊन.

पत्नीनें पतीविषयीं आपलें प्रेम इतक्या प्रकारांनीं प्रगट करावें:—

१. योग्य तेवढेंच काम पतीस सांगून.
२. त्याच्या आप्तांस आणि इष्टमित्रांस आदरानें वागवून.
३. पातिव्रत्य उत्तम प्रकारें राखून.
४. प्रपंचांतलीं कामें काटकसरीनें करून.
५. आपल्या सगळ्या कामांत शहाणपण आणि चातुर्य दाखवून.

४. मित्र आणि परिचित.

गृहस्थानें आपल्या मित्रांस आणि परिचितांस इतक्या प्रकारांनीं संतुष्ट करावें:—

१. त्यांस नजराणे देऊन.
२. त्यांशीं सभ्यतेचें भाषण करून.
३. त्यांचें हित साधून.
४. त्यांस आपल्या बरोबरीनें वागवून.
५. त्यांस आपल्या सुखाचे वांटेकरी करून.

मित्रांनीं आणि परिचितांनीं इतक्या प्रकारीं माणसाचें हित करावें:—

१. चुकून भलतेंच करीत असल्यास त्यास सावध करून.
२. तो जवळ नसतां त्याच्या वस्तूंचें रक्षण करून.
३. संकटसमयीं त्याला आश्रय देऊन.
४. विपत्काळीं त्याच्या जवळ राहून, त्यास साह्य करून.
५. त्याच्या परिवारास ममताद्वपणानें वागवून.

५. यजमान आणि सेवक.

यजमानांनीं सेवकांचें हित इतक्या प्रकारांनीं करावें:—

१. त्यांच्या शक्तीप्रमाणें त्यांस कामें वांटून देऊन.
२. त्यांच्या योग्यतेप्रमाणें त्यांस खाणें आणि पगार देऊन.
३. ते आजारी पडल्यास त्यांचा समाचार घेऊन.
४. त्यांस आपल्यासारखें खाणेंपिणें घालून.
५. वारंवार बक्षिसें देऊन.

सेवकांनीं यजमानांचा संतोष इतक्या प्रकारांनीं करावा:—

१. त्यांच्या आधीं उठून.
२. सगळें काम आटोपल्यावर मग निजून.
३. यजमान देतील त्यानें तृप्त राहून.
४. आपलें कामधाम आनंदानें आणि संतोषानें करून.
५. त्यांचे गुण घेऊन.

६. गृहस्थ आणि भिक्षुक.

गृहस्थांनीं भिक्षुकांचा परामर्ष इतक्या प्रकारांनीं घ्यावा:—

१. ममतेनें वागवून.
२. ममतेनें भाषण करून.
३. ममतेची मसलत देऊन.
४. त्यांचा आदरसत्कार करून.
५. त्यांच्या गरजा भागवून.

मिश्रकांनीं आपलें प्रेम इतक्या प्रकारांनीं दाखिवावें:—

१. दुर्गणांपासून त्यांचें मन वळवून.
२. त्यांस सद्गुणांविषयीं बोध करून.
३. त्यांवर प्रेम करून.
४. त्यांस धर्मबोध करून.
५. भ्रमनिरसन करून स्वर्गाचा मार्ग दाखवून.

ही नीति अगदीं साधी आहे. व्यवहारांतली आहे. ही समजायास आणि हीप्रमाणें वागायास मनुष्यास मोठें ज्ञान संपादण्याची गरज नाही. आणखी ही नीति अशी आहे कीं, हिच्या अनुरोधानें वागलें असतां, मनुष्यास ऐहिक आणि पारलौकिक असें दोहींकडचें हित साधितां येईल.

थोर पुरुषांचीं भाषणें.

सत्य भाषणें हीं अभिप्रायांचीं प्रतिबिंबें आहेत. आणि सत्य भाषण करणें हें थोरांचें व्रीद आहे. ह्मणून त्यांच्या उपयुक्त भाषणांस लोक फार मानितात.

सर ऐझाक न्यूतन हा एक मोठा तत्त्वज्ञानी होऊन गेला. त्यानें अनेक प्रकारचे मोठे मोठे शोध लाविले. त्याला एकदां कोणी विचारिलें, “असे मोठे शोध आपणांस लागतात तरी कसे?” त्यास त्यानें शांतपणानें आणि मर्यादशीलपणानें उत्तर दिलें, “अहो त्यांविषयीं मी नेहमीं विचार करीत असतो; त्याच्या योगानें मला कांहीं कांहीं गोष्टी कळतात. दुसरें कांहीं नाही.”

दास्तन हा एक मोठा पदार्थविज्ञानशास्त्री होता. त्याला लोक फार बुद्धिवान् ह्मणत. त्याविषयीं तो उघड बोले कीं, “लोक मला कांहीं ह्मणोत. मला जें कांहीं येतें आहे, तें सगळें उद्योग आणि ज्ञानसंपादनाची अतिशयित उत्कंठा ह्यांचें फळ आहे.”

दाक्टर यंग ह्या विद्वान् पुरुषाचें ह्मणणें नेहमीं असें असे कीं :
“जें कृत्य एका माणसानें केलें आहे, तें दुसऱ्या कोणत्याही
माणसास करितां येईल.”

लौदन ह्मणून एक मोठा विद्वान् आणि उद्योगी पुरुष इंग्लं-
दांत होऊन गेला. त्यानें एके वेळीं आपल्या टिपणांत असें
लिहिलें—“आतां मी वीस वर्षांचा आहे. माझ्या आयुष्याचा
कदाचित् तिसरा हिस्सा होऊन चुकला आहे, पण, मनुष्यांच्या
कल्याणाकरितां माझे हातून कांहींतरी झालें आहे काय ?”

ह्यू ह्मणून एक इंग्लिश मनुष्य होता. तो लहानपणीं अति-
शयित ब्रात्य होता; परंतु, त्याच्या आईच्या मरणानें त्याचें चित्त
ताळ्यावर आलें, आणि तो विद्या शिकून फार उत्तम मनुष्य
झाला. त्यानें आपल्या एका मित्रास ह्मटलें, “मी जसजसें अधि-
काधिक वाचीत चाललों, तसतसें माझे अज्ञान मला अधिका-
धिक स्पष्ट दिसूं लागलें. आणि जसजसें माझे अज्ञान मला दिसूं
लागलें, तसतसें तें नाहींसें करण्याविषयीं मला अधिकाधिक
उत्तेजन येत गेलें.”

जान हंतर हा एक फार मोठा विद्वान् गृहस्थ इंग्लंदांत
होऊन गेला. त्याला कोणीं असें विचारिलें कीं, “आपण हातीं
धरिलेलीं सर्व कृत्यें सिद्धीस जातात, ह्यांतलें मूलतत्त्व आहे तरी
काय ?” त्यावर त्यानें उत्तर दिलें, “बाबा रे, माझा नेम असा
आहे कीं, कोणत्याही कामास हात घालण्यापूर्वीं तें आपल्याच्यानें
होण्यासारखें आहे कीं नाहीं, तें नीट विचार करून पाहावें; न
होण्यासारख्या कामाला मी कधीं हात घालित नाहीं; होण्या-
सारखें असलें तर आधीं तें करण्याचीं साधनें मिळवितों, आणि
मग कामास लागतो; आणि तें काम चांगल्या रीतीनें पूर्ण होई-
पर्यंत त्याचा पिच्छा सोडीत नाहीं. मला जें माझ्या सगळ्या
कामांत यश येतें, त्याचें बीज हें आहे.”

अशीं थोरांचीं भाषणें आहेत. ह्यांत ज्ञान फार आहे. ह्यांतलें तात्पर्य लक्षांत ठेवून जर मनुष्यें वर्तू लागतील, तर त्यांचें कल्याण खचीत होईल.

तोंडपाठ करण्यासारखीं पद्यें.

श्लोक.

करूं ये समाधान जो मूर्ख त्याचें
धरूं ये सुखें चित्त पै जाणत्याचें
न जाणे न नेणे अशा पामराला
बुझावूं शकेना विधाता तयाला.

१.

जधीं कांहीं कांहीं हरि करि असे शब्द शिकलों
तधीं मी सर्वज्ञ द्विपैसम मदें याच भरलों
जधीं कांहीं नेणे ह्यणुनि वदले पंडित मला
तदा माझा गर्वज्वर सकळही हा उतरला.

२.

विपत्कार्त्तां धैर्यं प्रभुपणिं सहिष्णुत्व वरवें
सभे पांडित्याचा प्रसर समरीं शौर्य मिरवे
स्वकीर्तीच्या ठायीं प्रचुर रति विद्या-व्यसन जें
तयांचे हे स्वाभाविक गुण सहा सत्पुरुष जे.

३.

वानोत निंदोत सुनीतिवंत
चलो असो वा कमला गृहांत
हो मृत्यु आजीच घडो युगांतीं
सन्मार्ग टाकूनि भले न जाती.

४.

सुनीत पथ सेवणें मलिन कर्म मानेच ना
घडो मरण नावडे खलजनाप्रति प्रार्थना
विपत्तिसमयीं हि जो प्रगटवीच ना दीनता
भल्याविण असें असिब्रत करूं शके कोणता.

५.

जो-तोषवी स्वजनकास सुपुत्र तोच
 जें दे पतीस सुख फार कलत्र तेंच
 जो एकरूप सुखदुःखपणीं गडी तो
 हा लाभ पूर्वसुकृताविण केंवि होतो. ६.

विद्यासमन्वितहि दुष्ट परित्यजावा
 त्याशीं बुधें न सहवास कधीं करावा
 ज्याच्या असे विमलही मणि उँत्तमांगीं
 तो सर्प काय न डसे खल अंतरंगीं. ७.

योजी हिताप्रति निवारुनि पापकमें
 वाणी बरेच गुण झांकुनियां कुकमें
 दे आपणास असतां व्यसनीं त्यजीना
 सन्मित्रलक्षण असें वदतात जाणा. ८.

भाग्याला सुजनत्व भूषण असे कीं मौन शौर्यास तें
 ज्ञानाला शम त्या शमास विनय द्रव्यास दातृत्व तें
 अक्रोधत्व तपा क्षमा प्रभुपणा धर्मास निर्दभता
 या सर्वांसहि मुख्य भूषण पहा सच्छील हें तत्त्वतां. ९.

वामन.

दोन रत्नें.

सुपुत्रासारखें शोभिवंत आईस दुसरें भूषण नाहीं. ख्रिस्ती
 १६काच्या दुसऱ्या शतकांत कार्नीलिआ ह्मणून एक मोठी नामां-
 कित स्त्री रोम येथें होऊन गेली. तिचे येथें एके दिवशीं एक
 श्रीमंत बाई आंगावर पुष्कळ जवाहीर घालून आली, आणि ते
 तिला दाखवून मोठेपणा मिरवूं लागली. कार्नीलिआ हीस त्या
 जवाहिराचें कांहीं विशेष वाटलें नाहीं. असें पाहून ती बाई
 किंचित् हिरमुसली, आणि तिच्या जवाहिराविषयीं तिला विचारूं

लागली. तीस कार्नीलिआ हिनें उत्तर दिलें, “माझे दोन हिरे आहेत; ते सध्या मजजवळ नाहींत; अंमळ दम खा; ते मी तुम्हांला इतक्यांत दाखवितें.”

हें बोलणें होत होतें इतक्यांत कार्नीलिआ हिचे दोन मुलगे, शाळेंतून अभ्यास करून आले, आणि आपले आईपुढें मर्याद-शीलतेनें उभे राहिले. त्यांस हातीं धरून कार्नीलिआ त्या बाईस ह्मणाली, “हीं पाहा माझीं दोन रत्नें !” तें ऐकून त्या डौली बाईनें मान खालीं घातली.

ते दोघे मुलगे पुढें मोठ्या योग्यतेस चढले, आणि लोकहि-ताचीं पुष्कळ कामें करून कीर्तिमान् झाले. परंतु, त्यांच्या लोकांत दुफळी झाल्यामुळें ते त्यांच्या कटकटींत प्राणांस मुकले. त्या प्रसंगीं कोणी एक गृहस्थ कार्नीलिआ हिचे समाचारास गेला, आणि तिचें समाधान करूं लागला. त्या प्रसंगीं ती ह्मणाली, “माझ्या पुत्रांसारख्या मुलांच्या आईस हतभाग्य कोण ह्मणेल ?”

पुत्रास पित्याचा बोध.

“दुसऱ्यावर दया करणें थोरपणाचें मुख्य लक्षण आहे, ह्यांत कांहीं संशय नाहीं. हलकट मनुष्यें असतात, त्यांचे मनांत नेहमीं राग आणि सूड घेण्याची इच्छा हीं भरलेलीं असतात. त्यांस शत्रूस त्यांच्या अपराधाची क्षमा करणें, आणि ज्यांवर आपण जय मिळविला आहे, त्यांस ममतेनें वागवून त्यांजवर कृपा करणें, ह्यांपासून जो अप्रतिम संतोष मनास होतो, त्याचा उपभोग घेण्याचें सामर्थ्य नसतें.”

सद्गुणांविषयीं तूं आणि इतर सर्व माणसांनीं विचार करावा, हें योग्य आहे.....परोपकार करणें, आणि खरें बोलणें हे मुख्य सद्गुण आहेत, असें तुला आढळून येईल. आणखी

सद्गुणाचें मुख्य लक्षण असें आहे कीं, त्यापासून तो ज्यांचे ठायीं असतो त्यांस आणि इतर लोकांस सुख होते.....सद्गुणाच्या योगानें सद्गुणी मनुष्यास अप्रतिम समाधान वाटते.... संपत्ति, अधिकार आणि वैभव हीं, आपणापासून अन्याय, जुलूम अथवा अपघात ह्यांच्या योगानें नाहींतशीं होतील. परंतु आपल्या आंगचे सद्गुण जे आहेत, ते खरे खरे आपले आहेत, ते कोणाच्यानेंही नाहींतसे करवणार नाहींत.”

“विद्या, प्रतिष्ठा आणि सद्गुण हीं लोकांत मान मिळविण्यास आवश्यक आहेत हें खचीत समज. ह्याप्रमाणेंच, लोकांनीं या बसा ह्मणावें आणि तुझे भाषण लोकांस आवडावें असें होण्यास सभ्यपणा हा आवश्यक आहे. विद्यादि थोर सद्गुणांची परीक्षा साधारण लोकांस नसते. कारण, ते त्यांच्यामध्ये नसतात. परंतु, सभ्यपणा, परोपकारीपणा, इत्यादि जे त्यांच्या खालोखाल सद्गुण आहेत त्यांची पारख त्यांस चांगली असते.”

“जे योग्य आहे तें करण्यास तूं कधीं लाजू नको, असें तुला माझे फार आग्रहाचें सांगणें आहे. हें तूं कधीं विसरूं नको.”

“स्तुति करण्यास योग्य अशा पुरुषांच्या तोंडची वाहवा संपादण्याचा प्रयत्न कर. हें तूं जोंपर्यंत करशील तोंपर्यंत तुला पाहिजे तें मी देईन; पण तूं जर असें करीनासा झालास, तर तुला मजकडून काहींएक मिळणार नाहीं.”

धीर.

मोठीं कामें पुष्कळ धीर धरिल्यावांचून होत नाहींत. जीं कामें अल्प कालांत होतात, तीं अल्प काळपर्यंत टिकतात. धने आज पेरले ह्मणजे परवांना कोथिंबीर तयार होते; पण नारळाचें

झाड तयार होऊन लागास येण्यास तीन चार वर्षे तरी निदान लागतात.

युरिपिदीज ह्मणून एक ग्रीक ग्रंथकार होता. तो नाटकें लिही. त्याला काव्य करायास फार वेळ लागे; पण त्याचें काव्य सर्वोत्कृष्ट होई. त्याला दुसरा एक अगदीं साधारण प्रतीचा कवि एके दिवशीं ह्मणाला, “तुह्मांस तुमच्या नाटकांतल्या तीन कविता कुरावयास तीन दिवस लागतात, तितक्या काळांत मी तीनशें कविता सहज करितों !” त्याला युरिपिदीज ह्यानें उत्तर दिलें, “बाबा, तूं ह्मणतोस तें खरें आहे; पण तुझ्या आणि माझ्या कवितांमध्ये एक मोठें अंतर आहे, तें हेंच कीं, तुझ्या तीनशें कविता तीन दिवसांत लयास जातील, आणि माझ्या तीन कविता तीनशें वर्षे राहतील.”

चीनदेशांत फुट्झी ह्या नांवाचा एक महातत्त्वज्ञानी होऊन गेला. त्याला लहानपणीं शाळेंत जाऊन अभ्यास करण्याचा फार कंटाळा आला; आणि त्याचे मनांत असें आलें कीं, विद्वान् होण्याकरितां असें कितीएक दिवसपर्यंत रखडावें, त्यापेक्षां एखादा दुसरा मोलमजुरीचा धंदा पतकरून पोट भरावें तें बरें. ह्मणून पुनरपि शाळेंत न जाण्याचा निश्चय करून परत घरीं येत असतां एक ह्मातारी साधीभोळी बाई, बोटएवढा लोखंडाचा एक लहानसा गज, निसण्यावर मोठ्या जोरानें घांसतांना त्यास आढळली. तीस त्यानें विचारिलें, “बाई, हें तुह्मी काय करीत आहां!” तिनें उत्तर दिलें, “बाबा माझी विणायाची सुई होती, ती हरवली; ह्मणून मी हा गज झिजवून त्याची नवी सुई तयार करीत आहे.” हें ऐकून स्वतःच्या उतावळेपणाचा त्याला पश्चात्ताप झाला, आणि तेव्हांपासून तो मोठ्या नेटानें विद्याभ्यास करूं लागला. त्याच्या मनांत जेव्हां पहिल्यासारखे उतावळेपणाचे आणि

निराशेचे तरंग उठत, तेव्हां तो आपणाशीं ह्मणे, “साध्याभोळ्या ह्यातारीला, गज घांसून त्याची सुई करण्यास पुरण्याइतका धीर असावा, आणि मला पुढें एवढाले लाभ होण्याची खातरी असून विद्याभ्यास पूर्ण करण्यास पुरण्याइतका धीर नसावा, ही गोष्ट मोठी लज्जास्पद आहे !”

वेळेस जपलें पाहिजे.

ह्या जगांतील सर्व प्रकारच्या लहानमोठ्या व्यवहारांत अशा कांहीं गोष्टी असतात कीं, त्या करण्यास मनुष्यानें वेळेस जपलें पाहिजे, तसें जर झालें नाहीं, तर कधीं कधीं मोठी हानि होते. रोग लहान असतो, तों औषध घ्यावें हें बरें; तें न होतां तो वाढला ह्मणजे माणसाच्या प्राणाशीं गांठ घालितो.

प्राचीन काळीं अथेन्सकर आणि सैराक्युसन लोक ह्यांचें युद्ध चाललें होतें. त्यांत एके वेळीं अथेन्सकर अगदीं टेंकीस आले, आणि त्यांनीं गलबतांत बसून पडून जाण्याचा विचार केला. परंतु, त्या सुमारास सूर्यग्रहण आल्यामुळे, त्यांचें निघून जाणें नऊ दिवस लांबणीवर पडलें. तितक्यांत सैराक्युसन लोकांनीं त्यांवर ह्छा करून त्यांचा अगदीं पराभव केला. त्यांत त्यांचा अतिशयित नाश झाला.

ज्या विचारी पुरुषांनीं रोमन लोकांच्या राज्याचा इतिहास लिहिला आहे, ते असें ह्मणतात कीं, केनी येथील लढाई आटोपल्याबरोबर जर हानिबाल हा रोम शहरावर जाता, तर तें शहर त्याला सहज घेतां आलें असतें.

इंग्लंदाचा राजा सहावा जेम्स ह्यानें थामस हामिल्टन ह्यास विचारिलें, “तुझी ही एवढी संपत्ति कशी संपादिली ?” त्यानें

उत्तर केलें, “महाराज, जें काम मला आज करितां येण्यासारखें असतें तें मी कधीं उद्यांवर टाकीत नाहीं; आणि जें काम मला स्वतः करतां येण्यासारखें असतें, तें कधीं दुसऱ्यावर सोंपीत नाहीं. हें माझे संपत्तिसाधन आहे.”

अल्प कारणें आणि मोठीं कार्यें.

मोठीं कार्यें करायास फार श्रम करावे लागतात, असें आपण नेहमीं पाहतों; त्यावरून, मोठ्या कार्यांस कारणेंही मोठीं असलीं पाहिजेत असें मनांत येतें. पण, तें सर्वदा तसें नसतें. कधीं कधीं अल्प कारणांवरूनही मोठीं कार्यें घडतात.

नेपोलियन बोनापार्ट लहान असतां त्याला एक पितळेची लहान तोफ कोणी बक्षीस दिली; तीवरून त्याचे ठायीं शौर्य आणि युद्धाची आवड उत्पन्न झाली, असें बेनसनामक ग्रंथकारानें ह्मटलें आहे.

नेपोलियन बोनापार्ट हा बादशहा झाल्यावर, एके दिवशीं, आपली पत्नी जोजफीन हिजसहवर्तमान नाटक पाहण्यास जावयास निघाला. तेव्हां राणी जोजफीन हिच्या आंगावरची शालजोडी, मिसरी बायकांप्रमाणें दिसेशी पांघरविण्यास, तिला जनरल राप ह्यानें सुमारें दोन अडीच पळें खोळंबविलें. त्यामुळें, त्या बादशहास ठार मारण्यासाठीं मोठ्या तोफेसारखें जें एक विलक्षण यंत्र त्याच्या शत्रूंनीं नेमिल्या जागीं आणि नेमिल्या वेळीं उडविलें; तें, तो तेथें पोंचण्यापूर्वीं दोन पळें आधीं उडालें, आणि त्याचा जीव बचावला. ज्याला सर्व युरोपखंड थरथरां कांपत होतें, त्याचा प्राण शालजोडी तऱ्हेवाईक रीतीनें पांघरण्याच्या लहरीनें वांचला !

इंग्लंडचा राजा दुसरा चार्लस ह्यास रैहोस ह्या शेताशीं गोळी घालून ठार मारण्याचा कट त्याच्या वैय्यांनीं केला; आणि त्याचा वेळ, तो न्यूमार्केताहून अमुक वेळीं निघून अमुक वेळीं त्या ठिकाणाजवळ येईल तेव्हां साधावयाचा असा संकेत ठरविला. परंतु, न्यूमार्केत येथील राजवाड्यास एकाएकीं आग लागल्यामुळे राजा नेमल्या वेळाच्या आधीं कांहीं तास तेथून निघाला, आणि रैहोस शेतावरून सुरक्षितपणें पार गेला !

सुझा हा रोमन सरदार दिसण्यांत फार कुरूप होता. तो अथेन्स येथें असतां एका अथेन्सकरानें त्याला माकडतोंड्या किंवा दुसरें असें कांहीं ह्मटलें. तेव्हां त्याला अतिशयित संताप आला; आणि त्याचा सूड उगविण्याकरितां त्यानें सगळ्या अथेन्स शहराचा नाश केला !

“तुझी जीवंत आहां तोंपर्यंत माझ्या कुटुंबाचीं बायकामाणसें पुण्यांत यावयाचीं नाहींत,” असें उत्तर गंगाधरशास्त्र्यानें बाजीरावास दिल्यावरून त्यानें त्याला पंढरपुर येथें ठार मारविलें. तेव्हांपासून त्याचें आणि इंग्लिशांचें वाकडें आलें. हेंच पेशवाई नष्ट होण्याचें मूळ.

पुत्रास पित्याचा बोध.

“दिमास्थनीज हा एक अप्रतिम ग्रीक वक्ता होऊन गेला. तो प्रथम तोंतरा होता; आणि बोलतांना त्याला फार वेळ दम छोटवत नसे. तरी, चांगलें बोलतां येणें हें अत्यंत आवश्यक आहे, असें समजून त्यानें त्या खोड्या घालविल्या. त्यास त्याला पुष्कळ श्रम करावे लागले. तोतरेपण घालविण्यास त्यानें तोंडांत गोठ्या धरिल्या आणि बोलतांना पुष्कळ दम छोटतां यावा, ह्मणून तसा एकसारखा पुष्कळ दिवस अभ्यास केला. मोठ्या

गलबल्यांत देखील भाषण करितां यावें, ह्मणून तो समुद्रकांठीं जाऊन तेथें मोठ्यानें बोले. आणखी, तो नेहमीं उत्तम ग्रंथकारांचे ग्रंथ वाची. ह्या उपायांनीं तो उत्तम वक्ता झाला. त्यासारखा तूं हो.”

“बोलल्याप्रमाणें वाग. तसें न वागणें हें मूर्खपण, अप्रामाणिकपण, आणि मोठा अपराध आहे, हें तुला ठाऊक आहेच. तूं बोलण्याप्रमाणें वागला नाहींस तर तुजवर कोणी विश्वास ठेवणार नाहीं. आणि धर्माच्या व नीतीच्या संबधानें तें मोठें पाप आहे. ज्याचे ठायीं सत्य नाहीं, त्याचे ठायीं दुसरा कोणताही सद्गुण असावयाचा नाहीं, असें सर्व लोक समजतात. आणि अशा मनुष्याचा वीट मनुष्य आणि देव ह्या दोघांसही येतो. ह्मणून माझी अशी फार इच्छा आहे कीं, तूं जें एकदां करतो ह्मणशील तें करायास कधीं चुकूं नको; मग त्यांत तुझें हित असो किंवा नसो.....मी तुझेएवढा होतो तेव्हां माझे एवढा एकादा मुलगा विद्याभ्यासांत किंवा खेळण्यांत जर माझे पुढें गेला असता, तर मला बरें वाटलें नसतें, आणि त्या दोन्ही गोष्टींत त्याला मार्गें हटवीपर्यंत मी कधींही स्वस्थ राहिलों नसतो. जुलियस सीझर ह्यास मोठेपणाची आवड अतिशयित होती. तो असें ह्मणत असे कीं, मी रोमशहरामध्यें दुसऱ्या प्रतीचा मनुष्य होण्यापेक्षां एकाद्या लहानशा खेड्यांत पहिल्या प्रतीचा मनुष्य होईन. शिकंदर बादशहाचा पुतळा त्यानें पाहिला, तेव्हां किंचित् थांबून तो रडला, आणि ह्मणाला, “ह्या पुरुषानें तीस वर्षांच्या वयांत जी कीर्ति आणि जें वैभव संपादिलें होतें, ती कीर्ति आणि तें वैभव त्यापेक्षां मी वयानें इतका मोठा झालों आहे, तरी मला संपादितां येत नाहीं !”.....जे सर्वांहून अधिक योग्यतेचे होण्याचा प्रयत्न करितात, ते पुष्कळ लोकांस मार्गें टाकतात, ह्यांत संशय नाहीं.”

“मला पोटाचा उद्योग पाहिला पाहिजे.”

भलत्याच गोष्टींविषयीं अभिमान असणें हा मोठा दुर्गुण आहे. परंतु, चांगल्या गोष्टींविषयीं अभिमान असणें हा मोठा अमोलिक सद्गुण आहे. कधीं असत्य बोलावयाचें नाहीं, कधीं रिकामें रहावयाचें नाहीं, कधीं मेलें अन्न खावयाचें नाहीं, असा अभिमान माणसाच्या ठायीं असला ह्मणजे त्याच्या योगानें तो सत्यशील, उद्योगी आणि पराक्रमी होतो. आणखी, अशी गोष्ट मोठ्या कुलांतल्या माणसाची असून ती ऐकण्यांत आली ह्मणजे फार बोधप्रद वाटते.

चिमणाजी आपा इ० स० १७४१ च्या जानेवारी महिन्यांत सातारा येथें वारले. तेव्हां सदाशिवरावभाऊ साताऱ्यासच होते. पुढें पांच सहा महिन्यांनीं नानासाहेब पेशवे साताऱ्यास शाहूमहाराजांच्या दर्शनास गेले. तेव्हां एके दिवशीं महाराजांनीं श्रीमंतांस विचारिलें कीं, “सदोबास पुण्यास न्यावयाचें नाहीं कीं काय?” त्यांस श्रीमंतांनीं उत्तर दिलें कीं, “वेऊन जातों.”

पुढें नानासाहेबांनीं सदाशिवरावभाऊंस पुण्यास आणिलें. परंतु, तें नानासाहेबांच्या पत्नीस ह्मणजे गोपिकाबाईसाहेबांस फार वाईट वाटलें. त्या एकदा ह्मणाल्या कीं, “असे भाऊबंद जवळ आणून आपले पोरस ठिकाण नाहीं असें करतील.” ह्याचा आशय श्रीमंतांच्या मनांत भरला, आणि त्यांचें मन सदाशिवरावांविषयीं कलुषित झालें. हा मत्सराचा प्रताप होय. श्रीमंतांनीं सदाशिवरावांस सांगितलें कीं, तुझीं पंक्तीस जेवावें आणि दप्तरांत ल्याहावें; ह्याच्या पलीकडे कांहींएक करूं नये. आणखी, त्यांशीं कोणीं बोलतां कामास नये, अशी सक्त ताकीद श्रीमंतांनीं सर्वांस देऊन ठेविली होती.

असें चार सहा महिने चाललें इतक्यांत, कारभारी रामचंद्रबाबा शेणवई ह्यांजवर श्रीमंतांची फार इतराजी झाली. आणि त्यांसही हुकूम झाला कीं, “तुझीं कारभारांत एकंदर बोलूं नये.” तरी ते नेहमींप्रमाणें दक्षरांत जाऊन उगाच बसत असत. तेव्हां ते आणि सदाशिवरावभाऊ समदुःखी झाले. परंतु, ते दोघेही तेजस्वी असल्यामुळें, त्यांस ती स्थिति आवडेना. परंतु, आज्ञेपुढें त्यांचा उपाय चालेना.

रामचंद्रबाबा हे मोठे मसलती आणि चतुर होते. त्यांनीं बसल्या बसल्या एके दिवशीं हळूच सदाशिवरावांविषयीं छटलें, “कांहीं पाणी असेल ह्मणून आक्षी ह्मणत होतो, परंतु, तें कांहीं दिसत नाही. यांणीं खरडेच ल्याहावे.” हें बोलणें ऐकून सदाशिवरावभाऊ, त्यांना ऐकूं जाई इतकें मोठ्यानें ह्मणाले, “पाणी बहुत आहे. सोन्याचें ताट झालें तरी त्यास कुडाचें ओठिंगण पाहिजे.” इतकें बोलणें तेंव्हां झाल्यावर मोठ्या युक्तीनें रामचंद्रबावांनीं सदाशिवरावभाऊंची एकांतीं गांठ घेतली, आणि त्यांस अनेक गोष्टी ऐकवून शेवटीं असें सांगितलें कीं, “तुझी दक्षरांत ल्याहावयास बसतां हें नीट नाही. श्रीमंत कारभार करावयास बसतात तेथें तुझीं बसत जावें. तुझांस तेथून उठून जा असें त्यांच्यानें ह्मणवत नाही. तुझीं कारभार्यांमध्ये बोलूं नये. त्यांणीं होऊन कांहीं विचारिलें असतां त्याचा मात्र जबाब द्यावा.” त्याप्रमाणें वागण्याचा क्रम सदाशिवरावभाऊंनीं ठेविला.

असें चाललें असतां कर्नाटकांत बंडें उद्भवल्याचीं पत्रें तिकडच्या सुभेदारांचीं आलीं. त्यांचा विचार दरबारांत चालला तेव्हां तेथें रामचंद्रबाबा आणि सदाशिवरावभाऊ हे दोघेही होते. पत्रें वाचून पाहिल्यावर थोडे चिंताग्रस्त झाल्यासारखे होऊन श्रीमंत ह्मणाले, “आतां बंडाचे बंदोबस्तास कोणास पाठवावा.”

तेव्हां रामचंद्रबाबांनीं इशारत केल्याबरोबर सदाशिवरावभाऊ ह्यांनीं उठून हात जोडून श्रीमंतांस विनंती केली कीं, “मला आज्ञा झाली असतां मी जाऊन बंडाचा बंदोबस्त करून येईन. करणार स्वामींचा प्रताप.”

श्रीमंत—तूं कधीं बाहेर गेलास नाहीं, व लढाईही कोठें केली नाहींस. ह्मणून तुला जा ह्मणावयाचें अनमान.

सदाशिवराव—माझ्याकडे करणें न करणें कांहीं नाहीं. सर्व पुण्यप्रताप चरणांचा आहे.

श्रीमंत—तर मग हाच मुहूर्त आहे. निघावें.

त्याप्रमाणें स्वारीची तयारी झाली. फौजफांटा तयार झाला. आणि त्यासहवर्तमान सदाशिवरावभाऊ कर्नाटकाकडे निघाले. परंतु, रामचंद्रबाबांस दरबारांतलीं सगळीं कुलंगडीं ठाऊक होतीं तीं मनांत आणून त्यांनीं सदाशिवरावभाऊंस गांठून एकांतीं असें सांगितलें कीं, “तुह्मांस जाण्याची आज्ञा झाली आहे खरी; परंतु तुह्मांस पाठीमागें यावें ह्मणून सरकारचा सांडणीस्वार जाईल. माघारी येण्याची चिठी तुह्मांस येऊन पोंचेल. तरी तुह्मीं माघारी येऊं नये. चिठीचें उत्तर यावें कीं, “स्वामी राज्यावर आहेत. मी बेरोजगारी. तेव्हां मला पोटाचा उद्योग पाहिला पाहिजे. याकरितां मला कोल्हापुरचे राजमंडळाचें बोलावणें आलें आहे. तिकडे मी जातो. हें खटलें संभाळाय्यास पाठवावयाचा असेल तो पाठवावा.” अशीं जीं पत्रें रामचंद्रबाबांजवळ होतीं, तीं त्यांनीं ह्या वेळीं सदाशिवरावभाऊंंपाशीं दिलीं.

त्याप्रमाणें सगळ्या गोष्टी अगदीं बरोबर घडून आल्या. सदाशिवरावभाऊंचें उत्तर वाचतांच श्रीमंत घाबरले, आणि त्यांचे मनांत एकदम असें आलें कीं, हें सारें गारूड रामचंद्रबाबांचें आहे. ह्मणून त्यांसच आपणासमागमें घेऊन श्रीमंत, चोवीस

कोसांच्या मुकामावर सदाशिवरावभाऊ होते, तेथे आले. उभय-
तांच्या भेटी झाल्या. बोलणे झाले. शेवटी—

श्रीमंत—तुझ्या मनांत काय आहे तें खरें सांग.

सदाशिवराव—माझ्या मनांत आपणाविषयी कांहीं नाहीं.
आपण राज्यावर आहांत. मला माझी सोई कांहीं तरी पाहिली
पाहिजे. यासाठी कोल्हापुरचे महाराजांचीं पत्रें मला बोलावण्या-
विषयी आली आहेत, तिकडे मी जातो.

असें बोलून, तें पत्र त्यांनीं श्रीमंतांच्या हातीं दिलें. त्यांत
असें लिहिलें होतें कीं, “सातान्याचे राज्यांत पेशवे आहेत.
आमचे राज्यांत कोणी पेशवे नाहींत. आम्ही आपले राज्याची
पेशवाई तुम्हांस देतो.” हें वाचून श्रीमंत ह्मणाले, “हेंच निदान
शेवटील कीं काय ?”

सदाशिवराव—आपल्या आज्ञेशिवाय नाहीं.

श्रीमंत—तूं पुण्यास चालवें.

सदाशिवराव—पुण्यास येऊन काय करावयाचें ?

श्रीमंत—सारा राज्यकारभार आजपासून तुझ्यावर ठेविला.
सारा राज्यकारभार तूं कर, तुझ्या सल्याशिवाय मी चालावयाचा
नाहीं.

ह्याप्रमाणें उभयपक्षांनीं आणाशपथा होऊन, ते दोघेही पुण्यास
आले. श्रीमंतांनीं कर्नाटकांत जायाच्या फौजेवर दुसऱ्या सरदा-
राची योजना केली. आणि त्या वेळापासून पेशवाईचा
सरकारभार सदाशिवरावभाऊ पाहूं लागले.

ह्या गोष्टीचीं तात्पर्ये अनेक आहेत. त्यांतलें मुख्य तात्पर्य
हें आहे कीं, आपण उद्योगरहित राहाणें हें मेलेलें अन्न खाणें
आहे, असें सदाशिवरावभाऊंच्या मनांत भरलें होतें, आणि
त्याच्या उचलीच्या योगानें त्यांनीं सगळा उद्योग केला. वास्त-
विक पाहिलें असतां त्यांस कांहीं कमी नव्हतें. खाणेंपिणें,

वस्त्रप्रावरण, ऐपआराम ह्यांची समृद्धि होती. परंतु, आपण मनुष्य आहों, आपल्या पोटाचा उद्योग आपणास केलाच पाहिजे, तो न केला तर आपल्या मनुष्यपणास कमीपणा येतो, अशी त्यांची खातरी झाली होती. त्यामुळे त्यांस उद्योगावांचून चैन पडेना. हेंच खरें मनुष्यपण होय. जवळ संपत्ति कितीही असो; माणसानें उद्योग केला पाहिजे. ह्याप्रमाणें जर सगळीं समजदार माणसें यथाशक्ति वागतील, तर पृथ्वीच्या पाठीवर दारिद्र्य कसें तें मुळींच राहणार नाहीं. चीन देशाचा एक शहाणा बादशहा ह्मणत असे कीं, पृथ्वीच्या पाठीवर एक माणूस निरुद्योग राहिला कीं त्याचें फळ त्याला स्वतःला तत्काळ, किंवा दुसऱ्या कोणत्या तरी माणसाला काळेंकरून भोगलेंच पाहिजे. ह्मणजे दुनयेमध्ये जी विपत्ति आहे, ती कोणातरी माणसांच्या निरुद्योगीपणामुळे उत्पन्न झालेली आहे, असा त्याच्या बोलण्याचा आशय होता. तो सर्वांनीं लक्षांत ठेवण्यासारखा आहे.

नीतिबोध.

ओंव्या.

१. परवर्मभेदनीं दुरुक्ती ते अवलक्ष्मी अकीर्ति अवगती
ते प्रत्यक्ष राक्षसी व्यक्ती हिंसा करी अशस्त्रें.
२. ह्मणोनि दुर्वाक्य न बोलावें पराचें आपण साहीत जावें.
याहूनि श्रेष्ठ साधन वरवें भुवनत्रयीं असेना.
३. साधु सद्भावें पुजावे सज्जन संकटीं रक्षावे
खळापवाद साहोनि जावें तेंचि वर्तन श्रेष्ठाचें.
४. सत्य विनीत मधुरभाषी सकल प्राणी वश त्यासी
कोणापासून तयासी अपाय कांहीं असेना.
५. मुखें सत्य अंगें विनीत तेणें जिंकिले जन समस्त
इहीं सद्गुणीं अलंकृत चतुरें झालें पाहिजे.

मुक्तेश्वर.

जार्ज वाशिंग्टन.

स्वदेशाचें हित साधून ज्या महात्म्यांनीं आपल्या जन्माचें सार्थक्य केलें आहे, ते अत्यंत वंदनीय होत. जे इंग्लिश लोक इंग्लंडांतून निघून स्वेच्छेप्रमाणें स्वस्थपणानें कालक्रमणा करण्याकरितां, कितीएक वर्षेपर्यंत अमेरिकेंत जाऊन राहिले होते, त्यांस, स्वतंत्र करण्याच्या कामीं अगदीं निरपेक्षबुद्धीनें परिश्रम केल्यावरून, जार्ज वाशिंग्टन ह्याचें नांव अजरामर झालें आहे. त्यास कांहीं इतिहासकार साधु ह्मणतात. त्याचा संक्षिप्त वृत्तांत येथें लिहितों.

जार्ज वाशिंग्टन हा उत्तर अमेरिकेंत वेस्टमोर्लेड प्रांतांत इ० स० १७३२ ह्या वर्षीं जन्मला. तो सात वर्षांचा होता, तेव्हां त्याला शाळेंत घातलें. तेथें तो आपल्याएवढ्या मुलांच्या पलटणी करून लढायांचे खेळ खेळत असे. आणि तो मोठा उद्योगी, सत्यशील आणि निर्लोभ, अशी त्याची ख्याति होऊन

त्याच्या विसाव्या वर्षी त्याला त्या प्रांताच्या लष्करांत एक लहानशी अंमलदारी मिळाली. त्यानंतर थोडक्या दिवसांनी फ्रेंच लोकांशी लढण्याचा प्रसंग आला. त्यांत ह्या तरुण योद्ध्याचें चातुर्य दिसून आलें, आणि त्याची कीर्ति चोहोंकडे पसरली. पुढें इंग्लंडांतलें सरकार आणि अमेरिकेंतले लोक ह्यांच्या मध्ये फार मोठें युद्ध माजलें. इंग्लंडच्या सरकारास जर्मन सरकारनें साह्य केलें, आणि अमेरिकेंतल्या इंग्लिश लोकांस फ्रेंच सरकारनें साह्य केलें. ह्यांच्या लढाया आठ वर्षेपर्यंत चालल्या होत्या. त्यांत जार्ज वाशिंग्टन ह्यानें अनेक पराक्रम केले. शेवटीं, त्याला मुख्य सेनापति नेमिल्यावर, अमेरिकन लोकांचा जय झाला, आणि, आपण इंग्लंडापासून अगदीं स्वतंत्र आहों, असा जगद्विख्यात जाहिरनामा अमेरिकन लोकांनीं इ० स० १७७६ त प्रसिद्ध केला; आणि तें त्याचें स्वतंत्रपण, इ० स० १७८३ त इतर सर्व राष्ट्रांनीं कबूल केलें. नंतर वाशिंग्टनानें आपले कामाचा राजीनामा दिला.

ह्या प्रकारेंकरून अमेरिकेंतलीं जीं संस्थानें स्वतंत्र झालीं, त्यांचा राज्यकारभार चालविण्यास कांहीं नियमित कालपर्यंत त्यांतलाच कोणी थोर पुरुष सर्वानुमतें नेमावा असें ठरलें. त्याप्रमाणें वाशिंग्टन ह्यास इ० स० १७८९ त त्या कामावर नेमिलें, आणि त्यास “अध्यक्ष” असें ह्मणूं लागले. हें राज्यकारभाराचें काम ह्या पुरुषानें इ० स० १७९६ पर्यंत फार उत्कृष्ट रीतीनें चालवून, मग राजीनामा दिला. ह्यानंतर त्यानें आपलें आयुष्य, स्वस्थपणें आपल्या वडिलोपार्जित जमीनजुमल्यांत शेतपोत करून घालविलें. तो इ० स० १७९९ त मरण पावला. तेव्हां त्याचें वय ६७ वर्षांचें होतें.

हा पुरुष अत्यंत सद्गुणी आणि धर्मशील होता. ह्याची निर्लोभता प्रशंसनीय होती. मुख्य सेनापतीच्या आणि अध्यक्ष्या कामावर असतां, त्यानें आपल्या देशाच्या सरकाराकडून, खाणेंपिणें आणि वस्त्रप्रावरण ह्यांस जेवढा अगदीं नक्की खर्च लागला, तेवढा मात्र घेतला, शिलकेस ठेवण्यास एक पै देखील अधिक घेतली नाही. स्वदेशाभिमान हा त्याच्या सद्गुणमणिमालेचा मेरु होता. कायावाचामनेंकरून तो आपल्या राष्ट्राचें हित करण्यास झटला; आणि त्यांत त्याला उत्तम यश आलें. ज्यांस जगाचा इतिहास येत आहे, ते सर्व, वाशिंठनाचें नांव ऐकून पूज्यबुद्धिपूर्वक माना तुकावितात.

निस्पृहता.

मनाला जसें योग्य वाटतें, तसें उघड बोलणें आणि वागणें हें निस्पृहतेचें लक्षण आहे. ज्यांस कोणत्याही प्रकारें दुसऱ्याची जरूर वाटत नसते, ते निस्पृह असतात. असे पुरुष ह्मणजे एक विरक्त वृत्तीचे साधु किंवा जनांतून उठलेले बहकलेले लोक होत. दुसऱ्याची मर्जी संपादून पोट भरणान्या मनुष्यांचे अंगीं निस्पृहता कधींही यावयाची नाही.

राघोबादादा पेशव्यानें आनंदीबाईच्या आग्रहावरून नारायणराव पेशव्यांस ठार मारविलें. नंतर राघोबादादास त्या कर्माचा फार पश्चात्ताप झाला. ह्मणून त्यानें रामशास्त्रीबुवांस त्याचें प्रायश्चित्त काय ह्मणून विचारिलें. त्यावर त्या निस्पृह पुरुषानें उत्तर दिलें; “ह्या पापकर्माबद्दल तुझाला देहान्त प्रायश्चित्त घेतलें पाहिजे. दुसरा उपाय नाही.”

कोणे एके समयीं एका चांचास चोरी करितांना पकडून

शिपायांनीं शिकंदर बादशहाकडे आणिलें. त्यास बादशहानें विचारिलें, “अरे, तूं लोकांस लुटावें असा तुला काय अधिकार आहे रे?” त्यावर त्यानें उत्तर दिलें, “महाराज, आपणांस जसा देश काबीज करण्याचा अधिकार आहे, तसा मला चोन्या करण्यास अधिकार आहे. आपणां दोघांमध्ये अंतर एवढेंच कीं, मजपाशीं थोडे लोक आहेत, ह्मणून मी लोकांस उपद्रव थोडा देतो; आणि आपणांबरोबर मोठालीं सैन्ये आहेत, ह्मणून आपण लोकांस उपद्रव अतिशय देतां.”

रामशास्त्रीबुवांच्या निस्पृहतेस कारण असें होतें कीं, आपण निरंतर परमेश्वरास भिऊन वागतों आणि त्याच्या आज्ञा पाळितों, त्यापक्षीं आपला सर्वस्वीं सांभाळ करणारा तो आहे, आणि त्याच्या सामर्थ्यापुढें मनुष्याचें कांहीं चालावयाचें नाहीं, असा त्यांचा पूर्ण भरंवसा होता. आणि तो चांचा दुष्टपणानें परिपूर्ण भरला होता, आणि आपण कसेंही बोललों तरी आपल्या कपाळाची शिक्षा चुकत नाहीं, हें त्याला पक्कें समजून आलें होतें; हें त्याच्या निस्पृहतेचें कारण होतें.

दृढनिश्चय.

कोणतेंही मोठें काम सिद्धीस नेण्यास मनुष्याचे अंगीं दृढ-निश्चय असला पाहिजे. “अहो निश्चयाचें बळ, तुका ह्मणे तेंचि फळ” असें जें ह्मटलें आहे तें खरें आहे. अडचणींस आणि संकटांस भिणान्या मनुष्यांच्या हातून मोठीं कामें कधींही शेवटास जावयाचीं नाहींत.

विलयम् केरी ह्या नांवाचा एक फार चांगला धर्मोपदेशक कितीएक वर्षांपूर्वीं हिंदुस्थानांत आला होता. त्याच्या लहानपणची एक गोष्ट अशी सांगतात कीं, तो एके वेळीं एका

झाडावर चढत असतां, त्याचा पाय निसटला, आणि त्यासरसा तो खाली पडून त्याचा पाय मोडला. त्यामुळे तो इतका आजारी झाला कीं, कितीएक आठवडेपर्यंत त्याला त्याच्या अंथरुणावरून हालवले नाहीं. परंतु, औषधोपचारांनीं बरा झाल्या-बरोबर आधीं प्रथम तो त्या झाडावर चढला आणि त्याच्या शेंड्यास गेला. हा त्याचा दृढनिश्चय त्याला पुढें धर्मोपदेशाच्या कामांत फार उपयोगीं पडला.

प्राण्यांच्या शरीरांतलें रक्त नदींतल्या पाण्याप्रमाणें नेहमीं वहात असतें, ही गोष्ट प्रथमतः हार्व्हे ह्या नांवाच्या एका विद्वान् पुरुषाच्या लक्षांत आली. ती लोकांच्या मनांत भरविण्यास त्यास एकसारखे एकवीस वर्षेपर्यंत परिश्रम करावे लागले. त्या अवकाशांत वितंडवादी लोकांनीं त्याचा नानाप्रकारीं छळ केला; तो त्यानें शांतपणानें सोशिला. परंतु शेवटीं त्याचें मत खरें ठरलें, आणि तें वैद्यविद्येंत फार उपयोगीं पडलें.

तसेंच गोस्तनदेवीची युक्ति काढणारा जेन्नर ह्याचें झालें. लोक त्याला वेडा समजू लागले, त्याचा व्यवसाय अगदीं बसला, आणि त्यास वेळेची भ्रांति पडली. ह्याशिवाय पाखांडी लोकांनीं त्याजवर नानाप्रकारचीं कुभांडें रचून त्याला त्रास दिला तो वेगळाच. ह्या गोष्टीच्या शोधांत आणि त्याच्या संबंधाच्या विपत्तींत त्याचीं संबंध पंचवीस वर्षे गेलीं. शेवटीं, त्याचें ह्मणणें विचारी पुरुषांस पसंत वाटलें; त्याचा सर्व लोकांत प्रसार झाला; आणि त्याच्या योगानें मनुष्याच्या एका मोठ्या घातक रोगाचा पुष्कळ बंदोबस्त झाला आहे.

हें जसें नवीन शोधांच्या प्रकरणांत आहे, तसें लोकांमध्ये नवी चांगली रीति चालू करण्यांतही आहे. चांगल्या रीति

लोकांमध्ये चालू करण्यास जे कोणी प्रयत्न करितात, त्यांस अशीच नानाप्रकारचीं संकटें भोगावीं लागतात. मोठीं कामें अल्प प्रयासानें कधींही व्हावयाचीं नाहींत.

कवि आणि राजा.

राजे संपत्तीनें आणि सामर्थ्यानें थोर असतात खरे; परंतु, शहाणपणांत आणि चतुरस्रपणांत त्यांच्यानें बुद्धिमान् पुरुषांची बरोबरी करवत नाहीं. द्रव्याच्या आशेनें आणि सामर्थ्याच्या भयानें बुद्धिमान् पुरुषांस राजांशीं मनःपूत बोलतां येत नाहीं, हा विचार वेगळा; परंतु जर तसा प्रसंग प्राप्त झाला, तर बुद्धिमान् पुरुष राजांस निरुत्तर करितील, ह्याविषयीं कांहीं संशय नाहीं.

इंग्लंदाचा राजा पहिला चार्लस ह्याचा वध इ० स० १६४९ सांत झाल्यावर इंग्लंदांमध्ये कांहीं दिवसपर्यंत प्रजासत्ताक राज्य होतें. त्याचा सगळा अधिकार ओलिव्हर क्रामवेल ह्याच्या हातीं होता. आणि त्याजपाशीं मिल्टन हा महाकवि चिटणिशीच्या कामावर होता. तो प्रजासत्ताक राज्याचा पक्षपाती होता. पुढें तें प्रजासत्ताक राज्य मोडून पहिल्या चार्लसाचा मुलगा दुसरा चार्लस हा इ० स० १६६० त सिंहासनरूढ होऊन राज्य करूं लागला. तेव्हां मिल्टन हा अगदीं वृद्ध आणि दोन्ही डोळ्यांनीं आंधळा झाला होता. त्याला बुद्ध्या भेटण्याकरितां एके दिवशीं दुसरा चार्लस राजा त्याच्या घरीं गेला; आणि, तो प्रजासत्ताक राज्याचा पुरस्कर्ता होता, तें मनांत आणून त्यास ह्मणाला, “अरे लुच्चा, निमकहरामा, तुझ्या पापामुळें देवानें तुला आंधळें केलें वरें का.” त्यास त्या कवीनें शांतपणानें उत्तर दिलें, “महाराज, माझ्या पायांबद्दल जर मला देवानें आंधळें केलें आहे, तर त्यानें तुमच्या बापास ज्या पातकांवरून मरणाची

शिक्षा दिली, तीं पातकें केवढीं असावीं?" तें उत्तर ऐकून एकही अक्षर न बोलतां राजा तेथून उठून गेला.

मध्यम स्थिति बरी.

प्रत्येक स्थितींत सुख आणि दुःख हीं सारखीं असतात, असें विचारी पुरुषांचें मत आहे, तें प्रथमदर्शनीं खरें वाटत नाहीं. परंतु, बराच अनुभव आल्यावर त्याविषयींची शंका नाहींशी होते. जी गोष्ट आपणांस अत्यंत सुखावह वाटत असते, ती प्राप्त झाल्यावर तितकी सुखावह वाटेनाशी होते, हें नेहमीं आपल्या अनुभवास येतें. ह्मणून, सुज्ञ पुरुष जे आहेत, ते प्राप्त झालेल्या स्थितींत तृप्त असतात; अथवा, देवापार्शीं मध्यम स्थिति मागतात. कारण, त्या स्थितीमध्ये सुखें आणि दुःखें हीं फार मोठीं नसतात, आणि फार अल्पही नसतात. बेताचीं असतात.

लुटारू लोकांनीं जर एकादे गांवावर हल्ला केला, तर, आधीं प्रथम जे कोणी रस्त्यांत उघडे बागडे सांपडतात त्यांस ते लुटतात, आणि मग त्यांची नजर मोठ्या घरांवर जाते. ह्मणजे, अशा वेळीं अगदीं गरीब आणि श्रीमंत ह्यांस फार भय असतें. आणि मध्यम स्थितीचे जे लोक असतात, ते आपल्या लहान लहान घरांत स्वस्थ असतात.

एक कल्पित गोष्ट आहे. दोन ओढे होते. त्यांतला एक दुसऱ्यास मोठ्या गर्वानें ह्मणाला, "अरे, तूं अज्ञान असाच का रोडका आहेस ? तुझें आपलें पहिलें रेंगाळणें चाललेंच आहे आं ? अरे, कांहीं दिवसांपूर्वीं आपण दोघे एकसारखे असून, मी आतां तुजपेक्षां एवढा मोठा झालों आहे, लोक मला नदी ह्मणूं लागले आहेत, आणि हल्लींच्याप्रमाणेंच जर आणखी कांहीं दिवस पावसानें कृपा केली, तर मी शोणभद्रासारखा महानद

होईन, हें पाहून तुला लज्जा वाटत नाही काय!" त्यास दुसऱ्याने उत्तर दिलें, "होय भाऊ. तूं ह्मणतोस तें सगळें खरें आहे. तूं आतां खराच मोठा झाला आहेस, आणि चिखलानें माजून उन्मत्त झाला आहेस. तें तुझें वैभव तुला लखलाभ होवो. मी मध्यम स्थितींत आहे, आणि माझें शरीर निर्मल आहे, हें मला बस आहे. ह्याहून अधिक मला कांहीं नको."

आगर ह्मणून कोणी एक मोठा विचारी पुरुष होऊन गेला. तो देवाची प्रार्थना अशी करी कीं, "देवा, मी तुजपाशीं पदर पसरून दोन गोष्टी मागतों. त्या दोन गोष्टी मला मरण येईपर्यंत कमी पडूं देऊं नको. त्यांतली पहिली गोष्ट ही कीं, असत्य आणि गर्व हीं माझ्या अंतःकरणापासून निरंतर दूर ठेव. आणि दुसरी ही कीं, मला फार श्रीमंत करूं नको आणि फार गरीबही करूं नको; माझ्या स्थितीस योग्य असें बेताचें अन्नवस्त्र देऊन माझें पोषण कर. मला फार संपत्ति नको, ती अशाकरितां कीं, तिच्या योगानें मी उन्मत्त होऊन तुला ओळखीनासा होईन, असें मला भय वाटतें; आणि फार गरीब करूं नको ह्मणून ह्मणतां, ह्यांतला हेतु एवढाच कीं, पोटांत आग पेटली ह्मणजे, दुसरें कशाचें भान न राहून माझे हातून चोरी होईल, अशी मला भीति वाटते. ह्मणून, हे परमेश्वरा, ह्या दोन गोष्टी तूं कृपा करून मला दे."

मोठा वृक्ष असतो, त्याच्या शेंड्याचे हाल वाऱ्यानें होत असतात, आणि येल्याजात्याचे धक्के बुंधाला सोसावे लागतात; परंतु मधलें खोड नेहमीं अलग आणि स्वस्थ असतें.

पहांटेस लवकर उठणें.

आंगरखा मोठा करावयाचा असल्यास शिंप्याकडे गेलें

पाहिजे; आंगठी मोठी करावयाची असल्यास सोनाराकडे गेलें पाहिजे; जोडा मोठा करावयाचा असल्यास चांभाराकडे गेलें पाहिजे; हें आपणां सर्वास ठाऊक आहे; पण आपलें आयुष्य मोठें करावयाचें असल्यास-ह्मणजे तें वाढवावयाचें असल्यास-कोणाकडे जावें ह्याचा विचार आपण कधीं करितों काय? नाहीं, पण, आंगरखा, आंगठी आणि जोडा ह्यांच्या योग्यतेपेक्षां आयुष्याची योग्यता फार मोठी आहे. इतर वस्तु द्रव्यसाध्य आहेत, परंतु आयुष्य द्रव्यसाध्य नाहीं. तेव्हां तें वाढविण्याचा उपाय अत्यंत महत्त्वाचा आहे-किंबहुना ह्याच्या इतका महत्त्वाचा उपाय दुसरा एकही नाहीं-असें ह्मटलें तरी चालेल.

हा उपाय जरी इतक्या महत्त्वाचा आहे तरी, त्याजमध्ये एक विशेष गुण हा आहे कीं, तो परस्वार्धीन नाहीं, स्वार्धीन आहे; आणि तो अमक्याच्याच स्वार्धीन असावयाचा असें कांहीं नाहीं; तर, मनुष्यास इच्छा मात्र पाहिजे, ह्मणजे त्याच्या स्वार्धीन तो असतो. मग तो मनुष्य कोणीही असो; राजा असो कीं, रंक असो; थोर असो कीं, लहान असो; पुरुष असो कीं, स्त्री असो; मोठा पंडित असो कीं अक्षरशत्रु असो. तो उपाय ह्मणजे हाच कीं, पहांटेस लवकर उठणें.

इतिहासाकडे चांगलें लक्ष पुरवलें ह्मणजे असें दिसतें कीं, अगदीं प्राचीन काळापासून आजपावेतो जे कोणी विद्येनें, विचारानें, वित्तानें, अथवा दुसऱ्या एकाद्या गुणानें उत्तम पदास पावले होते, ते सगळे पहांटेस लवकर उठणारे होते. आमचे ऋषि मोठ्या पहांटेस उठून, प्रातःस्मरणादि कर्में आटपून, सूर्योदय होतांच अर्घ्यें द्यावयास सिद्ध असत, ही गोष्ट पुराणप्रसिद्ध आहे. होनाजीबाळानें भूपाळीमध्ये ह्मटलें आहे:—

घरोघरीं दीप अखंड त्यांच्या सरसावुनि वाती
गीत गाति सप्रेम गोपी सद्गना येती जाती
प्रवर्तौनी गृहकामीं रांगोळि घालूं पाहाती
आनंदकंदा प्रभात झाली उठ सरली राती.

ह्यावरून पहांटेस दिवे लावून नामस्मरणादि करण्याचा परिपाठ पूर्वी होता हें उघड आहे.

बेंजामिन फ्रांकलिनानें ह्मटलें आहे, “जो कोणी उशिरानें उठतो, त्याच्या सगळा कामाचा दिवसभर घोंटाळा होतो.” डीन स्विफ्ट ह्या नामांकित ग्रंथकारानें असें ह्मटलें आहे कीं, “मोठ्या पहांटेस न उठणारा असा एक देखील मनुष्य मोठ्या भाग्यास चढलेला मला ठाऊक नाहीं.”

सकाळीं उशिरां उठण्याचा परिपाठ सध्या आपल्या देशांतच चाढत चालला आहे, असें नाहीं. फ्रान्स देशाची राजधानी पारिस येथें, चवदाव्या शतकामध्यें, दुकानें पहांटेस चार वाजतां उघडत असत; आतां सात वाजतां उघडतात. ह्याचें एक कारण असें आहे कीं, लोक अंशरीस फार जागूं लागले आहेत, पण हा परिपाठ बरा नाहीं.

वफान हा विद्वान् पुरुष अठराव्या शतकामध्यें फ्रान्सदेशांत होऊन गेला. त्यानें पुष्कळ मोठमोठे ग्रंथ लिहिले आहेत. त्यानें आपणा स्वतःविषयीं असें लिहिलें आहे कीं, “तरुणपर्णी मला झोंप मनस्वी आवडत असे. ती झोंप माझ्या आयुष्याचा पुष्कळ वेळ चोरीत असे. पण, माझा चाकर योसेफ ह्यानें ती माझी खोड घालविली. त्याला मीं सांगितलें होतें कीं, हरतन्हा करून तूं मला सकाळीं सहा वाजतां उठव, ह्मणजे मी तुला अडीच रुपये वक्षीस देईन. त्याप्रमाणें त्यानें प्रयत्न केले त्यांत त्याला कितीएक दिवस माझ्या शिष्या खाव्या लागल्या, पण,

शेवटीं ती संवय मला लागली. आणि मीं जे ग्रंथ लिहिले आहेत, ते मी सकाळीं उठत होतो ह्मणून लिहिले आहेत; एरव्हीं ते मला कधींही लिहितां आले नसते.”

प्रुशिआ देशाचा राजा दुसरा फ्रेडरिक हा फार वृद्ध होता, आणि अगदीं थकला होता, तरी त्यानें आपल्या चाकरांस असें सक्त सांगून ठेविलें होतें कीं, मला पहांटेस चार वाजल्यावर निजूं द्नेऊं नका. रशियाचा नामांकित बादशाहा पीटर धि ग्रेट हा लंडनच्या गोदींत सुताराचें काम शिकत असतां, आणि गादीवर असतां, नेहमीं सूर्योदयाच्या आधीं उठत असे. तो असें ह्मणे कीं, “आपलें आयुष्य जितकें आपणास वाढवितां येईल तितकें वाढवावें, अशी माझी इच्छा आहे; ह्मणून, मी निजवेल तितका कमी निजतो.” आणखी, आपलें आयुष्य वाढविण्याचा जो एकच मार्ग आहे, तो हा आहे. हा जसा पीटर धि ग्रेट ह्याच्या स्वाधीन होता, तसा सर्व माणसांच्या हातीं आहे. त्याचा उपयोग करण्याची इच्छा मात्र पाहिजे. एक मनुष्य तीस वर्षेपर्यंत जर प्रातःकाळीं एकएक तास आधीं उठेल, तर, त्याला जागृता-वस्थेमध्ये दहाहजार साडेनऊशें तास अधिक सांपडतील. हे इतके तास आयुष्य वाढलेंच ह्मणावयाचें. साक्रेटिस हा झोंपेला मृत्युच ह्मणत असे. तेव्हां, जागृतींतले वाढलेले तास ते आयुष्याचे तास वाढले, हें खरें आहे. ह्मणून, एका अर्थीं आपलें आयुष्य वाढविणें हें आपल्या हातीं आहे.

पण त्यांतही दुसरा एक विचार आहे. तो हा कीं, झोंपेंतला वेळ कमी करून तो जागृतींत घालविणें एवढ्यानेच आपलें आयुष्य वाढविलें असें होत नाहीं; तर, झोंपेच्या हातून असा जो वेळ काढून घेतला, त्याचा सद्व्यय केला पाहिजे. नाहीं तर,

मोठ्या पहांटेस चार वाजतां उठले आणि बसले हातपाय चोळीत सात वाजेपर्यंत; ही कांहीं आयुष्यवृद्धि नव्हे; वृथा शीण आहे; हें लक्षांत ठेवून आणि

“विद्याभ्यसनं व्यसनं अथवा यदुनाथसेवनं व्यसनं”

हें अंतःकरणांत दृढ धरून आपला वर्तनक्रम ठेवावा, ह्मणजे आपलें आयुष्य वाढविल्याचें सार्थक्य होईल.

शरीरप्रकृतीशीं मनाचा संबंध.

मनुष्याची शरीरप्रकृति आणि त्याचें मन ह्यांचा फार निकट संबंध आहे. मन स्वस्थ नसलें तर शरीरप्रकृति चांगली राहत नाहीं; आणि शरीराला कांहीं इजा होत असली, तर मन स्थिर नसतें. चांगलें अन्न जसें शरीराला, तसें चांगलें ज्ञान मनाला आहे. चांगल्या अन्नानें जसें शरीर पुष्ट होतें, तसें चांगल्या ज्ञानाच्या योगानें मन प्रशस्त होतें. चांगलें अन्न खाणारास कदन्न खाण्याचा प्रसंग आला ह्मणजे जशी त्याची प्रकृति विघडते, तसें, ज्यास ज्ञानसंपादनाचा हव्यास असतो, त्यास तो करूं दिला नाहीं ह्मणजे तें त्याला दुखण्यासारखें होतें.

पित्रार्क हा इतालियन कवि एकदां व्हाक्कज येथें गेला; त्याला बरें वाटत नव्हतें. तेथें त्याचा मित्र क्याव्हेलनचा विशप होता. त्याला असें वाटलें कीं, हा विद्वान् कवि विद्याभ्यास फार करितो ह्मणून ह्याची प्रकृति विघडली आहे. ह्मणून त्यानें त्याच्या खोलींत जाऊन त्याचीं पुस्तकें, कागद आणि दऊत-लेखणी हीं सगळीं एका पेटींत घालून, ती बंद करून तिची किल्ली आपणाजवळ ठेविली, आणि त्यास सांगितलें कीं, “तुझीं दहा दिवसपर्यंत पुस्तकें आणि दऊतलेखणी ह्यांस स्पर्श करितां

कामास नये.” तें त्या रोग्यास कबूल करावें लागलें. त्यानंतर पहिला दिवस त्यानें मोठ्या कष्टानें घालविला; दुसरे दिवशीं त्याचें कपाळ मनस्वी दुखूं लागलें; आणि तिसरे दिवशीं त्याला थोडासा ज्वर आला. हें पाहून त्या विश्वास भय वाटलें; आणि लागलीच त्याचीं पुस्तकें आणि दऊतलेखणी, कागद वगैरे लिहिण्याचीं साधनें त्याला परत दिलीं. तेव्हां त्याला लागलेंच बरें वाटलें.

ज्यांचीं मनें विद्येनें सुसंस्कृत झालेलीं असतात, ते पुष्कळ दिवस वांचतात असें आढळतें. प्राचीन काळचे सात तत्त्ववेत्ते व्हातारे होऊन मेले. त्यांतला ऋग्व्युलस हा मरणकालीं सत्तर वर्षांचा होता. सोलन आणि पेरिअंदर हे दोघे एक्यायशीं एक्यायशीं वर्षांचे होते; पिताकस, चिलो आणि वियास हे तिघे पंचायशीं पंचायशीं वर्षांचे होते; आणि थेल्स हा एक्याण्णव वर्षांचा होता. आमचे महाज्योतिषी भास्कराचार्य ६५ वर्षांचे, आणि आमचे तत्त्वज्ञानी विद्यारण्य हे ९० वर्षांचे होऊन निवर्तले.

लार्द बेकन हा मरणकालीं ६५ वर्षांचा, आणि सर ऐझाक न्यूतन हा ८५ वर्षांचा होता.

ख्रिस्ती धर्मोपदेशक हे बहुतकरून फार चांगले शिकलेले असतात; ते बहुधा पुष्कळ वर्षेपर्यंत वांचतात.

नीतिबोध.

आर्या.

भज सन्मार्गाते तूं दैवज्ञांची करूं नको गंर्हा

स्वर्मीहि देवहेलन न करावें रीति हे तुला अर्हा. १.

बा कोप लोभ शठता असदाग्रह पिशुनता कुटिलभाव

उद्वेग दंभ यत्नें सोडीं जोडीं महाजनीं भाव. २.

- हैं न तुवां विसरावें स्त्रीमृगयाद्यूतपान यांत सदा
अत्यासक्ति नसात्री स्त्रीजित अविनीत ते तशांत कदा. ३-
- सुखसंपन्न्रीं मैत्री नित्य दया दुःखितीं जनींहि करीं,
संतोष पुण्यवंतीं वा औदासीन्य दुर्मतीं न धरीं. ४-
- विद्योत्साह श्रद्धा स्मृति पुण्यख्याति धैर्य हे आधीं
अनघा मन घालुनियां अतिपूर्वक पद पदार्थ तूं सार्धीं. ५-
- हो द्वेषी पाखंडीं साधुजनीं हो सराग तूं वा गा
दुर्मत्रीं केवळ जड पिशुनोक्तीं बधिर हो महाभागा. ६-
- नास्तिक धूर्त पतित शठ पंड कितव चपल खल जड क्रूर
निजकल्याणाकरितां वत्सा सोडून यांसि दे दूर. ७-
- जननी जनक सती स्त्री गुरु सज्जन यांचिया वचा साधो
विश्वासपदाहि धरीं न अविश्वासें तुला व्यथा बाधो. ८-
- सावध सदा असावें संसारीं स्वहितकृत्य लक्षावें.
पुरुषार्थाचें साधन वा धनसें हें शरीर रक्षावें. ९-
- निर्दोष जे तयांची चित्तांत कधीं धरूं नको शंका
प्राणहि वेंचुनि रक्षीं वृद्धा बाळा सुदुर्बला रंका. १०-
- यत्नें कीर्तिच जोडीं वा होय पदार्थ हाचि बहु धन्य
राजे पंडित यांचें भूषण नाहींच कीर्तिहुनि अन्य. ११-

मोरोपंत.

अडचण आली ह्यणजे युक्ति सुचते.

असा माणसाचा स्वभाव आहे. ह्याचीं उदाहरणें इतिहासांत
पुष्कळ आढळतात.

हानिबाल ह्यास सैन्यासहवर्तमान आल्प्सपर्वतावरून जाणें
जेव्हां भाग पडलें, तेव्हां, त्यांतील अति उंच टेंकाडें खणून

काढून आणि फार खोल दऱ्या, दगड, झाडे वगैरे पदार्थांनीं भरून काढून रस्ता साफ करण्याची युक्ति त्याला सुचली. तिच्या योगानें असें झालें कीं, जेथें मनुष्यास नुसतें जातां येत नव्हतें तेथें ओझ्यांनीं लादलेले गाडे सहज जाऊं लागले.

हानिबाल हा सरदार एके वेळीं अवघड डोंगराच्या चक्रांत सैन्यासहवर्तमान रोमन लोकांस सांपडला. त्यांनीं त्यावर हल्ला करण्याचा निश्चय केला. इतक्यांत रात्र पडली तेव्हां हानिबाल ह्यानें आपल्या लष्करांतल्या बैलांच्या शिंगांस पेटविलेल्या मशाला बांधिल्या; आणि त्यांस खूब मारून डोंगराच्या चढणीवर हांकून लाविलें. त्या मशाला रोमन लोकांच्या दृष्टीस पडल्या, तेव्हां त्यांस असें वाटलें कीं, कार्थेजीनियन लोक, ह्मणजे हानिबाल आणि त्याचें सैन्य, हीं पळून जात आहेत. ह्मणून मोठ्या आवेशानें त्यांनीं त्यांचा पाठलाग केला. ते त्या बैलाच्या मार्गे मूर्खाप्रमाणें धांवायास लागल्याबरोबर, इकडे हानिबाल हा आपल्या सैन्यासहवर्तमान सुरक्षितपणें निघून गेला.

दुधाच्या भांड्यांत मांजराचें तोंड जाईनासें झालें, ह्मणजे तें आपला पाय आंत घालून, त्याला लागलेलें दूध चाटतें.

लहान तोंडाच्या एका बरणींतलें खोबरेल दोन उंदरांनीं खाहें, तें असें. तिचें तोंड लहान होतें, त्यामुळें त्यांत त्यांचें तोंड जाईना; ह्मणून प्रथम काहीं वेळा एकानें आपलें शेंपूट त्यांत घालून, तें तेलानें भरून आल्यावर दुसऱ्यापुढें केलें, तें त्यानें चाटिलें; असें काहीं वेळ झाल्यावर, दुसऱ्यानेंही तसेंच केलें.

संवय प्रतिस्वभाव आहे.

स्वभाव हा मनुष्यास जन्मतःच असतो; आणि संवई ह्या

सहवासानें जडतात. परंतु नित्याच्या सहवासानें त्या संवई स्वभावाप्रमाणें होऊन जातात.

पांतसाचा राजा मित्रिदेतस ह्यानें सर्व प्रकारचीं विषें खाऊन तीं जिरविण्याची आपणास इतकी संवय लावून घेतली कीं, त्याचा पराभव पांपीनें केल्यावर त्याला आत्महत्या करून घेण्याचा प्रसंग जेव्हां प्राप्त झाला, तेव्हां कोणतेंही विष त्याच्या उपयोगीं पडेना. ह्मणून त्यानें दुसऱ्या माणसाकडून आपलें शिर तोडविलें, आणि प्राण सोडिला.

कौन्त दी लार्ज ह्या नांवाचा एक फ्रेंच मानकरी, कांहीं राजकीय कारणांवरून फ्रान्सांतल्या बास्तिली किल्ल्यामध्ये एक-सारखा तीस वर्षे अंधारकोठडींत ठेविला होता. त्याला इ० स० १७८९ च्या जुलै महिन्याच्या १४ व्या तारखेस सरकारानें सोडिलें. त्याला बाहेर बरें वाटेनां. त्याला अरण्यांत पडल्या-सारखें वाटूं लागलें. ह्मणून त्यानें आपण होऊन त्या अंधार-कोठडींत पुनः परत जाण्याच्या परवानगीसाठीं विनंती केली. ती मान्य झाली नाहीं. त्यामुळें तो महिना दीड महिना आजारी होऊन मरण पावला.

लंदन येथें एक बाई पुष्कळ वर्षेपर्यंत तुरंगांत पडली होती. ती सुटली तेव्हां तिला बाहेर गोड लागेना. ह्मणून तुरंगांतल्या आपल्या खोलींत परत जाण्यास तिनें सरकारच्या अधिकाऱ्यां-पार्शीं परवानगी मागितली; आणि त्यांस असें कळविलें कीं, “सामोपचारानें जर ही परवानगी मला तुझी न घाल, तर मी बुद्ध्या अपराध करीन, आणि पुनः तुरंगांत जाण्याचा प्रसंग सार्धन.”

कुटुंबसुख.

आप्तजन, स्त्री आणि मुलेंवाळें ह्यांशिवाय घराला शोभा नाही; आणि अशा घरांत राहण्यासारखें मनुष्यास दुसरें सुख नाही. त्याप्रमाणेंच अशा कुटुंबांत राहिल्यावांचून मनुष्याचें हृदय सदय, मृदु आणि आनंदी असें राहत नाही.

इंग्लंडचा राजा तिसरा जार्ज हा, आपला मुख्य प्रधान पिट् ह्यासहवर्तमान एके वेळीं एका दिवाणखान्यांत बसला होता. तेव्हां त्यानें आपला चिटणवीस विलविफोर्स ह्याजपाशीं कांहीं कामाचा कागद मागितला. तो कागद तो जवळच्या खोलींत शोधूं लागला, इतक्यांत त्याच्या मुलांनीं तेथें रडून मोठा गोंगाट मांडिला. तें पाहून राजा पिट् ह्यास हळूच ह्मणाला, “आतां विलविफोर्स किती संतापतो तो क्षणभर पहा वरें कां.” तें विलविफोर्स ह्यानें ऐकिलें, आणि त्या दोघांस सहज ऐकूं जाईल असें मोठ्यानें ह्मटलें, “हा मुलांच्या तोंडचा ध्वनि मला किती मधुर लागतो ! हा जर ह्या वेळीं माझे कानीं न पडता, तर, तो कागद अद्याप सांपडत नाही ह्मणून मला अतिशयित संताप झाला असता.”

इंग्लंडचा राजा तिसरा जार्ज हा आपल्या दिवाणखान्यांत एके वेळीं आपल्या मुलांशीं घोडा खेळत होता. ह्मणजे, तो घोड्यासारखा चार पायांवर उभा राहिला होता, त्याचा एक मुलगा त्याच्या पाठीवर बसला होता, तो घोडा चौपाईं मोठाल्या उड्या मारीत होता, आणि तें पाहून, त्याचा दुसरा एक लहान मुलगा, त्याला चाबुकानें हांकून, गदगदां हंसत होता. इतक्यांत त्याचा एक मंत्री एकाएकीं तेथें आला. त्याजकडे पाहून राजा त्याला ह्मणाला, “या, बसा; तुझांला कांहीं मुलें आहेतना !” असें ह्मणून त्यानें तो खेळ तसाच पुढें चालविला.

फ्रान्सचा बादशहा चवदावा लुई ह्याचीही अशीच एक गोष्ट इतिहासांत सांगितली आहे.

ह्याच्या उलट उदाहरण पहा. नेपोलियन बोनापार्ट हा एवढा शूर, एवढा बुद्धिमान् आणि एवढा पराक्रमी होता खरा; पण, तो कुटुंबी नसल्यामुळे त्याचे ठायीं अंतःकरणाची सदयता, मृदुत्व आणि रसिकता हीं मुळींच नव्हतीं. त्याप्रमाणेंच, लग्न वगैरे न करितां जे कोणी आपलें आयुष्य तसेंच घालवितात, त्यांचा स्वभाव बहुतकरून तुसडा, कठोर आणि रूक्ष असा असतो.

तोंडपाठ करण्यासारखीं पद्यें.

श्लोक.

- वनचरांसह शैलवनांतरे
निजसुखें फिरणें तरि तें बरें
जरि घडे सहवासचि पामरीं
तरि जळो असणें सुरमंदिरीं. १.
- द्रव्यास हे गमनमार्ग यथावकाश
कीं दान भोग अथवा तिसरा विनाश
जो घे न भोग जरि पात्र करीं न देही
त्याच्या धनास मग केवल नाश पाहीं. २.
- असे जयाला धन तोचि पंडित
कुलीन तो तोचि गुणी बहुश्रुत
तो मान्य तो सुंदर तो विचक्षण
धनाश्रयें राहति सर्वही गुण. ३.
- फुका कोरडें वैर कीं निर्दयत्व
परस्त्री परद्रव्य हें मुख्य तत्त्व
अनिष्टत्व चित्तीं सुहृदांधवांचें
स्वतःसिद्ध हें रूप पै दुर्जनांचें. ४.

दे दान गुप्त उपकार कधीं न बोले
मानी प्रमोद जरि मान्य घरासि आले
दावी न गर्व विभवे गुण घे पराचे
खज्जाग्रतुल्य विषमव्रत हें भल्याचें.

५.

बरे तें या देहीं महिवरि कडेलोट करणें
महासर्पाच्या कीं वदनिं तरि हा हात धरणें
उडी कीं वन्हींत त्वरित जरि घालूनि मरणें
जळो तें जें लोकीं त्यजुनि निज सच्छील फिरणें.

६.

वृक्ष फार लवती फलभारें
लोंबती जलद घेउनि नीरें
थोर गर्व न धरी विभवाचा
हा स्वभाव उपकारपराचा.

७.

वाणी खरी दान बरें अहिंसा
नसे परद्रव्यसतीपिपासा
दया अनृष्णा नतिभाव जो कां
सन्मार्ग हा धोपट सर्व लोकां.

८.

वामनपंडित.

खरें थोरपण.

खरें थोरपण हें मनुष्यास मोठें भूषण आहे. पण तें फार थोड्या मनुष्यांस प्राप्त होतें आणि त्याचा आणि वयाचा कांहीं संबंध नसतो.

फ्रान्स देशांतील राज्यक्रांति झाल्यावर राजा सोळावा लुई, ह्याचा आठ वर्षांचा एक मुलगा त्याच्या शत्रूंनीं एका चांभाराच्या स्वाधीन केला, आणि त्यास त्याला पाहिजे त्या रीतीनें ठार मारण्यास सांगितलें. तो चांभार त्याला अतिशयित वाईट रीतीनें वागवीत असे. पुरतें अन्नवस्त्र देखील देत नसे.

त्या मुलास त्या चांभारानें एके दिवशीं विचारिलें, “कायरे पोरा, जर दैववशात् तुझ्या बापाची गादी तुला प्राप्त झाली, तर तूं माझें काय करशील रे?” त्या मुलानें उत्तर दिलें, “मी तुला तुझ्या अपराधांची क्षमा करीन.”

आख्रिया देशाचा बादशहा फ्रान्सिस ह्याविषयीं अशी एक गोष्ट सांगितली आहे कीं, व्हायना शहरामध्यें महामारीचा प्रलय चालला असतां, कोणा एका गरीब मनुष्याचें प्रेत, बरोबर कोणी पोंचवावयास नसतां, एकदोघांनीं स्नानांत चालविलें होतें, तें त्याच्या दृष्टीस पडलें. आणि चौकशीअंतीं त्याला असें कळलें कीं, तो रोग आपणांस लागेल ह्या भयानें त्याचे आप्तजन त्याज-बरोबर आले नाहींत. तेव्हां त्याला फार वाईट वाटलें; आणि तो आपल्या बरोबरच्या शिपायांस ह्मणाला, “चला तर मग आपण ह्याचे बरोबर जाऊं; शेवटचा योग्य मान मिळाल्यावांचून माझ्या राज्यांतल्या कोणत्याही माणसानें स्नानांत जाऊं नये अशी माझी इच्छा आहे.” त्याप्रमाणें तो तेथें गेला, आणि त्याचे सर्व विधि त्यानें उभें राहून आपणासमक्ष यथास्थित करविले.

स्पेन देशांत करूना येथें फ्रेंच आणि इंग्लिश ह्यांची लढाई झाली, तेव्हां इंग्लिशांकडचा सरदार चार्लस नेपियर हा जखमी होऊन फ्रेंचांच्या हातीं सांपडला. त्याचा शोध लावण्यास बारन क्लोट हा गृहस्थ फ्रेंच सैन्याच्या छावणींत आला; तेथें मुख्य सेनापति ने हा होता. त्यानें आपल्या शिपायांस ह्मटलें, “चार्लस नेपियर ह्यास त्याचे मित्र भेटूं द्या; त्यांस हरकत करूं नका.” तरी बारन क्लोट तेथें किंचित् रेंगाळला; तेव्हां ने ह्यानें त्यास विचारिलें, “तुह्यांला आणखी काय पाहिजे?” क्लोट हळूच नम्रतेनें ह्मणाला, ‘त्याची आई विधवा, वृद्ध आणि अगदीं

अंध आहे.' ने ह्मणाला—“असें आहे काय ? बरें तर, चार्लस नेपियर ह्यास सोडा, त्याला आपल्या आईला जाऊन भेटूं द्या.” ह्याप्रमाणें नेपोलियनाच्या इतराजीची भीति न धरितां, त्यानें त्याला सोडून दिलें. तें त्याचें करणें नेपोलियनानेही फार पसंत ह्मटलें.

पुत्रास पित्याचा बोध.

“कोणाचेंही मन वळवावयाचें असल्यास, त्याच्या वृत्तीस काय विशेष आवडतें हें नीट समजून त्याच्या अनुरोधानें उद्योग केला पाहिजे; कारण, मनुष्यांचे सर्व व्यवहार त्यांच्या वृत्तीप्रमाणें चालतात. फार्सालिआ येथील लढाईच्या वेळीं सीझरानें पांपीच्या लोकांवर ह्मला करण्याविषयीं आपल्या लोकांस लक्षून जें भाषण केलें, तें ह्या प्रकारचें होतें; ह्मणूनच त्या प्रसंगीं त्याला यश आलें. ह्मणून, तुला मी असें सांगतो कीं, तूं, सीझराप्रमाणें, सर्व व्यवहारांत लोकांच्या वृत्ति पाहून, त्या स्वाधीन होतील अशा रीतीनें वाग, ह्मणजे तुला दुसऱ्याचें मन वळविण्यास श्रम पडणार नाहीत. एकदां लोकांचें मन वश करून तूं त्यांचे ठायीं आपणाविषयीं प्रीति, अभिमान, दया किंवा असा कांहीं मनोभाव उत्पन्न केलास, ह्मणजे त्याजपुढें त्यांच्या स्वतःच्या विचारांचें देखील कांहीं चालावयाचें नाही.”

“मी अल्प वयाचा असतां ज्या ठेंचा मला लागल्या, आणि ज्या अदली मला घडल्या, त्या ठेंचा तुला लागूं नयेत, आणि त्या अदली तुला घडूं नयेत ह्मणून माझा सर्व प्रकारचा अनुभव मी तुला, बापाच्या नात्यानें नव्हे, तर मित्राच्या नात्यानें सांगतो. त्यावरून, तूं सुख भोगूं नयेस, असा माझा हेतु आहे, असें तूं समजू नको.”

“ज्ञान हें संतोषदायक, उपयोगी आणि आवश्यक आहे, असें जें मी तुला वारंवार सांगतां, तें सर्व ज्ञान पुस्तकांत आहे, असें तूं समजू नको. तर, त्यांत व्यवहारज्ञानाचाही समावेश होतो; आणि हें व्यवहारज्ञान पुस्तकांतल्या ज्ञानापेक्षां फार उपयोगी आहे. खरोखर ह्मटलें तर हें दोन प्रकारचें ज्ञान असें आहे कीं, ह्यावांचून त्याची पूर्णता होत नाही, आणि त्यावांचून ह्याची पूर्णता होत नाही. व्यवहारज्ञान जें आहे, तें केवळ लोकांशीं व्यवहार केल्यानें मात्र प्राप्त व्हावयाचें; तें पुस्तकांत कधीं आढळावयाचें नाही....”

अप्रबुद्ध बुद्धिमान्.

ह्या दोन शब्दांची संगति फार चमत्कारिक दिसते. परंतु तिच्या अर्थाचीं प्रदर्शक उदाहरणें जगांत पुष्कळ आढळतात.

सर ऐझाक न्यूतन शाळेंत होता, तेव्हां अगदीं साधारण प्रतीचा मुलगा होता. त्यानें वर्गांतलें शेंवटचें बांक सहसा कधीं सोडलें नाही.

शेरिदन ह्मणून जो मोठा नामांकित वक्ता इंग्लंडांत होऊन गेला, तो लहान असतां त्याच्या आईनें त्याला एका गुरूकडे शिकावयास पाठविलें; तेव्हां तिनें त्याला पत्रांत लिहिलें, “हा मुलगा अगदीं दगड आहे. हा चांगला होण्याची फारशी आशा नाही.”

जगद्विख्यात इंग्लिश कादंबरीकार सर वाल्टर स्कात् हा लहानपणीं अगदीं दगड होता. एदिनबरो येथील महापाठशाळेचा मुख्य गुरु दालझेल् ह्यानें त्याविषयीं एकदां असें ह्मटलें कीं, “हा मुलगा अगदीं शुंभ आहे, आणि हा असाच शुंभ राहायाचा.”

लार्द क्लैव हा लहानपणीं त्याच्या आप्त माणसांस देखील इतका मूर्ख आणि निरुपयोगी वाटला कीं, त्याचें कांहींतरी होवो, असें ह्मणून त्यांनीं त्याला मद्रासेस पाठवून दिलें. त्यानें च हिंदुस्तानांत इंग्लिशांच्या राज्याचा पाया घातला.

द्यूक ऑफ् वेलिंग्टन आणि नेपोलियन बोनापार्ट हे दोघे लहानपणीं अगदीं मंदबुद्धीचे मुलगे होते. द्यूक ऑफ् वेलिंग्टन-नास त्याची आई लहानपणीं “बैल” ह्मणत असे. आणि नेपो-लियन बोनापार्टाविषयीं दचेस दी आत्रांती हिनें असें लिहिलें आहे कीं, “त्याची शरीरप्रकृति चांगली असे, पण बुद्धीनें तो इतर साधारण मुलांसारखा होता.”

ह्यावरून बुद्धि ही, विजेप्रमाणें, मनुष्याच्या हृदयांत गुप्त असते, आणि प्रसंगीं, योग्य स्थिति आली ह्मणजे प्रकट होते, असें दिसतें.

कर्ज.

जगांत सुखानें नांदण्यास जे उपाय थोरांनीं सांगितले आहेत, त्यांत, कर्ज कधीं काढूं नये, हा एक आहे.

ह्याविषयीं दाक्टर जान्सन ह्यानें असें लिहिलें आहे—

“कर्ज काढणें ही मोठीशी अडचण नव्हे असें मानण्याची संवय तूं आपणास लावून घेऊं नको; तर, तें मोठें विघ्न आहे, असें समज. दारिद्र्याच्या योगानें, मनुष्याच्या आंगचें परोपकार करण्याचें आणि दुर्गुण टाकण्याचें सामर्थ्य इतकें कमी होतें कीं, त्याचें वर्णन देखील करितां येत नाहीं; ह्यास्तव, होतील तितक्या चांगल्या उपायांनीं गरीबी टाळावी, हा उत्तम मार्ग होय..... ह्मणून, कधीं कोणाचें कर्ज काढावयाचें नाहीं, हा नियम तूं आधीं धर. गरीब व्हावयाचें नाहीं, असा निश्चय कर. जें

जवळ असेल तें हात राखून खरच. दारिद्र्य हा मनुष्याच्या सुखाचा मोठा शत्रु आहे.....”

जार्ज हर्बर्ट नेहमीं ह्मणत असे कीं, “जितके कर्जबाजारी, तितके सगळे लबाड. ह्याचें तात्पर्य एवढेंच कीं, कर्जबाजाऱ्या-जवळ जें कांहीं असतें, तें सगळें त्याचें असें खरोखर नसून, तो तें आपलें आहे असें लोकांस दाखवितो.”

लोकांचें देणें आपणाकडे न ठेवण्याविषयीं द्यूक ऑफ वेलिंग्टन हा फार जपत असे. तो ग्लिक साहेबाला एकदां ह्मणाला, “लोकांचें देणें जें आहे, तें मी स्वतः देतो, दुसऱ्यावर सोंपीत नाहीं आणि प्रत्येक माणसानें असें करावें असें माझें सांगणें आहे.....कर्ज हें मनुष्यास गुलाम करितें. मला पैशाच्या अडचणी कितीएक प्रसंगीं आल्या होत्या, पण मी कधीं कर्ज काढिलें नाहीं.....”

विद्वानांची विपत्ति.

विद्वत्ता आणि संपत्ति ह्यांचा नेहमीं मेळ असतो, असें नाहीं. एवढेंच केवळ नव्हे, तर, मोठमोठ्या विद्वान् पुरुषांस नानाप्रकारच्या विपत्ति भोगाव्या लागल्या आहेत.

साक्रेतीस, कोपर्निकस, गालिलिओ इत्यादिकांची काय दशा होती, हें सर्वास ठाऊक आहे.

फ्लारेन्स येथील प्रख्यात कवि दॅंती ह्यास, त्याच्या प्रतिपक्ष्यांनीं देशाबाहेर हांकून दिलें होतें. त्याला कोणीं सांगितलें कीं, तूं आपल्या प्रतिपक्ष्यांच्या ह्मणण्याप्रमाणें वागण्यास जर तयार असलास, तर तुला ते परत स्वग्रामीं येऊं देतील. त्यास त्यानें उत्तर दिलें, “नाहीं नाहीं, अशा उपायानें मी स्वदेशीं येणार नाहीं. माझ्या इच्छेप्रमाणें वर्तण्यास मोकळीक देऊन जर ते

मला परत येऊं देत असतील, तर मी तसें करण्यास एका पायावर उभा आहे.”

विद्वानांची विपत्ति जगाच्या कल्याणास कारणभूत होते. कितीएक विचारी ग्रंथकारांनीं असें ह्मटलें आहे कीं, साक्रेतिसाची बायको जर कजाग नसती, तर तो तत्त्वज्ञानी आणि जनहितकर्ता झाला नसता. दाक्टर दार्विन ह्या नांवाच्या एका नामांकित ग्रंथकारानें आपल्या स्वतःच्या विपत्तीविषयीं असें लिहिलें आहे—“जर मी व्यंग आणि विपत्तींत नसतो तर इतकें काम माझे हातून कधींही झालें नसतें.”

राजकारणांवरून कितीएक विद्वान् पुरुष कारागृहांत पडले होते. तेथेंही त्यांनीं उत्तमोत्तम ग्रंथ लिहून जगावर उपकार केले आहेत. दानियल दीफो ह्यानें राविन्सन क्रूसो ह्याची कथा कारागृहांतच लिहिली.

एदमंड बर्क ह्यानें एके ठिकाणीं विपत्तीविषयीं असें लिहिलें आहे—“जो प्रभु आह्मांस आह्मां स्वतःपेक्षां अधिक जाणतो, आणि जो आमचें खरें हित कोणतें तें आह्मांपेक्षां अधिक चांगल्या रीतीनें समजतो, त्यानें, आमच्या हितासाठींच, विपत्काल हा उत्तम उपदेशक आह्मांस दिला आहे....जो आह्मांशीं झगडतो, तो आह्मांस अधिक बळकट करितो. ह्मणजे, आमचा शत्रु आमचा हितकर्ता होतो.”

पुत्रास पित्याचा बोध.

“एकादा ग्रंथ चांगला समजण्यास ज्याप्रमाणें त्याजकडे फार लक्ष द्यावें लागतें, आणि दृढनिश्चयानें त्याचा अभ्यास करावा लागतो, त्याप्रमाणेंच जगाची चांगली माहिती करून घेण्याविषयीं समजावें. आणखी शिवाय ह्या कामास चातुर्य लागतें

तें वेगळेंच. आज कितीएक वृद्ध मनुष्य माझ्या ओळखीचे आहेत; त्यांचें बहुतेक आयुष्य जरी ह्या अवाढव्य जगांत गेलें आहे, तरी, पंधरा वर्षांचे असतां त्यांस जें ज्ञान होतें, त्यापेक्षां आतां काडीभर देखील अधिक नाहीं. ह्याचें कारण एवढेंच कीं, त्यांनीं आपला सर्व काळ हलकटपणांत आणि शुद्ध आंधळेपणांत घालविला.”

“तूं लोकांच्या बाह्यस्वरूपाकडे पहा, आणि त्यांच्या अंतःकरणांकडेहि लक्ष दे. मनोभाव जे आहेत, ते, जन्मतः सर्व माणसांस बहुतकरून एकसारखे असतात. पण, त्यांमध्ये, प्रत्येक माणसाच्या अंतःकरणांत कोणत्या तरी एका मनोभावाचें प्रबल्य इतर मनोभावांपेक्षां अधिक असतें. ते इतर मनोभाव त्या प्रबल मनोभावाच्या तंत्रानें वर्ततात.”

“कोणत्या माणसांत कोणता मनोभाव प्रबल आहे, हें तूं विचारानें शोधून काढ, आणि त्याची व्याप्ति कशी काय आहे ती नीट लक्षांत आण. हा प्रबल मनोभाव तुला सांपडला, ह्मणजे, त्या मनोभावाच्या संबधानें त्या मनुष्याचा तूं कधीं विश्वास धरूं नको. तुझी इच्छा असल्यास, त्या मनोभावास संतुष्ट करून तूं त्या माणसाशीं वाग. पण, त्यानें जरी कितीही वचनें दिलीं, तरी, त्या मनोभावाच्या संबधानें तूं त्याशीं फार सावधगिरीनें रहा, भुलूं नको.”

“मंडळी कितीही हलकट असो; पण जोंपर्यंत तूं तिजमध्ये असशील, तोंपर्यंत, तूं तिला हलकट समजतोस असें कोणत्याही प्रकारें दर्शवूं नको. तितक्या वेळापुस्ता क्षणभर त्यांच्या सारखा हो; त्यांचा तिरस्कार करूं नको.”

“तूं आपल्या वेळाचा उपयोग चांगला करीत असशीलच. प्रत्येक क्षणापासून तूं कांहीं तरी आपलें हित साधून घेत अस-

शील, असें मी समजतो. हें फार थोड्या लोकांस साधतें... वेळ व्यर्थ घालविणें हा अपराध फार मोठा आहे, असें मी समजतो; आणि ह्याबद्दल माझ्यानें कोणालाही क्षमा करवणार नाही. कां कीं, आयुष्य हें फार मोलाचें आहे; आणि तें एकदां हातचें गेलें, ह्मणजे पुनः हातीं लागावयाचें नाही.”

गुह्य गोष्ट न सांगणें.

गुह्य गोष्टी सर्व प्रकारच्या व्यवहारांत असतात. त्यांत राज्य-प्रकरणांत फार; त्याविषयीं कारभाऱ्यांस आणि प्रधानमंडळींस फार जपावें लागतें. कारण, त्या कळवून घेण्यासाठीं लोक सहावधि रुपये खरचिण्यास तयार असतात.

इ० स० १८०३ ह्या वर्षीं असईची लढाई शिंदे आणि इंग्लिश ह्यांच्यामध्ये झाली, ती प्रसिद्ध आहे. ती झाल्यानंतर, सर आर्थर वेलेस्ली हा मराठ्यांशीं तह करण्याच्या कामांत गुंतला असतां, निजामाचा मुख्य प्रधान एके दिवशीं प्रातःकाळीं त्याकडे आला, आणि, त्या तहावरून, त्याच्या धन्यास ह्मणजे निजामास कोणकोणते प्रांत आणि कोणकोणत्या दुसऱ्या गोष्टी मिळण्याचें घाटत होतें, तें त्यास गुप्तपणें विचारूं लागला; आणि त्याबद्दल त्याला तो दहा लक्ष रुपये देण्यास तयार झाला. त्याजकडे कांहीं वेळपर्यंत शांत मुद्रेनें पाहून आर्थर वेलेस्ली ह्मणाला, “तुझ्यालाही गुह्य गोष्ट गुप्त ठेवितां येत असेल.” त्यानें उत्तर दिलें, “होय, मला येते.” त्यावर सर आर्थर वेलेस्ली ह्मणाला, “बरें, तशी मलाही येते.” असें बोलून आणखी एकही शब्द तोंडाबाहेर न काढितां, किंचित् हंसून, त्यानें त्याला निरोप दिला.

तुकारामाचे अभंग.

- बोले तैसा चाले, त्याचीं वंदीन पाउलें. १.
- अंगें झाडीन अंगण, त्याचें दासत्व करीन. २.
- त्याचा होईन किंकर, उभा ठाकेन जोडोन कर. ३.
- तुका ह्मणे देव, त्याचे चरणीं माझा भाव. ४.
- जरी झाला भाग्यवंत, तरी का भेटेल भगवंत. १.
- उंच वाढला एरंड, तरी का होइल इक्षुदंड. २.
- जरी गर्दभ वेगीं धांवे, तरी कां अश्वमोल पावे. ३.
- तुका ह्मणे तोचि थोर, ज्याचे मुखीं रघुवीर. ४.
- पापाची वासना नको दाऊं डोळां, त्याहुनि अंधळा बराच मी. १.
- निंदेचें श्रवण नको माझे कार्नी, बधिर करूनी टेवीं देवा. २.
- अपवित्र वाणी नको माझ्या मुखा, त्याजहुनी मुका बराच मी. ३.
- तुका ह्मणे मज अवघ्यांचा कंटाळा, तूं एक गोपाळा आवडशी. ४.
- पक्षियांचे घरीं नाहीं सामुगरी, त्याची चिंता करी नारायण. १.
- अजगर जनावर वारूळांत राहे, त्याच्याकडे पाहे पांडुरंग. २.
- चातक हा पक्षी नेघे भूमिजळ, त्यासाठीं घननीळ नित्य वर्षे. ३.
- तुका ह्मणे आह्मी पिपीलिकांची जात, पुरवीं मनोरथ पांडुरंगा. ४.
- परिमळ ह्मणून चोळूं नये फूल, खाऊं नये मूल आवडतें. १.
- मोतियाचें पाणी चाखूं नये स्वाद, यंत्र भेदुनि नाद पाहूं नये. २.
- कर्मफल ह्मणुनि इच्छूं नये काम, तुका म्हणे वर्म दावूं लोकां. ३.
- कानडीनें केला मराठा भ्रतार, एकाचें उत्तर एका नये. १.
- तिनें पाचारिलें इल बा ह्मणून, येरू पळे आण जाली आतां. २.
- तैसें मज नको करूं कमळापती, देईं या संगति सज्जनांची. ३.
- तुका ह्मणे येरयेरां जें विच्छिन्न, तेथें वाढे सीण सुखापोटीं. ४.
- दुर्जनाची गंधी विष्टेचिये परी, देखूनियां दूरी व्हावें तयां. १.
- आइका हो तुह्मी मात हे सज्जन, करूं संघटन नये बोलों. २.

- दुर्जनाचें भय धरावें त्यापरी, पिसाळलेवरी धांवे श्वान. ३.
दुर्जनांचा भला नव्हे अंगसंग, बोलिल्लासे त्याग देशाचा त्या. ४.
तुका ह्मणे किती सांगावें पृथक, अंग कुंभीपाक दुर्जनाचें. ५.
दया तिचें नांव भूतांचें पालन, आणिक निर्दाळण कंटकाचें. १.
पाप त्याचें नांव न विचारितां नीत, भलतेंच उन्मत्त करी सदा. २.
तुका ह्मणे धर्म रक्षावयासाठीं, देवासही आटी जन्म घेणें. ३.
नलगे चंद्रनाचा सांगावा परिमळ, वनस्पतिमेळ हाकारूनि. १.
अंतरींचें धांवे स्वभावं वाहेरी, धरितांही परी आवरेना. २.
सूर्य नाहीं जागें करीत या जना, प्रकाश किरणा कर ह्मणून. ३.
तुका ह्मणे मेघ नाचवी मयूरें, लपवितां खरें येत नाहीं. ४.

पुत्रास पित्याचा बोध.

“सद्गुण ह्मणजे काय हें तुला ठाऊक आहे; तुझी इच्छा असली ह्मणजे ते तुला संपादितां येतील. तसे ते कोणत्याही माणसाला संपादितां येतील असें असून ते जो संपादित नाहीं, तो खरोखर हतभाग्य होय.”

“उद्योग क्रमाक्रमानें करावे. एका माणसास दोन उद्योग एकदम करितां यावयाचे नाहीत. जेवितेवेळीं सिद्धांताचा विचार जर कोणी करूं लागला, तर तो पंक्तींत वेडगळ्यासारखा दिसेल. त्याप्रमाणेंच गणित करितेवेळीं जर कोणी सतारीचे ठोके तालावर धरील, तर त्याचें उदाहरण कधींही सुटावयाचें नाहीं. क्रमाक्रमानें उद्योग केला, तर सर्व कामें यथास्थित एका दिवसांत करितां येतील, पण एकदम, दोनदोन उद्योग करूं लागल्यास, सगळ्या वर्षांत एक देखील काम पुरतें होणार नाहीं.”

“तरुणानें तरुणास बोध करावा, हें अंधळ्यानें अंधळ्यास वाट दाखवावी ह्यासारखें आहे. ह्मणजे, ते दोघे एकदम फसा-

वयाचे. जो ज्या रस्त्याने गेलेला आहे, तो त्या रस्त्यांत वाटाड्या असावा. तसा, जगाच्या रहाटींत मी तुझा वाटाड्या होतो. बहुतकरून मी सर्व मार्गांनी गेलों आहे; ह्मणून त्यांतला उत्तम कोणता हें मी तुला तेव्हांच दाखवीन. मी वाईट मार्गानें कां गेलों असें तूं मला विचारशील, तर त्याचें उत्तर एवढेंच कीं, मला चांगला मार्ग दाखवावयास कोणी नव्हतें. सन्मार्गाविषयीं मला उपदेश करण्याची इच्छा माझे वापास नव्हती, आणि सामर्थ्यही नव्हतें; तसें तुझे नाहीं, असें मला वाटतें.”

“वृद्धापकाळीं अति उत्तम सुखाचें साधन ह्मणजे ज्ञान हें होय. हें जर आपण तरुण आहों तोंच साधलें, तर ह्यातारपण सुखाचें जाईल; पण तें साधण्याला जर आळस केला, तर उतारवयांत आपले फार हाल होतील.”

सुखाचे दिवस थोडे.

बगदाद शहरीं अबदलरहिमान ह्या नांवाचा कोणीएक राजा राज्य करित होता. त्याजपाशीं संपत्ति अपरिमित होती. त्याच्या कचेरीचा दिवाणखाना रुपें, सोनें, मोत्यें आणि जवाहीर ह्यांनीं मढविला होता. त्यानें आपल्या एका राणीकरितां एक उत्तम बंगला बांधविला. त्यास अडीच कोटि रुपये खर्च लागून त्याचें काम एकसारखें पंचवीस वर्षें चाललें होतें. त्याच्या दरवारांत नुसते चोपदार सातशें होते. ह्यावरून त्याच्या वैभवाची कल्पना सहज होण्यासारखी आहे.

ह्या पुरुषाचें सगळें आयुष्य उत्तम सुखांत गेलें असेल, असें सहज मनांत येतें; परंतु तें खोटें आहे. त्यानें स्वतः मरण्याच्या आधीं, एक टिपण लिहून ठेविलें होतें; तें त्याच्या विछान्याखालीं सांपडलें. त्याचें तात्पर्य असें आहे—“आज मी राज्य करूं

लागल्यास पन्नासांहून अधिक वर्षे झालीं. माझ्या राज्यांत कधी दंगाधोपा झाला नाही; आणि शत्रूंशी लढून मी जयही पुष्कळ मिळविले. माझे ठायीं माझ्या प्रजेची पूर्ण भक्ति आहे; माझे शत्रू मला थरथरां कांपत आहेत, आणि माझे मित्र मला साह्य करण्यास एका पायावर उभे आहेत; ही स्थिति आजची नाही; तर मी राज्य करूं लागल्या दिवसापासून एकसारखी चालत आली आहे. संपत्ति, सन्मान, सामर्थ्य आणि सुखदायक वस्तु, हीं सगळीं पहिल्यापासून माझ्या अर्ध्या वचनांत आहेत. ह्या स्थितींत जो माझा इतका काल गेला, त्यांतले दुःखचिंता-मिश्रित नाहीत, असे निवळ सुखाचे दिवस मी बुद्ध्या टिपून ठेविले आहेत. ते मोजून पाहतां सगळे चवदा भरतात ! बावा मनुष्या, इहलोकच्या सुखदायक वस्तूपासून निवळ सुख मिळविण्याची आशा धरूं नको !”

अबदलरहिमान ह्याचें ह्मणणें खरें आहे. तें मनुष्यांनीं नेहमीं लक्षांत ठेवावें. ज्या पुरुषाचें वैभव एवढें होतें, त्याला पन्नास वर्षांच्या कारकीर्दींत शुद्ध सुखाचे असे सगळे चवदाच जर दिवस प्राप्त झाले होते, तर, असे दिवस पुष्कळ प्राप्त होण्या-विषयी साधारण प्रतीच्या मनुष्यांनीं आशा कशास करावी ? तरी, समाधानांत सुख आहे, ह्याविषयी एक गोष्ट मागें लिहिली आहे. तें सुख विचारी पुरुषांस कांहीं कालपर्यंत तरी प्राप्त होण्यासारखें आहे.

सज्जनपणाचें मुख्य लक्षण.

सज्जनपणाचीं लक्षणे पुष्कळ आहेत. त्यांत आपणावद्दल दुसऱ्यास तिळमात्रही दुःख न होऊं देण्याविषयी जपणें, हें एक मुख्य आहे.

ग्रीस देशांत अथेन्स ह्मणून एक शहर आहे. तें प्राचीन काळीं एक बलाढ्य संस्थान होतें. त्या वेळीं पेरीक्लीज ह्या नांवाचा एक मोठा शहाणा आणि फार थोर कारभारी तेथें होऊन गेला. त्यानें चाळीस वर्षे राज्यकारभार फार उत्तम रीतीनें चालविला. तो इ० स० पूर्वी ४२९ वे वर्षीं पटकीच्या उपद्रवानें मरण पावला. तो प्राण सोडितेवेळीं ह्मणाला, “अथेन्स संस्थानांतल्या कोणत्याही मनुष्याला माझ्यानिमित्त कधीं दुःख करावें लागलें नाहीं, हेंच माझे मोठे भूषण आहे, असें मी समजतो.”

मिसर देशाच्या वायव्येस अब्रौकर ह्मणून एक ठिकाण आहे. तेथें इ० स० १८०१ ह्या वर्षीं इंग्लिश आणि फ्रेंच ह्यांची एक बरीच मोठी लढाई झाली. तींत इंग्लिश सैन्याचा मुख्य सरदार सर राल्फ अबरकांवी हा होता. त्यानें फ्रेंचांचा पराभव केला. परंतु, लढाईच्या गर्दींत त्याला एक गोळी लागली, आणि तिच्या योगानें तो फार व्याकुळ झाला. तेव्हां त्याला तेथून उचलून डोळींत घालून गलबतावर नेलें. तेथें त्याला निजविलें, त्या वेळीं त्याला उशाला एक बनात दिली. तिच्या योगानें त्याला अंमळ बरें वाटलें. किंचित् सावध झाल्यावर, त्यानें बनातीस हात लावून, “हें काय आहे?” असें विचारिलें. त्यास जवळच्या माणसांनीं उत्तर दिलें, “ती आपल्याच एका शिपायाची बनात आहे.” त्यावर अबरकांवी, किंचित् डोकें उचलून ह्मणाला, “पण तो कोणता शिपाई?” त्यावर जवळच्या माणसांनीं उत्तर दिलें, “आपला दंकराय ह्याची आहे ही. त्याविषयीं आपण काळजी करूं नये.” त्यावर तो सरदार बोलला, “बरें, पण ही त्याची त्याला आज रात्री परत द्या बरें, विसरूं नका; नाहीं तर त्याचे हाल होतील.”

पेरीक्लीज आणि अवरक्रांवी ह्यांचीं भाषणें लक्षांत ठेवण्यासारखीं आहेत. आपणानिमित्त विनाकारण कोणास इजा होऊं नये असें जर मनुष्यांनीं मनांत वागवून आचरण केलें, तर ह्या जगांतलें पुष्कळ दुःख कमी होईल.

तुकारामाचे अभंग.

- चंदनाचे हात पायही चंदन, परिसा नाहीं हीन अंग कोणी. १.
 दीपा नाहीं पाठीं पोटीं अंधकार, सर्वांगें साखर अवधी गोड. २.
 तुका ह्मणे तैसा सज्जनापासून, पाहतां अवगुण मिळेचिना. ३.
 साधूनी बचनाग खाती तोळा तोळा, आणिकांतें डोळा न पहावे. १.
 साधूनी भुजंग धरितील हातीं, आणिकें कांपती देखोनियां. २.
 असाध्य तें साध्य करितां सायास, कारण अभ्यास तुका ह्मणे. ३.

- एक तटस्थ मानसीं, एक सहजचि आळसी. १.
 दोन्ही दिसती सारिखीं, वर्म जाणे तो पारखी. २.
 एक ध्यानीं करिती जप, एक बैसुनि घेति झोंप. ३.
 एका सर्वस्वाचा त्याग, एका पोटासाठीं जोग. ४.
 एका भक्ति पोटासाठीं, एका देवासवें गांठी. ५.
 वर्म पोटीं एका, फळें दोन ह्मणे तुका. ६.
 वैद्य वांचविती जिवा, तरी कोण ध्यातें देवा. १.
 काय जाणों कैसी परी, प्रारब्ध तें टेवी उरी. २.
 जाणे हा विचार, स्वामी तुकयाचा दातार. ३.

- अन्नाच्या परिमळें जरी जाय भूक, तरि कां हे पाक घरोघरीं. १.
 आपुलालें तुह्मी करा रे स्वहित, वाचे स्मरा नित्य रामनाम. २.
 देखोनि जीवन जरी जाय तान, तरी कां सांठवण घरोघरीं. ३.
 देखोनियां छाया सुख न पाविजे, जंव न बैसीजे तथा तळीं. ४.
 तुका ह्मणे होसी भावेंचि तूं मुक्त, काय करिसी युक्त जाणिवेची. ५.

आईची ममता.

मनुष्यास आईसारखें दुसरें देवत नाही, असें ह्मणतात तें खरें आहे. मुलाचे अपराध सांठविण्यास आईच्या मनाएवढें मोठें भांडें दुसरें कोठें सांपडावयाचें नाही. मुलाचा पर्वताएवढा अपराध आईस मोहरीपेक्षां लहान वाटतो; आणि मोहरीएवढा गुण पर्वतापेक्षां मोठा दिसतो. त्याला कांटा लागला ह्मणजे हिच्या डोळ्यांस पाणी येतें; आणि त्याला सुख झालें ह्मणजे हिचा हर्ष त्रैलोक्यांत मावेनासा होतो. ह्याविषयींचीं उदाहरणें वारंवार दृष्टीस पडतात.

मुलाच्या सुखाकरितां आई केवढेंही मोठे संकट असलें तरी तें सोसण्यास संतोषानें सिद्ध होते. क्लादियस घुसस ह्या नांवाचा एक रोमन बादशहा होऊन गेला. त्याच्या राणीचें नांव आग्रिपिना असें होतें. क्लादियस ह्यास नीरो ह्या नांवाचा मुलगा होता. त्यास राज्यपद प्राप्त व्हावें अशी आग्रिपिना हिची फार इच्छा होती. ती त्याविषयीं नवससायास करीत असे. त्या वेळीं खालदी लोक ज्योतिषामध्ये फार निपुण होते. त्यांच्यांतले कांहीं जोशी एकदां रोमशहरीं आले. त्यांस, नीरोस सिंहासन प्राप्त होईल किंवा नाही, असें त्या राणीनें विचारिलें. त्या जोशांनीं गणित करून पाहून साफ सांगितलें कीं, “नीरो बादशहा होईल, पण तो तुझांला ठार मारील.” तें ऐकून आग्रिपिना हिला तिळभर देखील वाईट वाटलें नाही. एवढेंच केवळ नव्हे, तर ती आणखी ह्मणाली, “मारूं द्या परती मला ठार; पण त्याला बादशहा होऊं द्या.”

भविष्यें सांगणारावर विश्वास ठेवूं नये, हें खरें आहे. परंतु नीरो बादशहाच्या गोष्टींत फुलावोलास गांठ पडली. ह्मणजे, त्या

जोशांनीं भविष्य केल्याप्रमाणें त्यानें आग्रिपिना हीस ठार मारिलें. हें त्यानें फार वाईट काम केलें. तरी, मुलाच्या सुखाविषयीं मातोश्रीचें अंतःकरण कसें असतें, तें ह्या गोष्टीवरून स्पष्ट दिसून येतें.

लहान चुकीनें मोठी हानि.

चुकीपासून हानि व्हावयाची, हें खचीत आहे. परंतु लहान चुकीनें लहानच हानि होते, मोठी होत नाहीं, असें समजूं नये. शस्त्रक्रिया करितांना वैद्याचा हात जरा चळला, किंवा औषधांचें मिश्रण करितांना एका कुपीवरून दुसऱ्या कुपीवर गेला, तर लागलीच प्राणाशीं गांठ पडते. ह्याकरितां, कोणतीही चुकी क्षुल्लक न समजतां, मनुष्यानें आपलीं सर्व लहानमोठीं कामें सांगितलेल्या रीतीनें जपून करावीं.

बेल्जम देशामध्यें वातर्लू ह्या नांवाचें एक ठिकाण आहे. तेथें इ० स० १८१५ ह्या वर्षीं फ्रान्स देशाचा बादशहा नेपोलियन बोनापार्ट आणि इंग्लिश सरदार द्यूक ऑफ् वेलिंग्टन ह्यांची मोठी लढाई झाली. तेव्हां दोन्ही पक्षांकडे सैन्यें पुष्कळ होतीं, आणि तीं एकमेकांचा पराभव करण्यास मोठ्या आवेशानें सिद्ध झालीं होतीं. द्यूक ऑफ् वेलिंग्टन हा मोठा धूर्त पुरुष होता. त्याला पुढें होणाऱ्या गोष्टींचें अनुमान फार चागलें करितां येत असे. ज्या ठिकाणीं लढाई होण्याचा संभव होता, त्या ठिकाणापासून कांहीं अंतरावर एक लहानसा पूल होता, तो फ्रेंचांकडच्या बाजूस होता; आणि त्यावरून त्यांस पळून जाण्यास मार्ग सांपडावयाजोगा होता; हें पाहून तो मार्ग त्यांस वेळेस न सांपडावा, दखून त्यानें आपल्या हाताखालच्या एका लहानशा अंमलदारास, कांहीं सैन्यासहवर्तमान, तें नाकें धरून

बसण्यास पाठविलें, आणि कांहीं झालें तरी, दुसरी सूचना होई तोंपर्यंत तेथून न हालण्याविषयी त्यास ताकीद दिली. नंतर कांहीं वेळानें इकडे लढाई सुरू झाली. उभय पक्षांकडच्या तोफा धडाधड सुट्टें लागल्या; आणि चारी दिशा त्या आवाजांनीं दणाणून गेल्या. ते आवाज त्या अंमलदारास जेव्हां ऐकू आले, तेव्हां त्याचें चित्त अस्वस्थ झालें. तो आपल्या मनांत ह्मणाला, “इतके शूर शिपाई तिकडे मोठ्या शौर्यानें लढत असतां आपण असें उगाच येथें बसावें, हें फार लाजिरवाणें आहे.” ह्मणून तो लागलाच तेथून निघून, आपल्या लोकांसहवर्तमान, समरांगणांतल्या सैन्यास येऊन मिळाला. पुढें लागलीच इंग्लिशांची सरशी होऊन फ्रेंच मार्गें हटले, आणि पराभव पावून, द्यूक ऑफ् वेलिंग्टनाच्या अजमासाप्रमाणें त्या पुलावरून पळून गेले. त्या प्रसंगीं तो इंग्लिश अंमलदार जर तें नाकें धरून राहिलेला असता, तर सर्व फ्रेंच लोक इंग्लिशांच्या हातीं लागले असते.

हें वर्तमान द्यूक ऑफ् वेलिंग्टन ह्यास कळलें, तेव्हां त्याला अतिशयित राग आला, आणि त्यानें सगळ्या सैन्यासमक्ष त्या अंमलदाराचा त्याबद्दल फार निषेध केला. तें त्याचें बोलणें त्याच्या अंतःकरणास इतकें वज्रासारखें लागलें कीं, त्याच्या योगानें तो आजारी पडून लागलाच मरण पावला.

हा मनुष्य द्यूक ऑफ् वेलिंग्टनाच्या आज्ञेप्रमाणें जर ती जागा धरून राहता, तर फ्रेंच लोकांचा पाडाव केल्याचें यश त्याला सहज मिळालें असतें. त्याच्या लहान चुकीनें दोन गोष्टी घडल्या. ह्मणजे फ्रेंच लोक निसटून गेले ही एक, आणि तो विचारा लज्जित होऊन प्राणास मुकला, ही दुसरी. ही गोष्ट लक्षांत ठेवून, जो आपला अधिकारी आहे, त्याच्या आज्ञेप्रमाणें वागण्याविषयीं सर्वांनीं जपावें.

स्वदेशप्रीति.

मातुश्री कितीही निर्धन आणि कितीही अडाणी असली, तरी, दुसऱ्या कोणत्याही मोठ्या धनवान् आणि चतुर स्त्रीपेक्षां ती मनुष्यास अधिक प्रिय आणि अधिक पूज्य वाटते. त्याप्रमाणेंच तो ज्या देशांत जन्मतो, आणि लहानाचा मोठा होतो, तो देश कितीही अडचणींचा आणि निकृष्ट अवस्थेचा असला, तरी तो त्यास इतर कोणत्याही देशापेक्षां अधिक आवडावा, अशी योजना परमेश्वरानें करून ठेविली आहे.

उत्तर अमेरिका आणि ऐसलंड ह्यांच्यामध्ये ग्रीनलंड ह्मणून एक देश आहे. तेथें थंडी अतिशयित असते. तेथलें बर्फ कधीं नाहींसें होत नाहीं. हिंवाळ्यांत कितीएक आठवडेपर्यंत सूर्य मुळींच उगवत नाहीं. सगळा देश विलक्षण उंच डोंगरांनीं आणि मोठमोठ्या मैदानांनीं भरला आहे. त्या पर्वतांवरून बर्फाच्या मोठमोठ्या धोंडी गडवडां लोळत जाऊन आत्लांतिक महासागरांत पडतात. हें त्यांतून जाणाऱ्या येणाऱ्या गलबतांस भयंकर विघ्न आहे.

ग्रीनलंड देशांत धान्यें आणि फळें मुळींच होत नाहींत; आणि लहान खुरव्या झुडपांशिवाय झाड असें मुळींच दृष्टीस पडत नाहीं. तरी तेथें प्राणी पुष्कळ आहेत. तेथले लोक कुत्रे पाळितात; त्यांस ते गाड्या ओढण्यास शिकवितात, ते आपला निर्वाह समुद्रांतील प्राण्यांवर आणि पशुपक्षांवर करितात. ते अगदीं ठेंगणे, काळे आणि नकटे आहेत.

लोकांस घरें बांधण्यास लांकडें नाहींत; आणि दगड पुष्कळ आहेत, परंतु, त्यांस त्यांचीं घरें बांधितां येत नाहींत; तर मग ते आपलीं घरें कशाचीं करितात ? ह्याचें उत्तर सांगितलें तर तें प्रथम कोणाला खरें देखील वाटावयाचें नाहीं. ज्या बर्फास आप-

णाच्याने हात देखील लाववत नाहीं, अशा बर्फाचीं ते आपलीं घरे करितात, आणि त्यांत राहतात ! त्यांस पांघरायास रेनदियरांचीं कातडीं घ्यावीं लागतात, कां कीं त्यांस वस्त्रें मिळत नाहींत. अशी त्या देशाची स्थिति आहे. तरी, तो तेथील लोकांस फार आवडतो, आणि त्यामध्ये ते आपला काळ आनंदानें घालवितात. त्यांस कोणी इंग्लंदासारख्या सुधारलेल्या देशांत जाऊन राहावयास सांगितलें तर त्यांस तें आवडत नाहीं, आणि ते ह्मणतात, “अहो, कशीही झाली तरी ही आमची जन्मभूमि आहे. ही जितकी आह्मांस प्रिय आहे, तितका दुसरा कोणताही देश प्रिय व्हावयाचा नाही !”

अंतकाळीं देखील थोर.

संतति, संपत्ति आणि शरीरप्रकृति यथास्थित असतां थोरपणाचीं कृत्यें करणें ह्यांत कांहीं विशेष नाहीं. परंतु आपण स्वतः अत्यंत संकटांत असतां थोरपणाचें आचरण करणें हें मनुष्यास फार शोभतें, आणि लोकांत त्याची फार प्रशंसा होते.

इ० स० १८०५ ह्या वर्षीं त्राफलगार येथें फ्रेंच आणि इंग्लिश ह्यांच्या आरमारांची एक मोठी लढाई झाली, त्या प्रसंगीं इंग्लिश आरमाराचा मुख्य सरदार नेल्सन हा होता. तो आपल्या जीवाकडे न पाहतां शत्रूंचीं लढत असतां, एक मोठी गोळी जीं सूं सूं सूं करीत आली, ती एकाएकीं त्याच्या डाव्या खांद्यांत घुसली, आणि तिच्या योगानें तो व्याकुळ होऊन धाडकर खालीं पडला. त्या वेळीं त्याला वेदना अतिशयित होत होत्या; तरी त्याचें सगळें लक्ष लढाईच्या परिणामाकडे होतें. तो मुख्य अधिकारी होता, ह्मणून आरमारांतला मुख्य वैद्य त्याच्या जवळ अगदीं बसून राहिला होता. परंतु, आपण आतां खचीत जगत

नाहीं असें जाणून त्यास नेल्सन हणाला, “वैद्यबुआ, येथें वसून तुमचा मला कांहीं उपयोग नाही. आतां माझी जगण्याची आशा नाही. हणून तुम्ही जे, जखमी लोक बरे होण्यासारखे असतील त्यांजकडे जा, आणि त्यांस औषधपाणी करा.” त्याप्रमाणें तो वैद्य तिकडे गेला, आणि पुढें थोडक्या वेळानें तो थोर पुरुष शांतपणानें मरण पावला.

अंतकाळीं देखील असे थोर विचार सुचणें, हें थोरपणाचें खरें लक्षण आहे.

वैभवाची अशाश्वती.

ह्या लोकीं सुख कायतें संपत्तींत आहे, असा साधारण समज आहे; हणून ती मिळविण्यास पुष्कळ लोक नानाप्रकारचे प्रयत्न करितात; आणि ती ज्या माणसांस विपुल प्राप्त होते, त्यांस फार सुखी आणि भाग्यवान् मानितात. परंतु, ही मोठी चूक आहे. संपत्तींत सुख नाही, हें मागें एका गोष्टींत दाखविलें आहे; आणि संपत्ति अशाश्वत आहे हें आतां सांगावयाचें आहे. हिंदुस्थानांतले मोठमोठे राजेरजवाडे अन्नास महाग झाले होते, ह्याचीं उदाहरणें इतिहासांत पुष्कळ आढळतात. तें असो. अर्वाचीन इतिहासामध्ये फार मोठा पराक्रमी जो नेपोलियन बोनापार्ट हणून एक पुरुष गाजत आहे, त्याची आई लेतिशिआ हिची गोष्ट फार चमत्कारिक आहे.

लेतिशिआ ही चार्लस बोनापार्ट ह्या नांवाच्या एका साधारण शिपायाची बायको होती. ती कोर्सिका बेटांत राहत असे. त्या बेटाची स्वतंत्रता स्थापण्याकरितां ज्या लढाया झाल्या, त्यांमध्ये ती आपल्या नवऱ्याबरोबर, घोड्यावर वसून भर समरांगणांत

जात असे. तेव्हां ती नेपोलियनाच्या वेळेस गरोदर होती. तिची गरीबी होती.

पुढें नेपोलियन स्वपराक्रमानें फ्रान्स देशाचा बादशहा झाला. त्याला आणखी चार भाऊ होते; जोसेफ, ल्युसेन, लुई आणि जीरोम. ह्यांपैकीं, जोसेफास त्यानें स्पेनदेशाचा राजा केलें, ल्युसेन ह्यास युवराज केलें, लुई ह्यास हालंदाचा राजा केलें, आणि जीरोम ह्यास वेस्तफालिआचा राजा केलें. ह्याप्रमाणें एक मुलगा एका मोठ्या देशाचा बादशहा, आणि चार मुलगे चार देशांचे राजे, एवढें ऐश्वर्य लेतिशिआ हिला प्राप्त झालें. असें ऐश्वर्य प्राचीन किंवा अर्वाचीन इतिहासांत दुसऱ्या कोणत्याही स्त्रीस प्राप्त झालेलें आढळत नाहीं. पण हें फार दिवस टिकलें नाहीं. युरोपांतल्या इतर राष्ट्रांनीं एकत्र होऊन नेपोलियनाचा पराभव केला, आणि त्यास सेंट हेलिना बेटांत कैद करून ठेविलें. तेव्हांपासून त्याची आणि त्याच्या कुटुंबाच्या माणसांची अगदीं वाताहत झाली. नेपोलियन आजारी असल्याचें वर्तमान लेतिशिआ हीस कळलें. तेव्हां तिनें, इ० स० १८१८ ह्या वर्षीं, एक्सलाचापेल येथें जमलेल्या युरोपांतल्या राजांस, एक विनंतिपत्र लिहिलें. त्यांत असें होतें.—“महाराज, मी नेपोलियन बोनापार्ताची आई आहे. त्याचा जीव मला माझ्या जीवापेक्षां अधिक प्रिय वाटत आहे. परमेश्वर अत्यंत थोर आणि अत्यंत दयाळू आहे; आणि आपण सगळे त्याच्या अंशाच्या मूर्ति आहांत. मी आपणांस हात जोडून पदर पसरून मागतें कीं, कृपा करून माझ्या मुलाचा बंद खुला करा, आणि त्याला विपत्तीतून काढा. महाराज, आपण परमेश्वराचे प्रत्यक्ष प्रतिनिधि आहांत; ही माझी अनाथाची विनंती मान्य करा. ह्मणजे, आपल्या उदारपणाची कीर्ति जगांत निरंतर गाजत राहिल; आणि ती आपणांस अत्यंत भूषणप्रद होईल.”

आरंभीं एका साधारण शिपायाची वायको; मग एक प्रबल बादशहा आणि चार राजे ह्यांची मातुश्री; आणि शेवटीं आपल्या पराक्रमी पुत्राच्या दुःखाच्या निवारणार्थ, दीन होऊन, हात जोडून पदर पसरून अर्ज करणारी, अशी लेतिशिआ हिची स्थिति झाली. ह्मणून वैभव कधीही शाश्वत मानूं नये.

प्रामाणिकपणा.

प्रामाणिकपणा हा फार चांगला सद्गुण आहे. तो संपादन्यास फारसा अभ्यास करावा लागत नाही. आणि तो अंगीं वसत असला, ह्मणजे मोठ्या संकटांतही मनुष्यास साह्य मिळते. आणि कधीं कधीं पुष्कळ माणसांचें हित होतें. ह्याचीं उदाहरणें इतिहासांत पुष्कळ आहेत. तीं वाचिलीं ह्मणजे ह्याविषयीं चांगली खातरी होते. आह्मी ह्या ठिकाणीं त्यांतलें एक मोठें उदाहरण सांगतो.

फ्रेंच सैन्याचा पराभव करून द्यूक ऑफ् वेलिंग्टन फ्रान्स देशामध्ये गेला. तेव्हां तेथें सगळी पळापळ चालली होती. कोणाचा जोडा कोणाच्या पायांत नव्हता. तरी, चमत्कार असा झाला कीं, फ्रेंच शेतकरी लोक आणि सावकार लोक आपापली सगळी जिंदगी आपणांबरोबर घेऊन, आपल्या स्वजातीय, ह्मणजे फ्रेंच, सैन्याच्या आश्रयास न जातां इंग्लिशांच्या ह्मणजे द्यूक ऑफ् वेलिंग्टनाच्या आश्रयास येऊन राहिले. ह्यांतलें वीज एवढेंच होतें कीं, आपले सगळे लोक वेइमान आणि लुटारू आहेत, आणि द्यूक ऑफ् वेलिंग्टन आणि त्याच्या हाताखालचे लोक हे प्रामाणिक आणि दुसऱ्याच्या वस्तूस विनाकारण धक्का न लावणारे आहेत अशी त्यांची पूर्ण खातरी झाली होती.

घूत ऑफ् वेलिंग्टन हा त्या वेळीं ह्मटला ह्मणजे परदेशांत होता; आणि त्याच्या जवळचा पैसा अगदीं सरला होता. तरी परदेशांतले सावकार लोक त्याला पाहिजे तितका पैसा उसना देत असत. कारण, आपल्या रकमा सव्याज परत येतील, अशी त्यांस पक्की खातरी होती. ह्या सावकारांस “नाहीं” ह्मणून जर तो धुडकावून लाविता, तर त्याचें कोणाच्यानें कांहींएक झालें नसतें, हें खचीत होतें. तरी, त्या वेळीं इंग्लंडच्या प्रधानमंडळीस त्यानें असें लिहिलें कीं, “आह्मांस येथें कर्ज अतिशयित झालें आहे. तें इतकें कीं, सावकार लोक मला माझ्या तंबूबाहेर तोंड काढूं देत नाहींत. ह्याकरितां पैसा लवकर पाठविण्याची मेहेरबानी करावी.” त्याप्रमाणें इंग्लंडाहून पैसा आला, आणि ती अडचणीची वेळ निघून गेली. प्रसंग चांगला असो किंवा वाईट असो, तो निघून जातो. परंतु त्या प्रसंगीं मनुष्यें जें आचरण करितात, त्याचा बरावाईट लौकिक मार्गें बहुत दिवस राहतो.

शूरत्व आणि दयालुत्व.

लढाई करणें हें शूराचें काम आहे. त्यामुळें लढाईच्या वेळीं त्याचे हातून शत्रूकडचे हजारों लोक मरतात, पण एवढ्यावरून त्यास निर्दय ह्मणणें हें योग्य नाहीं; कारण, तो बुद्ध्या दुष्ट बुद्धीनें कोणास मारीत नाहीं; तर त्याचें कर्तव्यकर्म करितांना त्याचे हातून माणसें मारलीं जातात, त्यास त्याचा उपाय नसतो. शूर पुरुषांच्या अंतःकरणांत दयाही पुष्कळ असते.

जनरल बेर्द ह्या नांवाच्या एका इंग्लिश सरदारस टिपु सुलतानानें आपल्या कैदेत ठेवून अतिशयित छळिलें होतें. त्याच

शूर पुरुषानें पुढें, टिपू मेल्यावर, श्रीरंगपट्टण घेतलें. तेव्हां, टिपू सुलतानाचीं बायकामुलें गाय होऊन हंबरडा फोडतांना त्याच्या दृष्टीस पडलीं; त्या प्रसंगीं त्याला अतिशयित वाईट वाटून त्याचे डोळ्यांतून खळखळां अश्रुधारा वाहूं लागल्या. असें सांगतात, हें मागें सांगितलेंच आहे.

घोंड्या वाघ ह्मणून एक मोठा त्रासदायक बंडवाला पूर्वीं हिंदुस्थानांत होऊन गेला. त्याचें बंड मोडण्यास सर आर्थर वेलस्ली ह्यास पराकाष्ठेचे श्रम करावे लागले. तो आपणांस ठार मारण्यास टपला आहे, हें सर आर्थर वेलस्ली ह्यास माहीत होतें; तरी, तो मारला गेल्यावर त्याच्या मुलांच्या पालनपोषणाकरितां त्यानें आपल्या पदरचां पुष्कळ पैसा दिला.

बेसैरी ह्मणून एक मोठा पराक्रमी सरदार नेपोलियन बोनापार्ताच्या हाताखालीं होता. तो मारेंगो येथील प्रसिद्ध लढाईत, आपल्या विजयी सैन्यासहवर्तमान, मोठ्या आवेशानें आखियन लोकांशीं लढत असतां, एक आखियन स्वार घोड्यावरून खालीं पडला. त्याच्या जवळ फ्रेंच सैन्य येऊन ठेपलें, तेव्हां तो हात जोडून ह्मणाला, “महाराज, मला पायांखालीं तुडवून मारूं नका.” ते शब्द बेसैरी ह्याच्या कानीं पडले. त्याबरोबर तो आपल्या लोकांस ह्मणाला, “माझ्या मित्रांनो, आपल्या रांगांत थोडीशी खिंड करा, आणि ह्या गरीबास जीवदान द्या.” ह्याप्रमाणें त्या आखियन स्वाराचा वचाव झाला.

मास्को शहरांतील घरास आग लागून जेव्हां मोठा भडका झाला, तेव्हां गरीब लोक, बायकामुलें बरोबर घेऊन, आश्रय मिळविण्याकरितां सैरावैरा धावूं लागले, त्या प्रसंगीं बेसैरी हा, आपल्या मंडळीसहवर्तमान, एक मोठ्या इमारतींत जेवावयास बसायाच्या वेतांत होता. तींत ते गरीब लोक भराभराभरा

शिरले. त्यांजकडे पाहून बेसैरी ह्यास त्यांची फार दया आली, आणि तो आपल्या जवळच्या मंडळीस ह्मणाला, “अहो, चला आपण दुसरीकडे कोठें जाऊन जेवूं; ह्या गरिबांस येथें ह्या पात्रांवर बसून पोटभर जेवूं द्या.” आणि लगेच त्याप्रमाणें त्यानें केलें.

बोध कोणापासूनही घ्यावा.

चांगला बोध हा अमोलिक रत्नासारखा आहे. हिरा कितीही वाईट जागेंत पडलेला असला, तरी त्याची किंमत कमी होत नाही; त्याप्रमाणें चांगला बोध हा कोणाच्याही मुखांतून निघो, त्याची योग्यता कमी होत नाही. ह्मणून खरे थोर जे असतात, ते चांगला बोध कोणापासूनही घेतात.

प्रख्यात संतकवि श्रीतुलसीदास हे आपल्या तरुणपणांत एकदां पत्नीचा वियोग सहन न होऊन तिला भेटण्याकरितां मध्यरात्रीं श्वशुरगृहीं गेले असतां ती त्यांना काय बोलली, आणि त्यामुळें त्यांची वृत्ति फिरून ते पूर्ण वैराग्यनिष्ठ कसे झाले ही गोष्ट बहुतकरून सर्वास ठाऊक आहेच.

इ० स० १७९४ त नेपोलियन बोनापार्ताचे सरदार मोठालीं सैन्यें बरोबर घेऊन दान्यूव नदीच्या आजूबाजूस इतर राष्ट्रांच्या सैन्यांशीं लढत होते. त्यांत मार्सो ह्मणून एक होता. त्यानें आखियन लोकांवर हल्ला केला, तेव्हां त्याचा मोड झाला. तेणें करून त्याला फार वाईट वाटलें, आणि, आपलें गेलेलें नांव पुनः मिळविण्याचा प्रयत्न करण्याकरितां, तो, मुख्य सेनापति जनरल लीव्हेर ह्मणून होता त्याजपाशीं आणखी चार पलटणी साह्यास मागूं लागला. परंतु, तेव्हां तितक्या पलटणी देण्याची सवड नव्हती. तें पाहून मार्सो फार संतापून ह्मणाला, “मला पलटणी द्या, नाहीं तर गोळी घालून घेऊन मी प्राण देईन.”

हैं त्याचें बोलणें, मुख्य सेनापतीबरोबर सूत हणून जो एक लहानसा अंमलदार होता त्यानें ऐकिलें, आणि त्यास लागलेंच हटलें, “तुम्ही असें कराल तर तुमच्या सगळ्या सैन्यास मोठें संकट प्राप्त होईल, ह्याचा विचार करा.” तें ऐकून मार्सो ह्याला अधिकच संताप झाला; कारण सूत ह्यानें लहान तोंडीं मोठा घास घेतला, असें त्याला वाटलें. आणि त्यानें त्यास विचारलें, “अरे तूरे कोण ?” सूत ह्यानें उत्तर दिलें, “मी कोणीही आहे. त्याचें तुम्हांला काय ? पण मी शांत आहे, आणि तुम्ही शांत नाही, हें खरें आहे. तुम्ही आत्महत्या करून घेऊं नका. तुम्ही आपलें सैन्य घेऊन धैर्यानें शत्रूवर जा, इतक्यांत चार पलटणी, सवड झाल्यावर तुम्हांस येऊन मिळतील.” हें त्याचें ह्मणणें त्याच्या मनांत भरलें. आणि तो मोठ्या आवेशानें शत्रूशीं लढला. तेव्हां त्यास जय प्राप्त झाला. त्या वेळीं मार्सो ह्याला सूत ह्याच्या बोलण्याची किंमत समजली; आणि तो मागचें बोलणें आठवून त्यास ह्मणाला, “मित्रा, मी जें तुला बोललों, तें आतां सगळें पोटांत घाल. तें मनांत ठेवूं नको. तुजपासून मला फार चांगला बोध प्राप्त झाला आहे; हा मी जीवांत जीव आहे तों कधींही विसरणार नाहीं. ह्या बोधावद्दल मी तुझे उपकार मानितों.”

आचरणाचा कित्ता.

तोंडानें मोठमोठ्या गोष्टी सांगणारे पुष्कळ असतात. परंतु, आपल्या सांगण्याप्रमाणें आचरण करून दाखविणारे फार थोडे आढळतात. आणि जे असे थोडे असतात, तेच खरे थोर होत. त्यांचे हातून व्हावयाचें कृत्य लहान असो अथवा मोठें असो, ते आपलें ब्रीद सोडीत नाहीत.

सर चार्लस नेपियर हा शूर पुरुष अशा प्रकारचा होता. त्यानेच मियानी येथे, इ० स० १८४३ त, २००० लोकांनिशीं मोठी लढाई मारून ३५००० बलुची लोकांचा पराभव केला. तो नेहमीं असें ह्मणत असे कीं, “सेनापति होऊन समरांगणीं जय मिळविणें, ह्याचें मुख्य साधन हें आहे कीं, त्यांत आपण स्वतः श्रमांचा वांटा उचलिला पाहिजे, आणि काम कसें करावें हें स्वतः अंगीं खपून दाखविलें पाहिजे.” हें खरें आहे. असें केल्याशिवाय काम करण्यास दुसऱ्यांस आवेश येत नाहीं. सर चार्लस नेपियर ह्याचें वागणें असेंच आवेशाचें असे. त्याविषयीं त्याच्या जवळच्या एका अंमलदारानें एकदां असें ह्मटलें कीं, “त्या वृद्ध पुरुषास, घोड्यावर बसून, विजेप्रमाणें इकडे तिकडे फिरतांना मी जेव्हां पाहतों, तेव्हां मला स्फुरण चढल्यावांचून राहत नाहीं. तें इतकें कीं, तो जर अशा प्रसंगीं मला एकाद्या दारूगोळा भरलेल्या तोफेच्या तोंडांत शिरायास सांगेल, तर, मागें पुढें न पाहतां मी एकदम तींत शिरेन.”

तो सेनापति सिंधप्रांतीं असतां, एका गवळ्यानें त्यास एक खेळ करून दाखविला. त्यांत त्यानें, दुसऱ्या एका सोबत्याच्या हातावर लिंबू ठेवून, तें तरवारीनें बरोबर अर्धोअर्ध कापिलें. त्यांत कांहीं हातचलाखी किंवा लबाडी आहे, असें सर चार्लस ह्यास वाटलें, आणि तो त्या गवळ्यास ह्मणाला, “अरे, तूं माझ्या हातावर लिंबू ठेवून कापशील काय ?” त्यानें उत्तर दिलें, “होय महाराज.” मग लागलाच त्यानें आपला हात त्या गवळ्याच्या पुढें केला. तो पाहून तो ह्मणाला, “ठीक आहे.” मग लागलेंच त्याजवर लिंबू ठेऊन, त्या गवळ्यानें पहिल्या सपा-
द्व्यास तें मधोमध कापून त्याचीं दोन शकलें केलीं. त्याविषयीं सर चार्लस नेपियर ह्यानें मोकळ्या मनानें असें बोलून दाखविलें

की, “लिंगू माझ्या हातावर ठेविलें, तेव्हां खरोखर मला फार भय वाटलें. मीं जर प्रथम त्याची थोडी कुचेष्टा केली नसती, किंवा हात पुढें करण्याविषयीं वचन दिलें नसतें, तर खचीत मी त्या अडचणीच्या खेळांत पडलों नसतों.”

ह्या दोन्ही गोष्टींवरून सर चार्लस नेपियर हा बोलण्याप्रमाणें वागण्याविषयीं किती जपत होता, तें स्पष्ट दिसून येतें. ह्याचा कित्ता सर्वांनीं घ्यावा.

तुकारामाचे अभंग.

- स्त्रिया पुत्र कलत्र हे तंव मायावंत शेवटींचा अंत नाही कोणी १.
यमाचिये हातीं बांधोनियां देती भूषणंही घेती काढूनियां. २.
पेशिया चोरांचा कैसा हा विश्वास धरली तुझी आस तुका ह्मणे. ३.
सोडरे धाडरे दिल्या घेतल्याचे अंत हे काळींचे नाही कोणी. १.
सख्या गोत्रबहिणी सुखाचे सांगाती मोकळून देती अंतकाळीं. २.
आपलें शरीर आपणा पारिखें परांचीं होतिल नवल काई. ३.
तुका ह्मणे आतां सोड त्यांची आस धरीं रे या कास पांडुरंगा. ४.
क्षमा शस्त्र जया नराचिये हातीं दुष्ट तयाप्रती काय करी. १.
तृण नाहीं तेथें पडला दावाभी जाय तो विज्ञान आपसया. २.
तुका ह्मणे क्षमा सर्वांचें स्वहित धरा अखंडीत सुखरूप. ३.
पानें जो खाई बैसोनी कथेसी घडेल तयारीं गोहत्या. १.
कीर्तनीं बडबड करील जो कोणी बेडूक होऊनी येइल जन्मा. २.
जयाचिये मनीं कथेचा कंटाळा होती त्या चांडाळा बहु जाच. ३.
जाच होती पाठीं उडती यमदंड त्याचें काळें तोंड तुका ह्मणे. ४.
वृंदावना केलें साखरेचें आळें न सांडे वेगळें कडूपण. १.
कावळ्याचें पिल्लू कौतुकें पोशिलें न राहे उगलें विष्टेवीण. २.
क्षेम देतां अंगा गांधलाची पोळी करवी नादाळी महाशब्दें. ३.
तुका ह्मणे ऐसे न होती ते भले घालिते जे घाले साधुजना. ४.

- निंबाचिया झाडा साखरेचें आळें आपलीं तीं फळें न संडीच. १.
 तैसैं अधमाचें अमंगळ चित्त वमन तें हित करुनी सांडी. २.
 परिसाचे अंगीं लाविलें खापर पालट अंतर नेवे त्याचें. ३.
 तुका ह्यणे वेळू चंदना संगतीं काय ते नसती जवळीकें. ४.

- हिरा ठेवितां ऐरणीं वांचे मारीतां जों घणीं. १.
 तोचि मोल पावे खरा ऐरणीचा होय चुरा. २.
 गोहरा होय तोचि अंगें सूत न जळे ज्याचे संगें. ३.
 तुका ह्यणे तोचि संत सोशि जगाचे आघात. ४.

- मुंगीचीया घरा कोण धाडी मूळ देखोनियां गुळ धांव घाली. १.
 याचकाविण काय खोळंबला दाता तोचि धांवे हिता आपुलिया. २.
 उदक अन्न काये ह्यणे मज खा ये भूकेला तो जाये चोजवित. ३.
 व्याधी पिडीला धांवे वैद्याचिया घरा दुःखाच्या परिहरा आपुलिया. ४.
 तुका ह्यणे जया आपुलें स्वहित करणें तोचि प्रीत धरी कथे. ५.

विक्रीस तयार.

	किं. ट. ख.
ग्लाडस्टन ह्यांचें चरित्र.	॥३॥ ४८
महाराष्ट्रकंठभूषण, ह्यणजे दासबोधांनील स्वजनकल्याणार्थ समर्थांचा बोध....	॥१॥ ४९
सुनिश्चयप्रभावनाटक.	॥२॥ ४९॥
मधुमक्षिका, अथवा अनेक उपयुक्त व मनोरंजक विषयांचा संग्रह.	॥३॥ ४९
मुसलमानी अमदानींनील नराठे सरदार. संगीत शालिनी नाटक.	॥१॥ ४९॥
हिंदुस्थानांनील दुष्काल. ह्या पुस्तकाचे सात विभाग केले आहेत....	॥३॥ ४९॥
मराठ्यांचें आरमार.	॥१॥ ४९
सासरे आणि जांबई.	४९॥ ४९॥
प्रपंचरहस्य.	४९ ४९॥
साहित्यशास्त्र.	॥३॥ ४९॥
विलक्षण गोष्टी अथवा ~~अतिशय~~ दिवाडा. दुर्व्यसननिषेध ग्रंथ.	१ ४९॥
नीतिनिंदिर.	॥३॥ ४९
वसईचा मोहरा....	४९॥ ४९॥
स्वशरीरसंरक्षण....	१५ ४९॥
पत्राहाम लिंकन यांचें चरित्र... ..	॥३॥ ४९
छत्रपति संभाजीमहाराज.	११ ४९
सवाई माधवराव पेशव्यांचा दरबार आणि त्या वेळचे पहिले इंग्रज रेसिडेंट सर चार्ल्स मालेट.	॥३॥ ४९
भरतपुरचा वेढा—ह्यांत दहा प्रकरणे आहेत....	॥१॥ ४९

❏ हीं सर्व पुस्तके मुंबईत निर्णयसागर छापखान्यांत व्ही.
पी. नें अथवा रोख पैसे पाठविले असतां मिळतील.